

**МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ «ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ
ДОСВІД Б. Д. ГРІНЧЕНКА
НА ЗАГАЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ ТЛІ»**

Борис Коваленко

**Лексика «Люборацьких» А. Свидницького
у «Словарі української мови» Б. Грінченка**

А. Свидницький – український письменник, етнограф, фольклорист, педагог, який входив до складу фольклорно-етнографічної школи Подільської духовної семінарії, що сформувалася на початку 50-х років XIX ст., відомий в українській літературі як автор роману «Люборацькі». Об'єктивно-повідестевий виклад, який запровадив А. Свидницький, позначився на доборі мовних засобів. Прагнучи до реалістичного відображення життя, автор вдається до широких описів народного побуту і звичаїв, одягу, їжі тощо, які часом нагадують звичайні записи спеціаліста-етнографа.

При розгляді періоду 60-х років XIX ст. творчість письменника нерідко замовчувалася, а його повість, як зазначає В. Русанівський, «на розвиток художньо-мовного процесу 60–70-х років вплинути не могла» [2: 244]. Однак, мова «Люборацьких» багата на етнографічну та діалектну лексику, народну фразеологію, й, напевно, тому лексика твору слугувала ілюстративним матеріалом для багатьох словників, зокрема «Словаря української мови». Цю працю – підсумок роботи ряду поколінь українських лексикографів, мовознавців, фольклористів, письменників – з повним правом називають Словником Грінченка. На думку О. Тараненка, він «посідає гідне місце в ряду відомих лексиконів слов'янських мов XIX і початку XX ст. – поряд зі словниками В. Даля в російській, С. Лінде в польській, В. Караджича в сербській, Й. Юнгмана в чеській, Н. Герова в болгарській мовах» [3].

Джерелом «Словаря ...» слугують «етнографічні та фольклорні записи, що фіксують слова на позначення деталей житла і побуту, народних про-
УДК 811.161.2'374.373

мислів, традицій і культурних надбань українського народу. Побачивши світ друком ще на початку нашого сторіччя, він і через сто років продовжує свою благодатну службу всім, хто до нього звертається, хто шукає в ньому незбагненні грані українського народного слова» [1: 21]. І до сьогодні «Словарь української мови» Бориса Грінченка є цінною лексикографічною пам'яткою, яка не втратила ні практичного, ні наукового значення.

Мета пропонованої статті – виявити склад і семантику лексики роману «Люборацьких», яку зафіксували укладачі «Словаря української мови» (СГ), порівняти значення та функціонування цих лексем з даними «Словника української мови» в 11 т. (СУМ).

У «Словарі ...» Б. Грінченка виявляємо близько півтисячі слів із покликанням на роман А. Свидницького «Люборацькі», що тлумачать зміст різних груп слів: іменників, прикметників, дієслів, прислівників, прийменників і навіть вигуків, наприклад: 1) іменники: *бляха* – жесьть [СГ I: 77]; *будівля* – строєніє, постройка [СГ I: 106]; *доярка* – доильщица [СГ I: 439]; *клас* – классъ въ учебномъ заведеніи [СГ II: 248]; *перегорок* – пригорокъ [СГ III: 114]; 2) прикметники: *важнющий* – очень важный [СГ I: 122]; *замурзаний* – замусленный, испачканный [СГ II: 70]; *осудливий* – осуждающій, любящій осуждать [СГ III: 73]; 3) дієслова: *боліти* – болѣть [СГ I: 84]; *нидіти* – прозябать, изнывать, скучать [СГ II: 563]; 4) прислівники: *видимо* – явно; очевидно [СГ I: 156]; *запашно* – пахуче, съ запахом [СГ II: 77]; *обабіч* – съ обѣихъ сторонъ, съ каждой стороны [СГ III: 1]; 5) прийменники: *за* – по причинѣ; изъ-за [СГ II: 1]; *пони́д* – подъ [СГ III: 328]; 6) вигуки: *лап!* – хватъ [СГ II: 344].

Здійснюючи зіставний аналіз лексики за романом А. Свидницького, поданої у «Словарі ...», з реєстром СУМа, ми виявили семантичні та функціональні зрушення.

1. Лексеми, що набули додаткових значень, наприклад:

буркіт – 1) воркованіє; 2) шумъ. *Иноді тут як в казані кипить, клекоче: і співи йдуть, і сварки, і так крик та буркіт.* Св. Л. 217 [СГ I: 112]; дія за знач. буркотати, буркотіти і звуки, утворювані цією дією: 1. Говорити тихо і невиразно. 2. Утворювати одноманітні, приглушені, схожі на булькання звуки; дзюрчати (про річку, струмок і т. ін.). 3. Воркувати (про голубів) [СУМ I: 259];

кметувати – думать, раздумывать. *Так чоловік кметував, поглядаючи.* Св. Л. 160 [СГ II: 256]; 1. Те саме, що міркувати; розмірковувати. 2. за ким, чим, діал. Спостерігати, стежити. 3. діал. Зауважувати, помічати [СУМ IV: 195];

політура – лакъ. *Махнув у стожарню і вніс політуру.* Св. Л. 228 [СГ III: 285]; 1. Вид лаку, що являє собою розчин смолистих речовин у спирті і вико-

ривується для полірування виробів з дерева. 2. Глянець, лиск, наведений поліруванням, лакуванням [СУМ VII: 83].

2. Лексеми, що на сучасному етапі розвитку української мови мають інше написання з метою уникнення омонімії. Наприклад, слово *квартирка* у «Словарі ...» має два значення: *квартирка* – 1) ум. отъ кварта. Небольшая мѣра водки. *Любив неборак і яку квартирку в горлянку вилити* Св. Л. 169. 2) ум. отъ квартира [СГ II: 230]. У СУМі словникова стаття *квартирка* містить пояснення: «зменш.-пестл. до квартира», а тлумачення «зменш. до квартира» міститься у словниковій статті *квартинка* і з покликанням на «Люборацькі» А. Свидницького [СУМ IV: 130]. До речі, у неавторизованому списку роману, здійсненому учнями письменника, фіксуємо *квартирка*: «Любивъ неборакъ и яку квартырку въ горлянку выльять» [Св. Л. 1: 301]. Таке саме написання зафіксовано у першому виданні роману, здійсненому київським видавництвом «Вік» у 1901р., тобто в Україні Наддніпрянській. А от у літературно-науковому і громадсько-культурному всеукраїнському журналі «Зоря», що виходив у Львові, де вперше надруковано роман, виявляємо написання *кватирка*: «А любивъ неборакъ и яку кватирку въ горлянку вылляти» [Св. Л.: 201].

3. Лексеми, зафіксовані у романі, які подаються у словнику української мови з ремаркою *діалектне*. Таких слів понад п'ятдесят, наприклад:

нігич – діал. зовсім, нічого, ніскільки [СУМ V: 419]; *нігич* – нічого, ніскільки. *По лівий бік Дніпра міста нігич не походять на тогобіцькі*. Св. Л. 72 [СГ II: 566];

полик – діал. верхня частина рукава сорочки [СУМ VII: 68-69]; *полик* – вишитые наплечники женской сорочки. *В кожної сорочки з поликами*. Св. Л. 2 [СГ III: 283];

сковзалка – діал. ковзанка [СУМ IX: 288]; *сковзалка*, *сковзанка* = *скобзалка*. *Без його сковзанка не втиралась*. Св. Л. 39 [СГ IV: 138].

Зауважимо, що більшість із таких слів у СУМі подано з покликанням на/ або лише на роман «Люборацькі» А. Свидницького, наприклад:

малитися – діал. поводитися, як дитина. *І так звані старші між дітворио хоча би й не повинні вже малиться, бо вуса мали, хоч сокирою теши, проте не відріжнялись від дітей* (Свидн., Люборацькі, 1955, 94) [СУМ IV: 607-608]; *малитися* – поступать по дѣтски. *І так звані старші між дітворио хочай би й не повинні вже малитися, бо вуса мали... про те не відріжнялись від дітей... і ласоців забагали і все*. Св. Л. 136 [СГ II: 401];

наглядці – діал. слідом, назирці. *Наглядці ходив (Явтухів батько) за батюшкою* (Свидн., Люборацькі, 1955, 49) [СУМ V: 50]; *наглядці* – не выпуская изъ виду. *Сей наглядці ходив за батюшкою*. Св. Л. 69 [СГ II: 476];

нап'ятнувати – діал. затаврувати. – *Нап'ятнуймо його, щоб і діти його знали, що за цяця був їх татуньо* (Свидн., Люборацькі, 1955, 152) [СУМ V: 167]; **нап'ятнувати** – заклеїть, отм'їтить. *Нап'ятнуймо його, щоб і діти його знали, що за цяця був їх татуньо*. Св. Л. 222 [СГ II: 514];

опеньгатися – діал., жарт. одружитися. *Знайшов таку, що й опеньгався* (Свидн., Люборацькі, 1955, 187) [СУМ V: 704]; **опеньгатися** – шутливо: жєнїтьсє. *Знайшов таку, що й опеньгався* Св. Л. 275 [СГ III: 56];

перїя – діал. ряд (будинків). *Кожєн ряд домїв там звєтьсє перїя, – цє по-здовжнєя перїя, то поперецнєя. Цє самє чолє мїста: тут найбагатшї купцї, тут крамницї* (Свидн., Люборацькі, 1955, 18) [СУМ VI: 327]; **перїя** – рядь, лїнїя домовь вдоль улицє. Св. Л. 23 [СГ III: 146];

собїчїти – діал. привласнювати. *Бїдна матї ускаржалась (скаржилась) їому на Тимоху, що все собїчїть: і то моє, і цє не ваше* (Свидн., Люборацькі, 1955, 166) [СУМ IX, 432]; **собїчїти** – присваївать. *Все собїчїть: і то моє, і сє не ваше*. Св. Л. 214 [СГ IV: 163];

цупечка – діал. коротєнька курїльна люлька. *В клас носїв (Антосьо) таку цупечку, що з кулака тїльки пїпка вїходила, абї в губу взяти* (Свидн., Люборацькі, 1955, 175) [СУМ XI: 248]; **цупечка** – коротєнькая курїтельная трубка. Св. Л. 257 [СГ IV: 437].

4. Лєксєми, якї подаютьсє у словнїку українськї мови з ремаркєю *застарїлє*. Таких слїв близькьо трїдцятї, наприклад: **васаг** – *заст.* Чумацький вїз [СУМ I: 296]; чумацькї возь. Св. Л. 187 [СГ I: 128]; **пагнїсть** – *заст.* нїготь [СУМ VI: 10]; ноготь. *Добра нї на пагнїсть*. Св. Л. 281 [СГ III: 86]; **катерїнка** – *заст.* невеликий механїчний орган без клавїш у виглядї коробкї з лямкєю, що надїваєтьсє на плечє. *Стих гомїн. Прїслухаютьсє, чути: катерїнка грає, і багацькьо дїтячих голосїв кричать* (Свидн., Люборацькі, 1955, 200) [СУМ IV: 119]; шарманка. *Чути: катерїнка грає*. Св. Л. 293 [СГ II: 225]; **промоцїя** – *заст.* урочїсте переведеннє з учбового закладу нижчого розряду до учбового закладу вищого розряду. *Таку розмову (про поїздку додому на вакацїї) вєли четвєрткласнїкї вжє перед публїчним екзамєном, перед промоцїєю в семїнарїю* (Свидн., Люборацькі, 1955, 128) [СУМ VIII: 238]; повїшенїє; переводь вь высшїй клась. *Промоцїя у вищїй клас*. Св. Л. 290 [СГ III: 474]; **сїрвасєр** – *заст.* азотна кїслота. *Нї слова не сказавшї, махнув (хлопєць) у столєярнєю і внїс полїтуру, а трохи чи не сїрвасєр у пляшєцї з квачїком* (Свидн., Люборацькі, 1955, 152) [СУМ IX, 197]; кр'їпкая водка, азотная кїслота. Св. Л. 223 [СГ IV: 64]; **тандїта** – *заст.* товкучка. *Антосьо, взїавшї її (шїнєлю) крїзь вїкно, пїшов... на тандїту, додав скїлька карбованцїв і взїав шїнєлю на славу*

(Свидн., Люборацькі, 1955, 181) [СУМ X: 32]; толкучка, м'єсто продажи старыхъ вещей. Св. Л. 134 [СГ IV: 246].

5. Лексеми зі значенням, що не фіксуються в СУМі:

бренькати – 1. Утворювати короткі дзвенячі звуки; дзенькати. 2. *на чому*. Невміло або недбало грати на музичному інструменті [СУМ I: 232]. У А. Свидницького засвідчено значення *обманювати*: – Брешить лучше вы! – выхопывъ одынь розумный чоловікъ и всій громади голова, – бо вы одынь душею на все Подилля, а може й дали; насъ же ось передъ вами выбранныхъ громадою билшъ трыдцять чоловіка. Намъ ниhto не сміе *бренькаты* [4: 142] Саме це значення відбите й у «Словарі...»: **бренькати** = брехню завдавати. Св. Л. 288 [СГ I: 96], з покликанням лише на «Люборацьких»;

тупкати – *розм.* переступати з ноги на ногу на одному місці [СУМ X: 321]. У «Словарі ...» з покликанням на А. Свидницького зафіксовано ще й інше значення: **тупкати** – хлопотать. *Панна Фрузина за його тупкає перед паном*. Св. Л. 70 [СГ IV: 295].

6. Лексеми, зафіксовані в СУМі як літературні (без ремарки *діалектне*): **гранчастий** – який має грані, з гранями [СУМ II: 158], **гранчастий** – многогранный, граненый. *Гранчаста пляшка*. Св. Л. 226. *Баня виведена скругла-гранчаста, – одна гранка більша, а друга менша*. Св. Л. 25 [СГ I: 322]; **доярка** – робітниця, яка доїть і доглядає корів [СУМ II: 403], **доярка** – доильщица. *Стала за доярку до корів*. Св. Л. 322 [СГ I: 439]; **насіпом** – у насипаному вигляді, без тари. *І показав (бурсак) чорний та темний тютюн, та ще й потертий, бо насіпом його в кишені носив* (Свидн., Люборацькі, 1955, 160) [СУМ V: 185], **насіпом** – насыпавъ просто (на возъ, напр.), не пом'єстивъ предварительно въ м'єшокъ иди что-либо подобное. *Показав тютюн... потертий, бо насіпом його в кишені носив*. Св. Л. 235 [СГ II: 519]; **сеструня** – *пестл.* до сестра [СУМ IX: 151], **сеструня**, сеструся – ласк. отъ сестра. Св. Л. 248 [СГ IV: 117].

7. Лексеми, не зафіксовані в СУМі. Таких слів понад сотню: **блам** – м'єхъ [СГ I: 72]; **босака** – босикомъ [СГ I: 89]; **виштатуватися** – вырядиться, нарядиться [СГ I: 201]; **гав'єр** = гав'яр [СГ I: 265]; **джоган** – палка съ жел'знымъ наконечникомъ, употреблявшаяся при б'єганіи на нартах (родъ коньковъ) [СГ I: 376]; **дружебарт** – родъ игры въ карты [СГ I: 448]; **зайдня** – ссора, грызня [СГ II: 42]; **збожілля** – хл'єбъ на корню [СГ II: 125]; **консоляція** – угощеніє [СГ II: 278]; **кубан** – взятка [СГ II: 317]; **німперля** – недоросток [СГ III: 187].

Однак зазначимо, що частина таких слів все ж таки відома українській мові й зафіксована в інших лексикографічних працях, зокрема в етимологіч-

ному словнику української мови, наприклад: **блам** – хутряний виріб [ЕСУМ I: 205], **босака** – босоніж [ЕСУМ I: 237]; **гайвір** – аїр [ЕСУМ I: 53]; **джоган** – палка з залізним наконечником, якою відштовхуються при катанні на санках та ковзанах [ЕСУМ II: 47]; **дружбарт** – вид картярської гри [ЕСУМ II: 134]; **зайдня** – сварка [ЕСУМ II: 325]; **кубан** – хабар [ЕСУМ III: 118]; **німперля** – недоросток, недоліток [ЕСУМ IV: 406].

8. Лексеми, значення яких було незрозумілим і для самого Б. Грінченка. Серед слів такого типу є такі, що не увійшли до СУМу, і такі, що стали загальноновживаними, наприклад:

бандуруватий – неповоротливий? неуклюжий? *Був хлопець ... несміливий, бандуруватий.* Св. Л. 244 [СГ I: 26]. Ілюстративним матеріалом послугувала цитата лише із «Люборацьких», а СУМ це слово не фіксує;

видолинок – отрогъ оврага? ложбина? *По дорозі від Теплина до Кам'янок єсть поперечний яр і поздовжний видолинок.* Св. Л. 300. *Як минеш Вищий Ташлик та Серебрю, та спустишся в видолинок, а там виберешся на невеличку гору...* Св. Л. 73 [СГ I: 158]. Б. Грінченко покликається лише на роман А. Свидницького, а СУМ фіксує таке значення: невелика і неглибока улоговина; улоговинка [СУМ I: 391];

літорослий – однолітній? *Тепер там (де був ліс) лани і проміж пащині пні чорніють та де-де дубки літорослі, або старі голінаті.* Св. Л. 306 [СГ II: 372]. СУМ не фіксує цю лексему;

саморадоці – радість вь одиночку? Встрѣчено тільки у Свидницького. *Він дибав, похитуючись, і в саморадоцах насвистував.* Св. Л. 255 [СГ IV: 100]. Зі словникової статті видно, що Б. Грінченко лише здогадувався про значення цього слова, зауважуючи, що лексема *саморадоці* трапляється лише у А. Свидницького. У СУМі це слово не зафіксовано;

шаровільник – ? *Сама вона була на хазяйстві: паніматка пішла до шаровільника і наймичок забрала.* Св. Л. 5 [СГ IV: 486]. Про значення цього слова автор словника нічого не знав, невідомим воно залишається й сучасній українській мові.

Отже, А. Свидницький активно вводив у тексти своїх творів, зокрема у роман «Люборацькі», слова рідного для нього подільського говору. Окремі з них стали загальноновживаними й лексикографічно опрацьовані на сучасному етапі, інші – належать до історичного фонду, а деякі зафіксовані як діалектні, або ж сучасними тлумачними словниками взагалі не фіксуються. Цінність «Словаря української мови» Бориса Грінченка для дослідників полягає у тому, що він найповніше зафіксував територіальні лексичні варіанти, що дозволить дослідити динамічні процеси в межах говору.

Джерела

- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови: в 7-ти т. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – т. 1–6.
- Св. А.** Любоградскій. Семейна хроника А. Патриченка Свидницкого // Зоря. – 1886. – № 1–22.
- Св. А. 1** Свидницький Анатоль. Люборацькі. – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд 3. – № 3663. – ч.1 – 373 с.
- Св. А. 2** Свидницький Анатоль. Люборацькі. – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд 3. – № 3663. – ч.2. – 216 с.
- СГ** Словарь української мови : в 4-х т. : фотопередрук / за ред. Б. Грінченка ; НАН України ; Ін-т укр. мови. – К., 1996. – Т. I-IV.
- СУМ** Словник української мови: в 11-и т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

Література

1. Дорошенко Д. Словарь української мови. – Рада. – 1909. – 2 серпня. – С. 20–27.
2. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Підручник. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
3. Тараненко О. О. Збирайте, як розумний садівник, достиглий овоч у Грінченка (післямова до «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка) // Словарь української мови : в 4-х т. : фотопередрук / за ред. Б. Грінченка; НАН України; Ін-т укр. мови. – К., 1996. – Т. 4.

Borys KOVALENKO

Vocabulary of «L'uboratski» by A. Svydnytskiy in «Ukrainian language vocabulary» by Borys Hrinchenko

«Ukrainian language vocabulary» by Borys Hrinchenko played a very important role in the fullest fixation of those times literary language of XIXth century and great diversity of examples of dialect language of that time Ukraine. In the article the content and semantics of vocabulary in the novel «L'uboratski», which were recorded by authors of «Ukrainian language vocabulary» are analyzed, the comparison of meanings and functioning of these lexical units with the vocabulary of modern Ukrainian language is made. It is proved that some of them are codified by modern Ukrainian literary language and became the common lexical units, the others – belong to historical fund and some of them are fixed as dialectal ones and some are not fixed in modern explanatory dictionaries.

Діалектна фраземіка у «Словарі української мови» Б. Грінченка

«Словарь української мови», співукладачем, упорядником і редактором якого був Б. Грінченко, – визначна лексикографічна праця, до якої долучилися фольклористи, етнографи, письменники, мовознавці того часу. Науковці високо оцінили «Словарь...» за обсягом лексичного та фразеологічного матеріалу, використанням джерел до ілюстративного матеріалу, точністю документації та опису семантики мовних одиниць.

Лексикографічна праця підтверджує надзвичайно багатий фонд стійких сполучень слів кінця XIX – початку XX ст. Зокрема, цінний матеріал подано з лексикографічних праць того часу (Є. Желехівського та С. Недільського, О. Афанасьєва-Чужбинського), фольклорно-етнографічних записів (А. Чубинського, В. Гнатюка, А. Коціпінського, І. Манжури, М. Маркевича, М. Максимовича, Б. Грінченка та ін.).

Цілком природною є пильна увага укладачів «Словаря...» до збірок паремій М. Номиса «Приказки, прислів'я, і таке інше» (1864) та І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» (1901). У цих працях, окрім паремій, описані й власне фразеологізми із тлумаченням їх значень, подекуди – походження, з точною фіксацією території побутування. Щодо останнього, то у збірці, яку впорядкував М. Номис, зафіксовано матеріали з більшої території України, тому є можливість простежити динаміку різних говорів як на фразеологічному, так і на інших рівнях мови. Галичину в Словарі Б. Грінченка презентують паспортизовані народні вирази, зафіксовані І. Франком.

Важливими у «Словарі...» є приклади фразем, відібраних із творів українських письменників із тлумаченням значення та ілюстративним матеріалом (Т. Шевченка, І. Котляревського, Ганни Барвінок, А. Свидницького, П. Куліша, С. Руданського, І. Нечуя-Левицького, Ю. Федьковича, Панаса Мирного та ін.). Отже, було представлено зразки літературної мови з усієї України. Зауважимо, що твори деяких авторів багаті на етнографізми, регіоналізми та локалізми, відбивають особливості конкретного мовного простору. Так, наприклад, цінний матеріал із подільського говору маємо у творі А. Свидницького «Люборацькі», де автор мав за мету зобразити тогочасне життя на Поділлі: *і губи не роззявив 'не сказав і слова', світити в очі, сторчача дати*

‘упасти вниз головою’ [СлГр IV: 211], *стусана дати* ‘вдарити кулаком’ [СлГр IV: 223], *тумана перти* ‘брехати’ [СлГр IV: 294], *устатчитися у слові* ‘злотриматися слова’ [СлГр IV: 359], *кумелем ніти* ‘перевернутися’ [СлГр II: 324], *бути лихої волі* ‘злий’ [СлГр II: 363] та ін. Найбільше фразеологічних одиниць у «Словарі...» подано з «Оповідань з народних уст» Ганни Барвінок, яка, як і більшість письменників того часу, намагалася передати не тільки особливості народного побуту, звичаїв, обрядів, а й мовлення: *тягти за ким руч* ‘пристати на чийсь бік’ [СлГр IV: 89], *скидати оком* ‘глянути’ [СлГр IV: 134], *вхопити тропи, набігти тропи* ‘знайти дорогу, збагнути’ [СлГр IV: 286] та ін.

На жаль, у Словарі є чимала кількість фразеологічних одиниць, у яких не зазначено джерела їх фіксації, а така інформація є важливою для дослідників говірок: *запарки дати* ‘набити’ [СлГр II: 76], *дивом здивувати* [СлГр II: 144], *злобу взяти на кого* ‘розсердитися на когось’ [СлГр II: 159], *загнути карлючку кому* ‘дати комусь важке запитання, поставити в скрутне становище’ [СлГр II: 222], *ляпаса златати, ззісти* ‘отримати по щоці’ [СлГр III: 392], *дати перцю* ‘набити’ [СлГр III: 144], *своїм богом робити* ‘робити по-своєму’ [СлГр IV: 25], *дурне сало* ‘нерозумний’ [СлГр IV: 97], *сидить, як у сливах* ‘незручно почуватися’ [СлГр IV: 149] та ін.

Діалектне мовлення як основа літературної мови є засобом збереження і трансляції національного світобачення, «саме живорозмовна мова зберігає чимало елементів із найдавніших часів, які відсутні вже в літературній мові, а часто навіть не зафіксовані в пам’ятках писемності» [2: 123]. Тому так важливо визначити динаміку, об’єктивні причини змін у мові, роль позалінгвальних чинників. Будь-які сучасні мовні явища мають давні корені й потребують опори на діахронні дослідження. З цієї точки зору важко переоцінити дані кінця XIX ст. з фразеології з вказівкою території побутування цих одиниць. У «Словарі...» Б. Грінченка фраземи подано з 35 повітів (Бердичівського, Брацлавського, Житомирського, Миргородського, Ніжинського, Одеського, Переяславського та ін.), біля деяких виразів зазначено губернію (Київська, Єкатеринославська, Подільська, Полтавська, Чернігівська, Тавричеська, Харківська, Херсонська).

Отже, територіальна фраземіка представлена зразками більше південно-східного наріччя української мови. Південно-західне наріччя представлено лексикою та фраземікою з Поділля – це приклади з вказівкою на Подільську губернію, а також на 12 повітів, що на той час (кінець XIX ст.) входили до її складу: Кам’янецький, Брацлавський, Ольгопольський, Гайсинський, Летицький та ін.

Окремі вирази пояснюються так само фраземами, що може свідчити про загальноновживаність останніх: *а бодай тя занімило* ‘типунь тебѣ на языкъ’.

Каменец. у. [СлГр II: 72], *збити з пантелику, з пливу, з плигу* ‘сбить съ толку’. НВолын. у. [СлГр II: 122]; *забрести в голову* ‘взбрести на умь’. Харьк. г. [СлГр II: 8]; *а мара його знає, де він ся подів!* ‘а чортъ его знаеть, куда онъ дѣвался!’ Каменец. у. [СлГр II: 405]; *світ за очі, за очима* ‘куда глаза глядятъ’ Полт. у. [СлГр IV: 108]; *хай воно стеряється!* ‘прахъ его возьми!’ Борз. у. [СлГр IV: 203]; *випасти, спасти на толок* ‘придти на умь, въ голову’ Харьк. г. [СлГр IV: 272]; *уроїтися в голову* ‘засѣсть въ головѣ’ НВолын. у. [СлГр IV: 352]; *ипака вбити* ‘дать промахъ’ Лебед. у. [СлГр IV: 508].

Фраземіка говірок, як відомо, зберігає давні діалектні слова, граматичні форми, тому вона є джерелом для історичної діалектології та основою для мовної реконструкції [1]. Незрозумілим уже на тому етапі розвитку української мовної свідомості було значення деяких лексем, що вживалися лише у фразеологічних одиницях, тому Б. Грінченко зазначає «неясное слово», «значеніє непонятно», або пропонує припущення зі знаком питання, наприклад: Бенеря – повидимому какая то болѣзнь. Не чума ли? *Бенеря його принесла!* Екатериносл. у. [СлГр I: 49] аналогічно вираженію: холера його принесла!; Бедрик – значеніє непонятно. *Дай Боже ѝ на бедрик!* Дай Богъ и въ будущемъ! Сквир. у. [СлГр I: 37].

Інші словникові статті аналізованої праці фіксують збереження архаїки компонентів, що сприяє семантичній неподільності фразеологічних зрощень, неможливість з’ясування значень і вільного вживання окремих лексем за межами фраземи. Такі матеріали, де не подано значення компонента, а зауважено його вживання лише у виразі, зафіксовано майже в усіх губерніях, наприклад: Рюмок – у виразі: *удрати рюмка* ‘заплакати, заревіти’ Змієв. у. [СлГр IV: 91]; Добих – у виразі: Він вернувся не з добихом ‘повернувся, не добившись свого, без здобичі’. Змієв. у. [СлГр I: 396]; *Зівака дати* ‘прозевать’. Волч. у. [СлГр II: 152]; *Ліпити харьки-макогоніки* ‘говорити нісенітниці’. Подольськ. г. [СлГр II: 369]; *Ханьки м’яти* ‘нічого не робити’ Константиногр. у. [СлГр IV: 385]; *Вхопити тупцю* ‘потрапити на слід, на дорогу’ Новомоск. у. [СлГр IV: 261]; *Кладь* – у виразі: *Кладі дати. Кладу дати* ‘побити’. Харьк. у. [СлГр II: 247]; *Пуха* – у виразі: *Добити пухи, добити до пухи* ‘довести до крайнощів, покінчити з чим’. Борз. у. [СлГр III: 502]; *Довід* – 1) доведення; 2) у виразі: *Довід дати* чому ‘впоратися’. Черк. у. [СлГр I: 403]; *Лушпа* – 1) лушпиння; 2) луска риби; 3) у виразі (зі зміною наголосу): *Лушпи дати* ‘набити когось’. Константиногр. у. [СлГр II: 384].

Не мають самостійного статусу у «Словарі...» лексеми *причком, уроїтися, хлібосіль, хнюпити* та ін.: *Не причком сказати* ‘не говорячи поганих слів’. Подольск. г. [СлГр III: 453]; *Уроїтися в голову* ‘засісти в голові’ НВолын.

у. [СлГр IV: 352]; *Бувати у хлібосолі* ‘водити компанію’ Лебед. у. [СлГр IV: 402]; *Хнюпити голову* ‘опустити голову’ Черк. у. [СлГр IV: 406]. Такі матеріали (з чіткою фіксацією території) є особливо важливими у вирішенні актуальних, на нашу думку, проблемних питань діахронного мовознавства про просторове буття фразеологізму і власне його компонентів, вони доможуть у семантичній реконструкції фразеологічних одиниць.

Активно вживаними, ймовірно, були окремі сталі вислови, значення елементів яких укладач виводить із самої фразеологічної одиниці, наприклад: Баглаї – лінь у виразі: *Баглаї вкинулись* ‘лінь напала’. Волч. у. [СлГр I: 17]. Часто семантика лексеми зовсім не відповідає її реалізації у сталому виразі: Бурло – сварка. *Бурла бити* ‘нічого не робити’. Павлогр. у. [СлГр I: 113]; Збанувати – затужити. *Збанувати на очі* ‘осліпнути’. Уман. у. [СлГр II: 122]; Злоги – пологи. *Сидіти на злогах* ‘сидіти, підпершись ліктями’. Черк. у. [СлГр II: 160]; Гарт – загартування. *Дати, завдати гарту* ‘завдати комусь’. Кролев. у. [СлГр I: 283].

Основою невичерпного джерела фразеотворення є різні аспекти народно-го буття, зокрема ремесла. Б. Грінченко до реєсту «Словаря...» увів лексику та фраземіку, пов’язану з прядінням і ткацтвом, ремеслами, які на сьогодні вже втрачені: *Запрясти скалку* ‘напрясть стільки, чтобы вся шпулька покрывалась нитками’. Константиногр. у. [СлГр II: 86]; *Накласти дядька* ‘перепутать основу во время снования’. Черниг. у. [СлГр II: 494]; *Направляти пряжу* ‘навертывать нитки на навой в ткацком станке’. Константиногр. у. [СлГр II: 512]; *Переміт, перемету положити* ‘при основании ниток на сновалку ошибиться и положить не на тот колышек, на который слѣдует’. Константиногр. у. [СлГр III: 127].

Численні фольклорні та етнографічні записи народних обрядів минулих століть, сучасні записи обрядової лексики та фраземіки уможливають укладання бази даних матеріальної та духовної культури окремих територій. Із цього погляду цінними є зафіксовані у «Словарі...» Б. Грінченка мовні одиниці, пов’язані з традиційними народними обрядами. Так, наприклад, багатоступінний весільний обряд кінця XIX ст. представлено такими фраземами: *Допитатись слова* ‘дизнатися про рішення’. НВолын. у. [СлГр I: 423], Дівоснубний – стосується сватання. *Дівоснубний сир* ‘обрядова їжа під час сватання’. Більський. у. [СлГр I: 387]; *Дівчина на порі, у порі* ‘дівчина-наречена’. Змієв. у. [СлГр III: 341]; *За косою їдуть* ‘весільний обряд, у якому молоду везуть до молодого’. Черниг. у. [СлГр II: 53]; *Дістати жінку* ‘взяти дружину, одружитися’. Каменец. у. [СлГр I: 392]. Для діахронного аналізу цінними є номінації родильного обряду: *Дівчачий бог* ‘лелека’. Лохв. у. [СлГр I: 387];

Бути при надії 'вагітна'. Волин. г. [СлГр II: 483]; *Ходити в тяжі* 'вагітна' Канев. у. [СлГр IV: 407]; *Брати дитину* 'приймати пологи (про акушерку)'. Черниг. Лебед. у. [СлГр I: 93]; *Добутна дитина* 'позашлюбна дитина'. Лебед. у. [СлГр I: 400]. Архаїчний поховальний обряд представлено фраземами: *Лежати на смертній постелі* 'помирати'. Харьк. г. [СлГр II: 353]; *Обряжати покійника* 'обмивати й одягати покійника'. Новомоск. у. [СлГр III: 26]; Хавтур – 1) хабар; 2) побори натурою, що збирають священники; 3) залишки поминального обіду. *Хавтури справляти* 'давати поминальний обід' Борз. у. [СлГр IV: 383]. Такі вирази зберігають нашу унікальну мовно-культурну спадщину, уможливають висновки про взаємозв'язки та взаємовпливи культури і мови, співвідношення вербальних одиниць і невербальних знаків.

Для діалектологів цінним є також ілюстративний матеріал до словникових статей, де теж можна спостерігати сталі вирази, наприклад: *Вже так мені нудно, хоч у шум головою*. Подольск. г. [СлГр IV: 518]; *Тра, щоб у селі були такі, котрі перед ведуть, а без їх блудом люде ходять*. Каменец. у. [СлГр I: 76].

Отже, аналіз діалектних фразем та їх компонентів за давніми лексикографічними джерелами може виявити як нефіксовані у сучасному мовленні стійкі сполучення слів, так і стійкість слововживань, а також різних діалектних явищ. Фраземіка говірок є вдячним матеріалом для виявлення та дослідження ареалу побутування діалектизмів, локалізмів, архаїзмів, а то й просто втрачених у звичному спілкуванні номінацій. Цінність «Словаря...» полягає у тому, що в ньому найповніше зафіксовано територіальні лексичні та фразеологічні вживання, що дозволить дослідити динамічні процеси в межах говорів, здійснити порівняльний аналіз з іншими українськими та слов'янськими говорами, а також фраземами літературних мов.

Джерела

СлГр Словарь української мови: в 4-х т. / Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. – К., 1907–1909.

Література

1. Дзедзелевский И. А. Фразеология как материал для реконструкции (палеонтологии) утраченных лексем и их ареалов // Русское и славянское языкознание: сб. статей к 70-летию члена-корреспондента АН СССР П. И. Аванесова. – М.: Наука, 1972. – С. 83–91.

2. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори – К.: Наук. думка, 1990. – 169 с.

Natalia KOVALENKO

Prazeological units of dialect language in «Vocabulary...» by B. Hrinchenko

«Vocabulary of Ukrainian language» by Borys Hrinchenko – is an important example of Ukrainian language of the XIXth century, collected examples of oral territorial language of Ukraine of that time. This lexicographical work serves as a reliable and valuable source for diachronic research in sphere of dialect phraseology.

In the article the structure and semantics of prazeological units of dialect language on the material of «Vocabulary...» by B. Hrinchenko, which present different aspects of nation's existence: person's behavior, way of life, trades, ceremonies etc., are analyzed. Dialect phraseological units, their components allow penetrating into dialectal system of the language, to determine borders of their functioning and their adoption in different groups of language speakers.

Наталія Сніжко

**«Словарь української мови»
за ред. Б. Д. Грінченка в інтегральному моделюванні
розвитку лексики та лексикографії**

«Словарь української мови» за ред. Б. Д. Грінченка – безцінне джерело вивчення історії національної мови та культури. Він є науковим підґрунтям для укладання нових словників, розвитку та формування сучасних напрямків інтегральних лінгвістичних досліджень.

Словник містить у собі важливу та різноаспектну інформацію про структуру і функціонування народно-розмовної і діалектної лексики минулих століть. У ньому детально представлена лексика різних ідеографічних сфер та тематичних угруповань, зосереджена значна кількість фразеологізмів та паремій, зібрано багатий та достовірний ілюстративний матеріал, який відбиває динаміку мови та мовних норм і засвідчує внесок визначних українських письменників в становлення та розбудову національної мови. Крім того, словник подає етнографічні та енциклопедичні коментарі, тобто виконує функції інформаційно-довідкової і навчально-аксіологічної системи.

Українські мовознавці (А. А. Бурячок, М. М. Пилинський, О. О. Тараненко та ін.) називають Словник Б. Д. Грінченка скарбницею національної

УДК 811.161.2'374

мови та цінним етнографічно-енциклопедичним довідником і дають високу оцінку лексикографічній вправності Бориса Дмитровича [1; 3; 5; 6; 9 та ін.]. Й. О. Дзедзелівський та В. І. Статеева наголошують, що Б. Д. Грінченко заклав основи нової наукової галузі – історії української лексикографії. Методологія лексикографування представлена ним у праці «Огляд української лексикографії» (1905 р.) та передмові до першого тому «Словаря української мови» (1906 р.) [3: 123].

А. М. Поповський та А. С. Зеленько 1993 року зазначали, що словник Б. Д. Грінченка є передвісником української ідеографії [6: 36]. Це сприяло активному дослідженню ідеографічних сфер та тематичних груп лексики за матеріалами цієї лексикографічної праці (Н. Ф. Венжинович, Т. В. Григоренко, Л. Б. Думанська, І. О. Ніколаєнко, Л. В. Савченко, З. С. Сікорська, І. Г. Скиба, С. С. Солодка, В. В. Чеведак та ін.). Автор кожної ідеографічної розвідки наголошує на важливості системного вивчення вокабулярію словника Б. Д. Грінченка. Нині, із застосуванням сучасних інтегральних технологій, з'являється можливість створення ідеографічної версії Грінченкового збірослова. У ній поряд з власне ідеографічними групами, сформованими за семантичними ознаками слів, постануть і ті розряди лексики, які моделюються за структурно-функціональними параметрами (словотвірними, стилістичними тощо). В ідеографічному тезаурусі маємо змогу виокремлювати та аналізувати ту частину лексичного складу української мови минулих століть, у якій найбільш виразно відбиті закономірності українського мовотворення та виявляється енергетичний потенціал народно-розмовної мови. У першу чергу, це: а) об'ємні групи емоційно-оцінної та конотативної лексики з виразним аксіологічним спрямуванням, що підкреслює високі морально-етичні критерії українського світосприймання (*балакайло*, *бубній*, *безштанько*, *голючванько*, *бабухатий*, *вовкодухий* та ін.), б) розлогі ряди зменшено-пестливих слів та найменувань тих реалій, які є найважливішими в житті етносу (*бусель*, *бусень*, *бусько*, *бусьок*, *буселько*, *бусьчиха*, *бусленя*, *бусленятко*, *бусленятчко* та ін.), в) лексика з прозорою внутрішньою формою, що відбиває високий рівень образного та аналітичного мислення мовотворців (*безвік* «вічність», *божечок* «натільний хрестик», *бурчало* «муха», *бурчимуха* «овід», *бурчак* «струмок», *бурхайло* «вітер», *білаш* «білий хліб», *буць* «невдало спечена хлібина», *голомороззя* «мороз без снігу», *близнити* «народжувати близнят», *водопійча* «кухоль», *гедзень* «літній час, коли худоба потерпає від укусів гедзів, липень місяць») та ін.

Більшість із перелічених слів сьогодні можемо знайти тільки в словнику Б. Д. Грінченка, що підкреслює його безцінний внесок у справу збере-

ження національного коріння мови. Отже, Борисом Дмитровичем закладені лексикографічні підвалини для інтегрального дослідження історії розгортання мовно-аксіологічних категорій та вивчення динаміки національного мовомислення крізь призму провідних ідей (образів) розвитку мови і суспільства. Особливо важливим сьогодні є використання лексикографічних здобутків Б. Д. Грінченка у процесі інтегрального моделювання мовних змін за матеріалами кількох тлумачних словників (П. П. Білецького-Носенка, Б. Д. Грінченка, 11-томного СУМ, ВТС за ред. В. Т. Бусла), що є перспективним напрямком вивчення закономірностей мовного освоєння світу українцями [7; 8].

Важливість та актуальність системного вивчення досвіду Б. Д. Грінченка підкреслюється також великою кількістю наукових розвідок та конференцій, присвячених йому, і високим грінченківським духом сьогодення. Сучасними словникарями (укладачами СУМЖ, ВТС, ВЗОС, Орф-09 та ін.) відроджується значна частина лексики зі «Словаря української мови», яка не була зареєстрована 11-томним СУМом. За підрахунками М. М. Пилинського, це близько 25 тисяч слів [5: 26]. Створено кілька версій електронного словника Б. Д. Грінченка, причому остання версія, представлена на порталі Національного університету ім. Б. Д. Грінченка, дозволяє працювати з усіма реєстровими одиницями «Словаря української мови», адже передбачає доступ до кожного слова через словопоказчик. Нині розгорнулося активне укладання словників нових та актуалізованих слів і значень (А. М. Нелюба, О. М. Тищенко та ін.), основною метою яких є збереження та відродження скарбів народної мови. З націєтворчим духом словника Б. Д. Грінченка суголосний новий академічний словник тлумачного типу за ред. В. В. Жайворонка (СУМЖ). Основним принципом укладання останнього є широке відображення народної лексики, а для системного опрацювання матеріалу укладачі залучають Грінченкові прийоми зведення варіантів та похідних слів в одній статті під ключовим словом. Завершилося нині й укладання багатотомного Етимологічного словника української мови за ред. В. Г. Складенка, в основу якого покладено реєстр 4-томного «Словаря української мови». Тепер відкривається можливість системного вивчення історії розвитку народно-розмовного фонду української мови, відбитого в словнику Б. Д. Грінченка, на тлі слов'янських та індоєвропейських мов, опрацьованих в ЕСУМ.

Укладений за кращими традиціями українського та світового словникарства, лексикон Б. Д. Грінченка завжди в епіцентрі наукових студій. Нині він є благодатною основою для розвитку інтегральної лексикографії, адже в ньому змістовно і компактно відображено системно-структурну будову лек-

сичного складу мови та особливості його функціонування. «Обсягом свого реєстру, – зазначає А. А. Бурячок, – використанням джерел, складом і добром лексики, розробкою семантики, точністю й широтою документації та принципами певної нормалізації лексичного складу української мови словник Б. Д. Грінченка перевершує всі типи попередніх українських словників. Саме ці лексикографічні параметри ставлять його в ряд великих тлумачних і перекладних словників слов'янських мов 2-ї пол. – поч. XXI ст.» [1: 95]. Отже, комплексне вивчення лексикографічної спадщини Б. Д. Грінченка є актуальним завданням сьогодення.

Мета нашого дослідження – визначення ролі Грінченкового словника в інтегральному моделюванні історії лексики української мови кінця XVIII – поч. XXI ст., яке здійснюється за матеріалами багатьох словників. У ході дослідження важливим є вирішення таких завдань: 1) з'ясування динаміки лексичного складу мови кінця XVIII – поч. XXI ст. шляхом зіставлення реєстрів різних словників; 2) формування спільного лексичного фонду за матеріалами словників різних епох з метою репрезентації ядра лексичної системи; 3) визначення груп актуалізованої та позасловникової лексики; 4) з'ясування глибини та шляхів розвитку різнотипної варіантності лексичних одиниць; 5) систематизування мовних змін, що відбулися внаслідок звуження чи розширення значення слів; 6) аналіз прийомів лексикографічної інтерпретації полісемії та омонімії тощо.

Лексикографічні параметри Грінченкового словника нині активно вивчаються укладачами та розробниками електронного загальномовного тезауруса української лексики кінця XVIII – поч. XXI ст., першим етапом якого є створення зведеного словника [8].

Саме в цій інтегральній системі словник Б. Д. Грінченка стає точкою опори для з'ясування важливих питань системного дослідження динаміки мови упродовж значного відрізка часу. Про «точку опори» своєї праці для наступних наукових досліджень писав Борис Дмитрович у підсумковій частині передмови до «Словаря української мови» [2: XXV]. Сподіваємося, що сучасне інтегральне моделювання якомога виразніше розкриє лексикографічний талант визначного вченого і дасть поштовх до з'ясування найважливіших закономірностей розвитку мови та розбудови теорії і практики лексикографії.

У багатоджерельній та багатофункціональній інтегральній системі словник Б. Д. Грінченка виконує функції координаційного центру по упорядкуванню лексики різних розрядів: нової, застарілої, запозиченої, актуалізованої, позасловникової тощо. Тобто, при систематизуванні лексичних одиниць у зведеному словнику, який укладається за матеріалами 20 різних за типами

та часом створення словників, саме за реєстром Грінченкового словника визначаємо місце лексичної одиниці в словниковій статті та макроструктурі словника. З'ясовуються особливості співвідношення реєстрів різних словників та роль кожного лексикографа у збереженні чи відсіюванні лексичних одиниць. Порівняно з іншими словниками минулого, 4-томний «Словарь української мови» має найповніший реєстр народно-розмовної лексики, тому зіставлення його вокабулярію з реєстром 11-томного СУМ, з одного боку, унаочнює втрату частини лексичного фонду словника Б.Д. Грінченка, а з іншого, розкриває широкий розмах відродження Грінченкової лексики укладачами ВТС та ВЗОС за ред. В. Т. Бусла. Поряд із цим маємо нагоду проаналізувати і особливості та наслідки відсіювання лексики самим Борисом Дмитровичем під час опрацювання ним словника Є. Желехівського та С. Недільського (Ж). Тобто назбирається величезна кількість фактичного матеріалу, який надзвичайно цікавий у плані дослідження загальних закономірностей розвитку лексичного складу, зумовлених як об'єктивним ходом історичних змін, так і роллю лексикографів в упорядкуванні реєстрів своїх словників.

Матеріали зведеного словника лексики української мови кінця XVIII – поч. XXI ст., в першу чергу, відображають динаміку надлишкових форм слів. Про відхід лексичних одиниць до пасивного фонду свідчить один чи декілька індексів біля реєстрової одиниці зведеного словника. Так, сьогодні лише в словнику Б. Д. Грінченка знаходимо варіанти прислівника *барзо* (*бардз*, *бардзки*) та вищий ступінь порівняння *барже* [Гр, I: 29]. Невластивими для сучасної української мови є орфографічні різновиди слів *близче* = *ближче*, *близчий* = *ближчий* [Гр, I: 73], морфемно-словотвірні варіанти *близці* = *близнята* [Гр, I: 73] тощо. Проте надзвичайно важливо зберегти подібні форми в електронному зведеному словнику, тим більше, що в кількісному відношенні вони складають вагомую частину лексичного складу мови. Така лексика є підґрунтям глибокого аналізу закономірностей розвитку та функціонування мови попередніх епох та прогнозування наступних змін.

За матеріалами зведеного словника маємо змогу виявляти не тільки пасивну та позасловникову лексику, а й ту її частину, яка знову відроджується. Цікаво, що Б. Д. Грінченко залишив поза межами свого словника таку лексичну одиницю з «Малорусько-німецького словаря» Є. С. Желехівського як *благодареники*, що рифмується з *вареники* (Ж: 31). Можливо, з опублікуванням зведеного словника вона теж актуалізується, адже *вареники-благодареники* є досить органічним компонентом сучасного мовно-інформаційного простору.

Кожен рядок електронного зведеного словника – це детальна історія розвитку лексики та лексикографії упродовж значного часового періоду.

У горизонтальній послідовності переліки індексів словників відбивають час фіксації слова та його варіантів різними словниками, а додаткові рядки (під реєстровою одиницею, вертикально) свідчать про його історичні зміни. Ви-являємо, наприклад, що в епоху Б. Д. Грінченка, тобто лише сто років тому, в епіцентрі конкурування фонетико-морфологічних форм знаходилося запо-зичене слово *бавовна* та його похідні:

баво*вна *ім. ж.* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-9 ВЗОС ОЕ Ж УНС УРС

бавовна Гр

бавовна Гол УАС

баволна Гр (*разом із бавовна, бавовняний, баволняний*)

бавельна БН (*разом із бавильна, бавольна, бавульна*)

бавна ВТС (*заст.*) Ж (*разом із бавовна*) Гр (*тс*)

бавина Гр (*разом із бавовна*)

бавуна Ж

бавуна Гр (*разом із бавовна, бавовняний, бавуняний*)

бавовняний *прикм.* Орф-94 Орф-9 ВЗОС ОЕ Гол УРС

бавовняний СУМ ВТС Орф-75 БН (*при бавельняний*) Ж Гр (*разом із бавняний*)

УАС (*при бавовна*) УРЕ₂~

баволняний Гр (*при баволна*) (*разом із бавовняний*)

бавельняний БН (*разом із бавовняний*)

бавняний ВТС (*заст.*) Гр

бавуняний Гр (*при бавуна*) (*разом із бавовняний*)

бобняний Я

Для систематизування подібних варіантів у зведеному словнику вико-ристовуються спеціальні маркери. У словнику Б. Д. Грінченка зв'язки між семантичними та фонетико-граматичними варіантами засвідчені знаком =, сполучником *i* або комою між варіативними формами. Знак = значно по-легшує групування варіантів у зведеному словнику, а в словнику Б. Д. Грін-ченка є засобом економії друкарського місця. Ним свого часу користувався І. І. Срезневський, застосовували його також укладачі перекладних словни-ків (УНС, УАС) та ін. А. П. Загнітко зазначає, що знаком = Б. Д. Грінченко передає опозиції ідентичності, якими в «Словарі української мови» охоплю-ються слова, що різняться: 1) написанням (*плечистий = плечастий*); 2) фор-мально-мотивованим значенням роду або формою числа (*перезов = перезва*); 3) формально-семантичними відтінками (*перекуйовдити = перекудлити*); 4) грамемами стану (*замкнутися = замикається*); 5) дериваційними елемен-тами з одним словотвірним значенням (*литовка = литвинка*); 6) незначними семантичними відтінками (*кучопір = кажан*) [4: 129].

Грінченкову традицію економного та виразного систематизування варі-антів під ключовим словом продовжують укладачі сучасного однотомного

тлумачного Словника української мови за ред. В. В. Жайворонка (СУМЖ), а в академічному орфографічному словнику за ред. В. Г. Скляренка варіанти групуються за допомогою сполучника *і*. Грінченкові прийоми допомагають сучасним словникам упорядковувати численні різнотипні варіанти. У структурі зведеного словника української лексики кінця XVIII – поч. XXI ст. усі наявні в українській мові варіанти будуть подані окремим блоком, який і увиразнить специфіку їх розвитку та унормування. Отже, зведений словник – це надійний спосіб збереження усіх лексичних скарбів мови, зафіксованих в багатьох лексикографічних працях, а також засіб для їх ґрунтовного системного опрацювання.

Зіставлення реєстрів словників в межах зведеного словника – шлях до вивчення динамічних змін у мові та розвитку лексикографічних прийомів опрацювання різних розрядів лексики. За матеріалами зведеного словника увиразнюються проблеми відбиття полісемії та омонімії, звуження чи розширення значення слова, його спеціалізації чи детермінологізації тощо. Зрештою, системне опрацювання реєстрів зіставлених словників відбиває стійкі ділянки лексики (її ядро) та периферію. У попередніх публікаціях ми детально аналізували прийоми інтегрального моделювання розвитку лексичного складу мови за матеріалами багатьох словників [7; 8]. У цій статті хотілося б наголосити, що часто саме словник Б. Д. Грінченка є визначальним для вирішення проблемних питань інтегрального опрацювання лексичних одиниць та формування реєстрів сучасних лексикографічних праць. В дискусійному полі, наприклад, перебуває нині слово *віршиник*, яке не є активним елементом сучасного слововжитку, але зареєстроване в збір слові Б. Д. Грінченка та ще й з покликанням на твори Т. Г. Шевченка [Гр, I: 240]. Такі випадки переконують нас в нагальній необхідності укладання зведеного словника, у якому український лексикон та його джерельна база будуть відображені якнайповніше. Він забезпечить об'єктивність формування реєстрів сучасних словників.

Розгорнуті таблиці зіставлення реєстрів тлумачних словників та прийомів відображення в них динамічних змін – це творча лабораторія системного лексикографа, який має уважно проаналізувати усі зміни об'єктивного та суб'єктивного характеру, що спостерігаються в мові та лексикографії. Нижче подаємо фрагмент робочої таблиці лексикографа, що містить дані для формування зведеного словника та словників інших типів, а також для системного вивчення мовних змін упродовж значного часового періоду, починаючи з епохи І. П. Котляревського, засвідченої словником П. П. Білецького-Носенка (БН), і до наших днів (ВТС за ред. В. Т. Бусла). Для деяких слів, зокрема

тих, що зафіксовані лише в Словнику Б. Д. Грінченка, наводяться тлумачення російською мовою (як в оригіналі словника). Скорочення *тс* засвідчує ідентичність лексикографування певного слова у різних словниках. Наводяться також дані реєстру орфографічного словника (Орф-9), який підсумовує результати динамічних змін у мові. Словник Б. Д. Грінченка має індекс Гр.

Таблиця 1.

Лексикографічне відображення динаміки лексичного складу української мови кінця XVIII – поч. XXI ст.

Реєстр. од.	БН	Гр	СУМ	ВТС	Орф-09
забава	Забава і забара (1. медление; помеха, препятствие; 2. увеселение, удовольствие)	Забава, розвага	1. Розвага. 2. Те, що дає розвагу, втіху. 3. <i>розм.</i> Зібрання...	<i>тс</i>	+
забавка	–	<i>див.</i> забава	1. Предмет, яким забавляються діти; іграшка. 2. Те, що забава 1,2.	<i>тс</i>	+
забара	+	1. Затримка, уповільнення 2. Повільна людина.	<i>заст.</i>	1. <i>ж.</i> Затримка 2. <i>ч.</i> Вайло, м'яло.	–
забарність	–	Уповільнення, зупинка	Властивість за знач. забарний.	<i>тс</i>	+
забачення	–	Вид.	–	–	–
забега	–	= забіг 3. (Забіг 3. Ковзкий спад, з якого з'їжджають сани)	–	–	–
забезпека	–	Забезпечення, захист.	<i>рідко</i> = захист 2,3.	<i>тс, рідко</i>	–
забережень	–	Смуга льоду біля берега.	<i>див.</i> забережні. [Цит. зі СлГр]	<i>Див.</i> забережні, <i>мн.</i>	–
забережжа	–	Забереж'є	–	–	–
забиванка	–	В женском полушубке кант на талии.	–	–	–

Закінчення табл. 1

забігач	–	Складной карманный нож	–	–	–
забий-круча, ж.	–	Назва рослини	–	–	–
забийство	–	Убивство.	–	–	–
забийця	–	Убивця.	–	–	–
забиляняк	–	1. Зайвий віл у чумаків. 2. Зайва людина.	–	–	–
забиття	–	Убивство	Дія за знач. забити 1–5.	<i>мс</i>	+
забіг	–	1. Набіг. 2. Притулок, захисток. 3. Ковзкий спад. 4. Попередження. 5. Старання, зусилля.	1. У спорт. змаганнях – біг. 2. <i>заст.</i> Притулок, захисток. 3. <i>діал.</i> Ковзкий спад. 4. <i>тільки мн., діал.</i> Старання, зусилля.	<i>мс</i>	+
забіга, ч. і ж.	–	Бродяга, пришелец.	–	–	–
забігайло, ч.	–	Льстец, заискивающий человек.	–	Запададлива, улеслива людина.	–
забігання	<i>Забиганье.</i> Искательство, хлопоты.	1. Забігання. 2. Попередження	Дія за знач. забігати.	<i>мс</i>	+
<...>	–	?	–	–	–
завивайка	–	(можливо, крайка в одязі)	–	–	–
завидощі, мн.	–	Зависть	–	–	–
завилювання	–	Заискивание, виляние около чего-нибудь.	–	–	–
завина	–	Вина, погрешность	–	–	–
завинитель	–	Обвинитель	–	–	–
завинятко	–	Узелок, сверток.	–	–	–

У цій статті визначено лише кілька напрямків актуального дослідження лексикографічної спадщини видатного вченого. Кожен з них можна розширити до багатотомних наукових праць. Важливість здобутків Грінченка-лексикографа неоцінима, адже вони узагальнюють досвід попередніх по-

колінь словників і є потужним чинником розвитку сучасної інтегральної лексикографії. У структурі зведеного словника української лексики кінця XVIII – поч. XXI ст. «Словарь української мови» Б. Д. Грінченка виконує роль координаційного центру з упорядкування лексичних одиниць та дослідження особливостей їх історичних змін. В інтегральній лексикографічній системі вокабулярій Грінченкового словника увиразнює і утверджує народно-розмовну основу української мови як благодатне і невичерпне джерело розвитку мови й суспільства.

Лексикографічні праці

- БН** Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / Підгот. до вид. В. В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1966. – 423 с.
- ВЗОС** Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 896 с.
- ВТС** Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
- Гол** Голоскевич Г. Правописний словник. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів: 1994. – 461 с.
- Гр** Словарь української мови / За ред. Б. Д. Грінченка. – Т. I–IV. – К., 1907–1909.
- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови: В 7-и т. / Гол. ред. О. С. Мельничук. – Т. I–VI. – К.: Наукова думка, 1982 – 2012.
- Ж** Желеховський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. – Т. I–II. – Львів, 1886.
- ОЕ** Орфоепічний словник української мови: В 2-х т. / Уклад. М. М. Пещак, В. М. Русанівський, Н. М. Сологуб, В. В. Чумак, Г. М. Ярун. – К., 2001.
- Орф-75** Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, Т. В. Зайцева, І. С. Назарова, М. М. Пещак, В. М. Русанівський. – К., 1975. – 856 с.
- Орф-94** Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К.: Вид-во «Довіра», 1994. – 864 с.
- Орф-9** Український орфографічний словник / уклали: В. В. Чумак [та ін.]; за ред. В. Г. Склярєнка. – К.: Довіра, 2009. – 1011 с. – (Словники України).
- СУМ** Словник української мови. – Т. I–XI. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

СУМЖ	Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін. / Відп. ред. В. В. Жайворонок. – К.: ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.
УАС	Українсько-англійський словник / Уклад. К. Андрусин і Я. Кретт. – Саскатун (Канада), 1990. – 1163 с.
УНС	Українсько-німецький словник / Уклад. З. Кузеля і Я. Рудницький. – Лейпциг, 1943. – 1494 с.
УРЕ	Українська радянська енциклопедія: В 12-и т. – К., 1977–1985.
УРС	Українсько-російський словник: У 6-и т. / Гол. ред. І. М. Кириченко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953–1963.
Я	Яворницький Д. І. Словник української мови. – Катеринослав, 1920. – Т.1 (А–К). – 408 с.

Література

1. Бурячок А. А. «Словник» Б. Грінченка в контексті слов'янської лексикографії // Борис Грінченко. Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження видатного українського письменника, вченого, громадського діяча. – 1–3 грудня 1988 року. – Ворошиловград, 1988. – С. 94–95.
2. Грінченко Б. Предисловіе // Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: в 4-х т. / НАН України. Ін-т укр. мови. – К.: Наук. думка, 1997. – Т. 4. – С. I–XXV.
3. Дзєндзелівський Й. О., Статєєва В. І. Грінченко Борис Дмитрович // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 122–123.
4. Загнітко А. П. Семантико-парадигматичне і формально-граматичне структурування іменних і дієслівних лексем у «Словарі української мови» за ред. Б. Д. Грінченка // Борис Грінченко. Тези доповідей респ. науково-практичної конф., присвяченої 125-річчю від дня народження видатного українського письменника, вченого, громадського діяча. – Ворошиловград, 1988. – С. 129–130.
5. Пилинський М. М. Словник Б. Грінченка. Міфи і факти // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 25–32.
6. Поповський А. М., Зеленько А. С. В. Даль та Б. Грінченко – передвісники ідеографії // Проблеми творчої спадщини Бориса Грінченка : Тези доповідей респ. науково-практичної конф., присвяченої 130-річчю від дня народження Бориса Дмитровича Грінченка. – Луганськ, 1993. – С. 36–37.
7. Сніжко Н. В. Тлумачний словник як скарбниця знань про мову, світ та духовність у площині інтегрального моделювання // Українська і слов'янська тлумачна та

перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові / Інститут української мови; відп. ред. І. С. Гнатюк. – К.: КММ, 2012. – С. 282–290.

8. Сніжко Н. В. Системний підхід до вивчення динаміки лексичного складу української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. // Українська мова. – 2013. – № 3. – С. 110–127.

9. Тараненко О. О. Збирайте, як розумний садівник, достиглий овоч у Грінченка (післямова до «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка) // Словарь української мови : в 4-х т. : фотопередрук / за ред. Б. Грінченка; НАН України; Ін-т укр. мови. – К.: Наук. думка, 1997. – Т. 4.

Natalia SNIZHKO

Ukrainian Language Vocabulary by Boris Hrinchenko in an integral modelling of development of lexis and lexicography

The article deals with analysis of the usage of Ukrainian Language Vocabulary by Boris Hrinchenko for research the history of development Ukrainian lexis and lexicography end XVIII – early XXI centuries. There are analyzed methodological problems of creation the Ukrainian Summary Word Index and an Integral Word Thesaurus where Vocabulary by Boris Hrinchenko plays the key role. The author accentuates the significance of Dictionary by Boris Hrinchenko to maintain the basis of nation language as well as to development of integral lexicography.

Василь Старко

**Грінченків «Словарь»
у збірці онлайн-словників на r2u.org.ua**

«Словарь» Бориса Грінченка (СлГр) посідає одне з перших місць серед українських словників за кількістю перевидань. І справді, лише паперових видань «Словаря» було щонайменше сім [1]. Тепер, в еру нових технологій, він набув нової, електронної постави й поширився, знову ж таки, в кількох версіях. Сьогодні «Словарь» – один із найдоступніших в Інтернеті українських словників. Окрім численних примірників засканованого варіанта паперового видання середини 1990-х років, на кількох сайтах Грінченків лексикографічний шедевр можна знайти в текстовій формі. За наявною в нас інформацією, над переведенням «Словаря» в текст незалежно працювали

УДК: 811.161.2'373

різні групи, а тому онлайн-версії словника можуть, очевидно, дещо відрізнятися. У цій статті мова піде про місце «Словаря» на сайті r2u.org.ua.

Про історію створення, особливості наповнення, цінність і значення словника Бориса Грінченка написано чимало. Важко переоцінити його вплив на дальший розвиток та внормування української мови, а також поступ у царині української лексикографії. Високу оцінку словнику дали Ю. Шевельов, О. Шахматов, І. Огієнко [4], С. Єфремов [2], Й. Дзензелівський [1] та інші. Зокрема, Ю. Шевельов писав: «Бувши в своїй основі збіркою запасу слів живої мови (переважно сільської), словник зумів уникнути надмірної регіональності. Майже завжди зазначено місцевість, звідки походить слово, а весь матеріал нормалізовано щодо фонетики, морфології й наголосу. Завдяки такій методи словник став *sui generis* зведенням української літературної мови перед тим, як вона переорієнтувалася від селянина на інтелігенцію, а також до певної міри визначив на майбутнє принципи й підвалини її стандартизації» [7: 75–76].

Визначальною рисою Грінченкового «Словаря» було опертя на зареєстровані мовні факти. Саме тому в ньому не подано (окрім найочевидніших випадків) велику кількість похідних слів, які, як ми розуміємо, були й є в українській мові, але які упорядник не мав змоги документально підтвердити. А. Ніковський писав, що «Словарю» закидають неповноту, зокрема відсутність видових форм дієслів та похідників, утворених способом префіксації. Якби Б. Грінченко взорував на словник В. Даля й утілені в ньому принципи, то маючи слова *хитати*, *хитнути*, він міг би ввести до реєстру цілий куш дериватів, як-от: *вихитувати*, *вихитати*, *вихитнути*, *відхитувати*, *відхитати*, *відхитнути*, й такі самі трійки форм із префіксами *до-*, *за-*, *на-*, *над-*, *пере-*, *під-*, *по-*, *при-*, *про-*, *роз-*, *с-*; далі *повихитувати*, *повідхитувати*, *позахитувати*, *понахитувати*, *понадхитувати*, *поперехитувати*, *попід-*, *попохитати*, *пороз-*, *пос-*; до цього всі форми на *-ся*; дієприкметники *вихитуваний*, *вихитаний*, *вихитнутий*, *відхитуваний*, *відхитаний* тощо; віддієслівні іменники *вихитування*, *відхитування*, *захитування*, *захитання*, *розхитування*, *розхитання*, *вихит*, *відхит*, *дохит*, *захит* тощо [3: VII]. Із цих форм Грінченко навів лише децицію, а саме ті, що їх зумів підтвердити фактичним матеріалом. Він віддав перевагу доказовості, а не накручуванню статистики чи навіть повноті представлення лексико-граматичних форм. Тому 68 тисяч гасел «Словаря» – це лише задокументоване ядро набагато ширшого мовного арсеналу, який ще належить ретельно дослідити. Наприклад, низка дериватів від кореня *-хит-* не знайшли собі місця в тлумачних словниках (із ілюстраціями вжитку), хоча вони трапляються в усному й писемному мовленні.

Принципова відданість Б. Грінченка принципу доказовості в словнику не може не імпонувати. Такий підхід не тільки надає авторитетності лексикографічній праці, що є однією з найважливіших ознак словника [6], а й подає взірець і закладає підвалини майбутніх словників. Однак завдання це вимагає вкрай виснажливої й нерідко марудної праці, адже кожному реєструючому словнику потрібно виправдати достовірним, живим свідомством, нотацією з поважного джерела. Навіть сьогодні, в цифрову добу, проблема належного фактичного документування слововжитку гостро стоїть в українській лексикографії. На сучасному етапі таке завдання вимагає наявності якісного й великого корпусу української мови, однак це тема для окремої розмови.

Традиційний паперовий формат не однаковою мірою задовольняє різноманітні потреби пересічних користувачів та фахових дослідників. Це засвідчує, зокрема, поява «Скарбослова» [Скарбослов] – російсько-українського словника, що є дзеркальним відбитком «Словаря» за винятком тривіальних відповідників і з опущенням граматичної інформації та ілюстративного матеріалу. Якщо вдається до сучасних термінів, то це, по суті, скорочений російсько-український індекс «Словаря». Такий «перевернутий» словник згрупує розрізнені українські слова навколо одного російського слова, показуючи множинність російсько-українських відповідників, розкриваючи багатство українських синонімів й допомагаючи, зокрема, тим, хто шукає живомовного відповідника до російського слова чи звороту. Наприклад, **ухаживать за кем** – *до кого стежку топтати, залицятися до кого, лизати губи до кого, литки смалити (присмалювати) біля кого, лицятися з ким, обходити кого, падати (падатися) коло кого, присмалювати халявки (литки)* [Скарбослов: 300]. Проте навіть «перевернутий» словник не задовольняє усіх потреб різних груп користувачів. До того ж, сьогодні дедалі більше словників переходять у цифровий формат, а деякі існують лише в електронній формі. Переваги електронних словників над паперовими досить очевидні, тому немає потреби тут зайвий раз на них зупинятися. Натомість важливо наголосити, що сам процес переведення традиційних словників у «цифру» вимагає тривалої копіткої роботи.

Ідея зацифрувати «Словарь» належить Олександрові Оксимцю, філологу за фахом. Він провів титанічну роботу, самотужки засканувавши й вичитавши весь словник, а 2010 року передав його текст команді сайту r2u.org.ua для публікації в Інтернеті. Докладніше про ідею й процес створення цифрового варіанта «Словаря» можна дізнатися з інтерв'ю О. Оксимця новинній службі «Бі-бі-сі» [5]. Текст «Словаря» було додано до бази даних сайту, і він став доступний для повнотекстового пошуку. В процесі роботи з текстом

виявилися неточності, помилки й пропуски порівняно з оригіналом. Це й не дивно, адже текст «Словаря» вкрай складний для програм автоматичного оптичного розпізнавання, й опрацьовуючи розпізнаний у такий спосіб текст, майже неможливо уникнути огріхів. Команда сайту поклала наново вчитати «Словарь» і максимально наблизити його до оригіналу. Цю роботу взяла на себе перекладачка й авторка з Луганська Любов Цай, а за координацію й остаточне вивірення відповідав Василь Старко. Наприкінці 2011 року наново вивірений текст Грінченкового словника з'явився в базі даних сайту.

Що виявилось в процесі поновного опрацювання «Словаря»? Окрім помилок сканування й першого вчитування, чітко проступили непослідовності, неточності оригіналу. Позаяк в основу оброблення цифрового варіанта був покладений принцип максимально точного відтворення оригіналу, виправлено було лише очевидні хиби, багато з яких мають технічний характер і є просто помилками набору. Наприклад, у низці гасел в оригіналі не стоїть наголос, написання заголовного слова не збігається з його написанням в ілюстрації, переплутано літери, трапляється помилкове форматування елементів статей. Там, де в сумнівних випадках не було змоги однозначно встановити правильний варіант або були інші сумніви, текст подано за оригіналом.

Доступ до «Словаря» через сайт r2u.org.ua дає змогу користувачеві здійснювати повнотекстовий пошук у словнику. Пошуковий інтерфейс досить гнучкий: можна шукати серед всіх слів, серед заголовних чи всіх російських слів, серед усіх українських слів, серед українських слів без цитат, серед слів латинкою. Пошук можна обмежити одним словником або ж охопити всі наявні в базі словники. У пошуковий двигун закладено спеціальний алгоритм оброблення запитів, який усуває низку проблем, що постають із орфографічних розбіжностей. За запитом у сучасному написанні алгоритм знаходить, наприклад, слова з *z* і *r*, *e* і *ě*, ятями і ерами, *инший* та *іниий* тощо. В пошукових запитах можна використовувати знаків заміщення: ? заміщає один знак, а * – довільну кількість знаків. Наприклад, пошук на *збирати* не дає жодних результатів у «Словарі», але задавши в пошуковому рядку *зб?рати*, знаходимо дев'ять статей із формою *збірати*. На запит *збір** та з обмеженням «серед українських слів без цитат» в «Словарі» знаходимо 17 статей: *збір*, *збірний*, *збіранина*, *збіранка*, *збірати*, *збіратися*, *збірка*, *збірний* тощо, але також і *збіржа* та *збіржаник*. Знаки заміщення можна комбінувати й знаходити в такий спосіб деривати одного кореня, слова з певними суфіксами. Легко відобувати також українські відповідники до одного російського слова, як це зроблено на папері в «Скарбослові», з тією відмінністю, що на сайті користувач бачить перед собою повні статті з оригіналу.

На сайті r2u.org.ua результати пошуку заданого слова виводяться, якщо не вказано інакше, послідовно з усіх наявних словників: після статті (чи статей) із джерела №1 – а це академічний «Російсько-український словник» за ред. А. Кримського та С. Єфремова [РУС] – йдуть результати зі словника №2 і так далі. Позаяк пошук може охоплювати весь матеріал кожного словника в базі, на запит, буває, виводиться ціла низка статей із одного словника. Верхню межу встановлено на рівні 100 статей на один запит. Отже, в такий спосіб користувач дістає «знімок» із залученого словникового фонду й може легко порівняти, вибрати, проаналізувати дані, які його цікавлять, із кільканадцяти джерел. Тривале користування матеріалами сайту підтверджує наявність тісної переємності між Грінченковим словником, згаданим вище РУС-ом та «Словарем російсько-українським» М. Уманця й А. Спілки, який теж у повному обсязі представлений на r2u.org.ua і з якого Борис Грінченко активно користався, укладаючи «Словарь». Розгляньмо тут лише один приклад – українські відповідники-дієслова доконаного виду до рос. *притацциться*.

Таблиця 1.

Українські відповідники до рос. *притацциться*

Укр. відповідник	УС	СлГр	РУС	Укр. відповідник	УС	СлГр	РУС
<i>прибрести</i>		●	●	<i>притарганитися</i>			●
<i>прибрьохати</i>			●	<i>прителіпатися</i>	●	●	●
<i>привіятися</i>		●	●	<i>притицритися</i>	●	●	●
<i>приволюктися</i>	●		●	<i>притупати</i>	●	●	
<i>приволючитися</i>			●	<i>притупатися</i>	●		
<i>придбати</i>	●	●	●	<i>притупцюва́ти</i>	●		
<i>придрі́[и]патися</i>	●	●	●	<i>притъопати</i>	●	●	
<i>прилемзати</i>		●	●	<i>притъопатися</i>		●	
<i>примандрувати</i>	●	●	●	<i>притюпати</i>		●	●
<i>припертися</i>	●	●		<i>притюпатися</i>	●	●	
<i>приплентати</i>		●	●	<i>притягти</i>		●	
<i>приплентатися</i>	●	●	●	<i>притягтися</i>		●	●
<i>приплестися</i>	●		●	<i>причапати</i>	●	●	●
<i>припхатися</i>	●	●	●	<i>причалапати</i>	●	●	●
<i>присалабонитися</i>		●		<i>причвалати</i>	●	●	●
<i>присурганитися</i>		●	●	<i>пришкандибати</i>		●	●
<i>притарбанитися</i>		●	●	<i>пришкинтати</i>		●	

Увівши до пошукового рядка це слово, ми знайшли відповідники в різних статтях трьох згаданих словників. Далі, користуючись перехресними посиланнями в кожному словнику, ми дібрали ширше коло відповідників й перевірили їх в інших двох працях. Результати пошуку подано в Таблиці 1: 34 відповідники, крапки позначають фіксацію в словнику. Зважимо, що Грінченків словник вирізняється тим, що переважна більшість українських слів у ньому проілюстрована з вказанням джерела, а РУС подає докладніше нюансування й стилістичні ремарки. Шукані відповідники розкидано при різних статтях, але розвинені функції пошукового апарата сайту r2u.org.ua дають змогу швидко зібрати їх воедино й скласти загальну картину.

Як бачимо, залучення даних трьох словників дає набагато повніше уявлення про засвідчені в українській мові засоби на позначення, з різними відтінками, шуканого змісту, або концепту, якщо вдатися до популярного нині терміна. Функціонал сайту дає тепер змогу, як ніколи, зручно й швидко опрацьовувати великі масиви словникових даних, формувати, сказати б, генеральний список української лексики, досліджувати тяглість української лексикографічної традиції, відроджувати й повертати до обігу призабуті шари української лексики та виконувати численні інші завдання різних рівнів складності.

Станом на грудень 2013 року команда сайту з допомогою добровольців ввела в базу даних із повнотекстовим пошуком 13 раніше опублікованих словників: окрім згаданих вище, це «Правописний словник» Г. Голоскевича, «Російсько-український словник» О. Ізюмова, «Російсько-український фразеологічний словник» В. Підмогильного та Є. Плужника, «Російсько-український словник сталих виразів» І. О. Виргана та М. М. Пилинської, «Словник українських наукових і народних назв судинних рослин» Ю. Кобова та інші. На стадії опрацьовування – «Словник української мови» Д. І. Яворницького та «Український стилістичний словник» І. Огієнка. До того ж, низку словників викладено в засканованому варіанті для завантаження. База даних сайту наразі містить понад 337 тис. статей, зокрема майже 190 тис. унікальних. На часі опрацьовування й занесення до бази третього видання «Словаря», що його доповнили й зредагували С. Єфремов та А. Ніковський у 1927–1928 роках. Для участі в цьому та інших проєктах творці сайту запрошують зголошуватися добровольців. Власне, увесь сайт r2u.org.ua від початку існує як спільна громадська справа – він некомерційний, а навпаки функціонує завдяки тому, що небайдужі до українського словникарства люди вкладають у нього власні зусилля, кошти й час.

Отже, «Словарь української мови» Б. Грінченка посідає чільне місце серед підбірки словників на сайті r2u.org.ua. Загальнодоступна електронна

публікація словника з гнучким пошуковим апаратом та поруч із низкою інших вагомих словників української мови дала нове життя цій віховій праці в історії українського словникарства та створила умови для плідних нових досліджень лексики української мови й української лексикографії.

Джерела

- РУС** Російсько-український словник: в 3-х т. / За ред. А. Кримського, С. Єфремова. – К.: Червоний шлях, ДВУ, 1924–1933. Режим доступу: <http://r2u.org.ua>.
- Скарбослов** Скарбослов. Російсько-український словник маловідомих слів та виразів / Укл. В. Левун, М. Ляшенко. – К.: Вид-во «Бібліотека українця», 2000. – 323 с.
- СлГр** Словарь української мови: в 4-х т. / Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. – К., 1907–1909.
- r2u** Російсько-українські словники. Режим доступу: <http://r2u.org.ua>.

Література

1. Дзензелівський Й. О. «Словарь української мови» // Українська мова. Енциклопедія. Вид. 2-ге, випр. і доп. – К.: Укр. енцикл., 2004. – С. 610.
2. Єфремов С. Як повстав Грінченків словник // Словник української мови / Упор. Б. Грінченко. 3-тє вид., випр. і доп., за ред. С. Єфремова та А. Ніковського. – К.: Горно, 1927. — Т. 2. Д–Й. – С. VI–XXIV.
3. Ніковський А. Вступне слово // Словник української мови / Упор. Б. Грінченко, 3-тє вид., випр. і доп., за ред. С. Єфремова та А. Ніковського. – К.: Горно, 1927. – Т. 1. А–Г. – С. V–XV.
4. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
5. 'Прапор в руки'. Як оцифрували словник Грінченка / Інтерв'ю з О. Оксимцем. Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine/2010/08/100808_dictionaries_ie_ak.shtml
6. Старко В. Проблема авторитетності двомовних словників // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. – С. 315-322.
7. Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2-х кн. Кн. I. Мовознавство. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 583 с.

Vasyl STARKO

Borys Hrinchenko's *Slovar* in the collection of online dictionaries at r2u.org.ua

The article discusses the role of Borys Hrinchenko's seminal lexicographic work, *Slovar ukrainskoi movy* (A Dictionary of Ukrainian), in the establishment of the Ukrainian lexicographic tradition. The author argues that scrupulous attention to attesting linguistic usage is an outstanding feature of the dictionary in question which lends it authority and sets it up as a model to be emulated by subsequent generations of Ukrainian lexicographers. The publication of Hrinchenko's lexicographic masterpiece online as one of the key reference resources at r2u.org.ua has opened new opportunities before ordinary users and researchers alike: from full-text search to new uses of the available dictionaries to new kinds of lexical and lexicographical research.

Юлія Поздрань

**Лексикографічні традиції Б. Д. Грінченка
в «Російсько-українському словнику» за редакцією
А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова**

Важливе місце в мовно-літературному процесі кінця XIX – початку XX ст. посідають передові демократичні ідеї та проблеми розвитку української літературної мови, які об'єднували світочів української науки А. Ю. Кримського та Б. Д. Грінченка. Учені були пройняті національним чуттям, глибоко шанували українську мову, тонко відчуваючи семантичні нюанси рідного слова. Вони вважали, що коли мова не буде розвиватися, то не зможе розвиватися й народна думка, що призведе до загибелі творчих сил нації. Послідовні прихильники розвою української мови на ґрунті вивчення народної традиції, вони постійно прагнули до «оживлення» мови народним словом.

Питанню творчих взаємин А. Ю. Кримського з Б. Д. Грінченком присвячено низку наукових досліджень, що розглядають їх як суспільно-естетичний фактор, породжений специфічними умовами розвитку культури українського народу (М. М. Веркалець, Н. О. Данилюк, Г. І. Солоїденко). Поза увагою науковців залишилась проблема впливу лексикографічних поглядів Б. Д. Грінченка на А. Ю. Кримського та їхнє відображення в «Російсько-українському словнику» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова (1924–1933 pp.) (далі – РУС).

УДК: 811.161.2'373

РУС – це ґрунтовна колективна праця, створювана протягом тривалого часу під керівництвом А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова. Основну увагу ми звертаємо на лексикографічні погляди А. Ю. Кримського, оскільки саме він був головним редактором з початку укладання словника, розробляв наукову концепцію словника, обґрунтував теоретичні засади формування та опрацювання реєстру, залучив до співпраці В. М. Ганцова, Г. К. Голоскевича, О. Т. Андрієвську, М. М. Грінченко. С. О. Єфремов приєднався до укладання РУСа лише у квітні 1924 р., коли основні лексикографічні принципи були уже сформовані. Йому доручили остаточне редагування 3-го та 4-го томів РУСа.

Актуальність дослідження полягає в тому, що аналіз РУСа в зазначеному аспекті дає можливість з'ясувати підходи до опрацювання його реєстру та принципи наукового розроблення словникових статей, оцінити словник з погляду дотримання в ньому усталених на той час лексикографічних традицій у зв'язку зі сформованими Б. Д. Грінченком принципами укладання словника.

Метою статті є аналіз й узагальнення лексикографічних традицій, утілених у «Словарі української мови» в 4-х томах за ред. Б. Д. Грінченка (1907–1909 рр.) (далі – СлГр) через призму РУСа за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова.

У сучасній філології усталилася традиція розглядати постать лексикографа на тлі його твору. Як зазначає О. О. Тараненко, для українського мовознавства Б. Д. Грінченко став не тільки практиком, а й теоретиком та істориком української лексикографії, уперше давши ґрунтовний огляд словників української мови більше ніж за 30 років. Він є основним творцем першого ґрунтового словника української мови, який і досі посідає гідне місце серед відомих лексикографічних праць ХІХ – початку ХХ ст. Про високий науковий і професійно-виконавський рівень СлГр як своєрідного узагальнення й підсумку кількасотлітнього українського словникарського досвіду свідчить не тільки присудження йому премії М. І. Костомарова у 1905 р., але й його сьогоденна запитуваність для розв'язання численних мовних та мовознавчих питань. Як і вважав П. Я. Стебницький, «пам'ять про Грінченка живе і житиме в його писаннях. Наукові його праці ще довго не втратять своєї ваги, а його словник буде джерелом для дослідів чистої народної мови і основою для всякої нової словарної роботи»¹ [10: 28].

«Словарь української мови» за ред. Б. Д. Грінченка був завершенням попереднього періоду розвитку української лексикографії. Закладені в ньому лексикографічні традиції та принципи творчо використовують сучас-

¹ Тут і далі цит. зі збереженням правопису в першоджерелі.

ні мовознавці, плідно розвиваючи їх під час укладання словників. Велика кількість поданого у СлГр лексичного матеріалу, зібраного за півстоліття з найрізноманітніших джерел і з усіх частин української території, принцип документування слів та їхнє ілюстрування прикладами з літературної або живої народної мови, критичне ставлення до джерел, зокрема до попередніх словників, – усі ці риси відбилися у «Російсько-українському словнику» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова.

З-поміж принципів укладання словників, що їх обґрунтував Б. Д. Грінченко у СлГр та які простежуємо в РУСі, виокремлюємо такі: наявність чіткої наукової концепції словника; повне й точне відтворення лексикону епохи; ґрунтовна джерельна база словника; об'єктивне фахове опрацювання мовного матеріалу та обґрунтований реєстр словника.

Розгляньмо їх послідовно.

1. Наявність чіткої наукової концепції словника.

Б. Д. Грінченко, здійснивши огляд словників попередніх років, узагальнив досвід і традиції словникарства в Україні та заклав наукові засади укладання словників. В. І. Сімович ще в 1910 році писав про СлГр: «Се праця капітальна. На ній будуть опиратися всі дослідники мови, нею будуть користуватися всі ті, хто схотять укласти словник» [7: 14], а сучасники вважають, що СлГр був одним із перших словників, який мав виразну наукову концепцію [6].

СлГр перевершує всі типи попередніх українських словників за обсягом реєстру, використанням джерел, складом і добором лексики, розробленням семантики, точністю й повнотою документації та принципами нормалізації лексичного складу української мови. Ці параметри ставлять його в ряд цінних тлумачних і перекладних словників.

Б. Д. Грінченко був цілком свідомий того, що впорядкований ним словник не відбиває всього багатства української мови і не є бездоганим, однак видатний лексикограф сподівався, що його праця стане основою для створення інших словників української мови. І дійсно, СлГр протягом багатьох років є найповнішим зібранням української лексики свого часу з доступними тлумаченнями та конкретними прикладами, чим послуговуються і мовознавці, і письменники, і всі, хто небайдужий до українського слова.

Наступником традицій Б. Д. Грінченка став А. Ю. Кримський, який у передмові до РУСа чітко обґрунтовує наукову концепцію словника, згідно з якою основне призначення праці – дати відповідний потребам часу реєстр російської лексики та вичерпати якомога глибше багаті й малодосліджені лексичні скарби української мови [РУС: VI]. Такий підхід цілком прийнят-

ний як із наукового, так і з практичного погляду. С. І. Головашук стверджує: «Щодо загальних принципів, щодо тих засад, які лягли в основу побудови цього словника, то вони в основному відповідали тогочасним лексикографічним вимогам до видань такого типу і багато в чому збігаються з настановами сучасної двомовної лексикографії, зокрема, в питанні про перекладні словники великого обсягу» [2, с. 56].

Під час укладання РУСа автори звертали увагу як на добір слів до реєстру, їхнє семантичне розроблення та стилістичну маркованість, так і на добір оптимальних еквівалентів. Ці проблеми розв'язували на основі досягнень двомовної лексикографії з урахуванням багатого досвіду Б. Д. Грінченка. Відмінність РУСа від попередніх словників полягає в тому, що в ньому вдосконалено загальні принципи опису словникового складу зіставлюваних мов: «Що до способу пояснити та ілюструвати слово і його вживання, то насамперед показано конструкцію, якої воно вимагає, надто-ж коли ця конструкція буває відмінна від російської. Окрім того, використовуються рівнорядно два засоби: іноді не тільки буває наведена ціла російська фраза, ба ще й дано точний український до неї переклад, іноді-ж подаються тільки ілюстративні українські приклади до того або іншого слова, але вже без російського перекладу» [РУС: X]. Ю. В. Шевельов зазначав, що вершинним досягненням української лексикографії дореволюційного часу були українсько-німецький словник Є. Желехівського і С. Недільського (1886 р.) і українсько-російський словник за ред. Б. Грінченка (1909 р.). Але першим науково опрацьованим словником широкого засягу з іншої мови на українську став тільки вже революційний «Російсько-український словник» Української Академії Наук [12]. Тож можемо вважати, що принцип науковості, який заклав Б. Д. Грінченко в СлГр, у РУСі поглибився, набув теоретичного обґрунтування, його творчо використовують і розвивають у сучасній перекладній лексикографії.

2. Повне й точне відтворення лексики епохи.

Б. Д. Грінченко вважав, що словник має відповідати потребам свого часу, а це передбачає врахування функціональної й стильової диференціації лексики, актуальної для певного періоду розвитку мови. Цим принципом під час укладання словника керувався й А. Ю. Кримський.

Вокабуляри досліджуваних словників становлять самостійні системи зі своєрідними внутрішніми зв'язками та багатопланою організацією. На це вказує і кількісний склад лексичних одиниць, і репрезентація тих чи тих тематичних груп лексики, і складна внутрішня диференціація та інтеграція одиниць. Проте у СлГр зафіксовано в основному народнорозмовну і фольклорну мову, дібрану з різноманітних етнографічних джерел, земських

видань, а також записану з живих уст. РУС же в цьому плані пішов далі, реалізуючи дві тенденції – народницьку, етнографічну, спрямовану на творення культу національної своєрідності, та «європейську», зорієнтовану на міжмовні контакти. Тому в РУСі яскраво простежуємо намагання розвивати українську мову, не відмежовуючись від європейських традицій, віддаючи належне інтернаціональній лексиці в міжмовних контактах.

Найбільшу перевагу цього словника порівняно зі словниками своїх попередників редакція бачила в тому, що словник «...живовидячки відбиває той великий поступ, що зробила українська літературна мова протягом останніх десятиліттів, а надто останніх років, коли вона сталася органом широкого культурного і державного вжитку» [РУС: VIII]. Отже, РУС репрезентує вже розвинуту поліфункціональну літературну мову.

3. Грунтовна джерельна база словника.

Об'єктивність добору лексичних одиниць для словника й наукове розроблення словникових статей значною мірою залежить від фундаментальності картотеки, від її спроможності відбивати не тільки стан, а й тенденції розвитку літературної мови на відповідному етапі її функціонування.

Б. Д. Грінченко постійно дбав про якнайширше залучення до СлГр лексичного матеріалу з тих джерел, які достовірно відображали тогочасний стан літературної мови. У картотеці словника є численні виписки з авторитетних джерел писемної літератури різних видів і жанрів, а також із найкращих зразків усної народної творчості.

Лексикограф уважав, що лише ґрунтовна джерельна база, яка репрезентує всіх безумовно значних за своїм громадським впливом авторів, може стати запорукою успіху словника. А. Ю. Кримський, погоджуючись з Б. Д. Грінченком, водночас наголошував на тому, що картотека має відбивати характер змін словникового складу мови і не обмежуватися лише класичними авторами. Картотеки обох словників містять лексику з творів І. П. Котляревського, П. П. Гулака-Артемівського, Г. Ф. Квітки, Т. Г. Шевченка, Марка Вовчка, П. О. Куліша. Проте, на відміну від СлГр, у РУСі використано, крім етнографічних видань, лексику української художньої літератури за останні 50–55 років (у СлГр вона була використана лише до 1870 року), а також лексику наукового та публіцистичного стилів початку ХХ століття. Обидва лексикографи використовували лексичний матеріал етнографічних видань, проте Б. Д. Грінченко, на відміну від А. Ю. Кримського, надавав йому перевагу, адже вважав цей матеріал найдостовірнішим, тому що його можна перевірити багатьма випадками вживання. Слова, записані «від народу», також дуже цінні для обох лексикографів, але вони посідають друге місце після лексики

з друкованих видань, адже дають лише один випадок вживання слова і не можуть бути перевірені чи доповнені іншими джерелами, також можливо, що збирач народних висловів зрозумів не основне значення слова, а побіжне [СлГр: 22].

4. Об'єктивне фахове опрацювання мовного матеріалу та обґрунтований реєстр словника.

Основними критеріями в процесі створення словника є великий обсяг, раціональний, продуманий спосіб подання словникового матеріалу, швидкий та зручний пошук потрібного слова. Створення кожного словника, незалежно від його типу і призначення, розпочинається з ретельного добору реєстрових слів.

Під час опрацювання реєстру Б. Д. Грінченко керувався кількома основними принципами. По-перше, за джерельною базою, добором лексичного матеріалу словник був зорієнтований, як ми вже зазначили, на народну основу – «слова народної мови», «народні слова». По-друге, упорядник обережно, критично ставився до використання наявного матеріалу. Лексикограф намагався подавати лише ті слова, в існуванні яких він був особисто впевнений, супроводжуючи їх, зазвичай, ілюстраціями та паспортизуючи за твором, місцевістю тощо.

А. Ю. Кримський та С. О. Єфремов під час роботи над РУСом керувалися принципами, які запропонував Б. Д. Грінченко. Вони так само уважно ставилися до кожного слова, ретельно обґрунтовуючи його доцільність у реєстрі, значення ілюстрували прикладами з багатой лексичної картотеки, яку збирали впродовж десятиліть і постійно поповнювали: «Ведемо ми свою працю цілком науковим способом себ-то не видумуємо слів із своєї голови, а використовуємо той рясний, надзвичайно багатий матеріал, який має в своєму розпорядженні Комісія. Коли ми подаємо в нашому практичному Російсько-Українському Словнику переклад якогось слова на українську мову, то ми спираємося в нашому перекладі на дуже багато прикладів, що повиписувані у нас на картках» [4: 7].

І Б. Д. Грінченко, і А. Ю. Кримський були прихильниками «народної» концепції словника. Не заперечуючи ролі запозичень для позначення абстрактних понять і досягнень «новітнього культурного життя», Б. Д. Грінченко разом із тим проголошував обмеженість їхнього використання, застерігав від надмірностей уживання, що, на його думку, повинно було б стати важливою умовою збереження народної основи української літературної мови. Суворіше ставився він до русизмів, полонізмів, германізмів – складників лексики південно-західного діалекту, які мали загальноукраїнські відповідники, що

можна пояснити турботою письменника про розвиток української літературної мови, загроза якої видавалася йому цілком реальною [9: 43].

Б. Д. Грінченко суттєво випередив сучасних йому дослідників запозиченої лексики, сформулювавши головні критерії освоєння іншомовної лексики: пристосування фонетичної оболонки і граматичної форми до структурних особливостей української мови; наявність похідних; висока частотність уживання в літературній мові; поширення в народній мові. Саме за цими критеріями здійснювався відбір іншомовної лексики до «Словаря української мови» [9: 43]. О. Д. Пономарів зауважив, що «за сто років, які минули з часу виходу Грінченкового словника, відбулося чимало змін у лексичному складі нашої мови, проте ця праця досі лишається мірилом українськості багатьох слів, якими користуємося» [6, с. 101].

А. Ю. Кримський, будучи послідовником поглядів Б. Д. Грінченка, уніс до реєстру РУСа відносно мало запозичень з інших мов, переважно подаючи до них напрочуд вдалиий український відповідник. Наявні в словнику запозичення відповідають нормам української мови, напр.: *вексель – вексель, обмінка; кафедра – катедра, мовниця; лекція – лекція, відчит; автобіографія – автобіографія, саможиттєпис; аккуратный – акуратний, охайний, чепурний; поэт – поет, віршовник* [РУС].

5. Нормативність словника.

Б. Д. Грінченко вважав, що в словнику мають бути віддзеркалені рівень розвитку літературних норм та стан суспільної мовної свідомості етносу. Саме цей фактор посприяв тому, що СлГр став точкою відліку для дослідження кодифікації лексичних норм сучасної української літературної мови, оскільки саме він узагальнив сформовану на початку ХХ ст. мовну картину світу українців [11: 9]. О. І. Скопненко стверджує, що в історії української літературної мови ця праця виконала роль першого кодифікаційного лексичного кодексу Наддніпрянської України [8: 31]. З часу її виходу почалася доба нормативних словників літературної мови [11: 10].

РУС, на думку Ю. В. Шевельова, став найповнішим кодексом тогочасної української літературної мови і навіть після Другої світової війни у вільному світі зберігав «значення авторитету і закону для української літературної мови» [13: 105], будучи «найвищим авторитетом у справі норм української літературної мови» [13: 12].

Таким чином, з-поміж українських словників минулого століття, що справили суттєвий вплив на розвиток як словникарської справи, так і мови загалом, є «Словарь української мови» за ред. Б. Д. Грінченка – найповніший і лексикографічно найдосконаліший український словник початку

XX ст. Будь-який наступний український словник так чи інакше спирається на здобутки цієї праці. Не став винятком і РУС за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова.

А. Ю. Кримський високо цінував професіоналізм Б. Д. Грінченка як лексикографа та авторитетність СлГр: «...в Грінченка, дарма що він не вчивсь на історично-філологічному факультеті, є природній філологічний, з-окрема лексикологічний дар» [5: 302]. Тому, укладаючи РУС, А. Ю. Кримський та С. О. Єфремов користувалися принципами та методичними рекомендаціями Б. Д. Грінченка. Саме завдяки цьому «Російсько-український словник» став одним із чинників розширення сфери функціонування української мови, сьогодні активно сприяє розвитку та уніфікації національної термінології, поширенню українських ідей у світовому науковому та інформаційному просторі.

Джерела

- РУС** Російсько-український словник: в 4-х т. / За ред. А. Кримського та С. Єфремова. – К., 1924 – 1933.
- СлГр** Словар української мови: в 4-х т. / Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. – К., 1907–1909.

Література

1. Веркалець М. М. А. Ю. Кримський у колі своїх сучасників. – К.: Знання, 1990. – 48 с.
2. Головащук С. І. А. Ю. Кримський як лексикограф // А. Ю. Кримський – україніст і орієнталіст. – К.: Наукова думка, 1974.
3. Данилюк Н. О. А. Ю. Кримський і «Російсько-український словник» 1924 – 1933 рр. // Мовознавство. – 1991. – №5. – С. 70 – 75.
4. Кримський А. Ю. Лист до редакції // Культура і побут. – 2 квітня 1925. – №13. – С. 7.
5. Кримський А. Ю. Розвідки, статті та замітки. – К., 1928.
6. Самойлова І. А. Наукова конференція «Словникова справа в Україні: минуле, сучасне, майбутнє» (до 100-річчя публікації «Словаря української мови» за ред. Бориса Грінченка) // Лексикографічний бюлетень. – 2007. – Випуск 16. – С. 101 – 106.
7. Сімович В. І. На могилу Бориса Грінченка: [промова, виголошена на жалібній академії дня 22 мая 1910 року в Чернівцях]. – Чернівці, 1910.
8. Скопненко О. І. Принципи лексикографічного опрацювання сталих висловів (на матеріалі «Російсько-українського словника» за редакцією А. Кримського й С. Єфремова та білоруських словників 20 – 30-х рр. XX ст.) // Лексикографічний бюлетень. – 2008. – Випуск 17. – С. 31 – 39.

9. Солоїденко Г. І. Словнику Грінченка – 100 років // Бібліотечний вісник. – 2007. – №4. – С. 40 – 44.
10. Стебницький П. Я. Борис Грінченко. – К., 1920.
11. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм в українській лексикографії ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – К., 2002. – 36 с.
12. Шевельов Ю. В. Портрети українських мовознавців. – К.: КМ Академія, 2002. – 132 с.
13. Шерех Ю. В. Нарис сучасної української літературної мови. – Мюнхен, 1951.

Yulia POZDRAN

**Lexicographical tradition B.Grinchenko in «Russian-Ukrainian Dictionary»
edited by A.Crymskiy and S.Yefremov**

The article deals with lexicographic tradition embodied in the «Ukrainian Language Dictionary » in 4 volumes edited by B.Grinchenko (1907–1909) in the light of «Russian-Ukrainian Dictionary» edited by A.Crymskiy and S.Yefremov; out approaches to processing registry «Russian-Ukrainian dictionary» and the principles of scientific development entries, dictionary assessed in terms of compliance with established there by the time lexicographical tradition due to formed B.Grinchenko principles laying dictionary.

Валентина Туранська

Оцінні прикметники у «Словарі української мови» Бориса Грінченка

В останні десятиліття росте інтерес лінгвістів до вивчення феномену категорії оцінки – універсальної у мовній картині світу, бо її семантика несе в собі систему цінностей навколишнього світу і цінність людини в нім, що об'єктивувалися в одиницях мови. Множиться різноманітність підходів до дослідження цієї категорії – функціонально-семантичний, когнітивний, соціолінгвістичний, лінгвокультурологічний, комунікативно-прагматичний, семантико-стилістичний та ін. (див. праці Н. Арутюнової, О. Бессонової, В. Воїнова, О. Вольф, Т. Космеди, Ж. Малріє, Т. Радзієвської, Е. Сепіра, В. Телії та ін.). Динаміка оцінки, яка відбиває мінливість ознак світу і лю-

УДК: 811. 161. 2' 373.374

дини, приводить до перетворення мовних процесів і мовних одиниць, важливість яких в лінгвістичній свідомості і мовній діяльності безперечна, тому вони і потребують опису.

Саме до таких одиниць належить прикметник, якому онтологічно властива ознаковість як основа якості. Розвиток прагматичного потенціалу мовних одиниць, у тому числі й прикметників, необхідність системного вивчення оцінної функції як стратегії впливу на адресата визначили актуальність нашого дослідження.

Об'єктом дослідження ми обрали прикметники на означення якостей людини як одного з найважливіших засобів вираження оцінної семантики в «Словарі української мови» Бориса Грінченка (т. 1).

Людина постійно оцінює себе, інших людей, навколишню дійсність, висловлює своє відношення різними засобами в процесі комунікації. Таке трактування потребує репрезентації на основі оцінної функції, яка притаманна прикметникові з його семантико-граматичними властивостями ознаки, якості, оцінки. Напр.: *Бівний* у другому значенні поданий в «Словарі» як оцінний: 2) Медлительный. Желех. (СлГр I: 16), тобто *повільний*.

Серед багатьох тлумачень оцінки – комунікативної (*схвалення – осудження*), емоційної (*приємно – неприємно*), якісної (*добре – погано*), раціональної (*корисно – шкідливо*) основною є проблема значення об'єкта для суб'єкта, який обрав його предметом оцінки, базою якої є ознака *добре / погано*.

Схарактеризуємо коротко прикметники української мови, основною семантичною функцією яких є вираження значення якості, властивості, ознаки предмета. Кількісному виміру не підлягають абсолютні ознаки, властиві відносним, присвійним і частині якісних прикметників [1]. Проте більшість якісних прикметників виражає змінні ознаки з різним ступенем їхнього вияву. Якісні прикметники – це домінанти, спеціалізовані засоби вираження оцінки. Окремі якісно-оцінні прикметники передають такі ознаки, які об'єктивно не належать предметові, проте відображають суб'єктивне ставлення мовця до нього, яке формується в результаті умовиводів при порівнянні з нормою (нульовим ступенем виміру).

Предикативні значення виявляють через уявлення людини про світ і аналізують через інших членів поляризованих параметрів: предмет і ознаку, конкретне і абстрактне, простір і час, портрет (образ) і окремих мазок, дифузність і розчленованість, таксономічну ієрархію й ієрархію семантичних «просторів», автономність і залежність. Виділені поляризовані параметри передають естетичне ставлення до світу і спрямовані на функціональний аспект слова. Пор. *хороший* > = «досвідчений, вмілий, добрий фахівець»; *пре-*

красний (чудовий) вчитель, фахівець // = «який має надзвичайно позитивні риси, моральні якості; наділений надзвичайним умінням». Функціональний компонент у значенні слова охоплює широку семантичну валентність до оцінних тлумачень.

Суб'єктивні погляди передано предикативним значенням, що містить модальну сему, вимірне відношення суб'єкта до об'єкта. Тому предикативні значення є змінною величиною, напр.: **естетичного наповнення:** *чудова (= дуже якісна) картина; утилітарного:* *чудовий (= дуже добре підготовлений) студент; сенсорно-смакового:* *чудова (= надзвичайно смачна) груша.* Порівняємо інтерпретацію оцінок у «Словарі» Бориса Грінченка:

Безглуздий. Безтолковий, безмозглий, безсмысленный (СлГр I: 38). Тобто прикметник передає негативне ставлення до людини чи до її вчинку.

Безмозкий. 2) Безмозглий, глупый. *Плюгаш безмозкий* (брань) (СлГр I: 42).

За О. О. Потебнею, однією з найважливіших функцій мови є інформативна, суть якої полягає в передачі знань, причому мовні знаки мають різний ступінь глибини в процесі спілкування: від мінімального «найближчого значення слова» до найбільшого (граничного) [5]. О. О. Потебня тлумачив роль мови під час пізнання нового, у процесах становлення та розвитку людських знань про світ на ґрунті психологічних процесів аперцепції та асоціації, різних за силою та величиною оцінних уявлень про явище, яке має назву в мові. Для визначення оцінки використовують шкалу. Поняття шкали запозичене з точних наук. Наразі ним широко користуються в таких гуманітарних науках, як філософія, соціологія, психологія тощо, оскільки застосування шкали для визначення вимірних понять дозволяє конкретніше представити властивості комплексних, поліморфних континуальних явищ природи і суспільства або невизначені сукупності.

Шкали допомагають забезпечити певну точність аналізу, а сам процес поділу на шкали є методом наукового дослідження мовних засобів. Щодо розташування певних явищ на шкалі як загальнолюдський метод наближеного, умовного, спрямованого до визначеної точності, вербалізованого членування реального континууму кількісного нарощування, то саме цей процес згадано та описано у працях Е. Сепіра [6: 43–78], О. Вольф [3]. Когнітивна ознака відображена на шкалі *цінність – нульова цінність – антицінність*. Складність виділення оцінного компонента із когнітивного складника мовного знака є результатом стереотипного сприйняття дослідником мовних фактів у їхній співвіднесеності зі знаннями, отриманими в процесі практичного освоєння дійсності представниками одного соціуму. Ще В. Гумбольдт зазначав: «Але як можна достатньою мірою пізнати характер однієї нації, не

дослідивши одночасно й інші, що знаходяться з нею в тісному зв'язку, контраktivні відмінності яких, з одного боку, власне і сформували цей характер, а з іншого боку, єдині й дозволяють повністю його зрозуміти» [4: 67].

Оцінна шкала як імпліцитний елемент структури оцінки виконує роль «... засобу створення емотивно-оцінних значень слів і виразів, містить не тільки вказівку на ступінь наростання / спаду якоїсь якості, а ще й відображає певну оцінну модифікацію цієї якості як стереотип (чи стереотипи), характерні для мовної картини світу певної лінгвокультурної спільноти ...» [7: 49].

У «Словарі української мови» фіксуємо низку оцінних прикметників. Деякі з них невживані в сучасній українській літературній мові. Пор.:

Бегова́тий. Ворчливый, сварливый, грубый (СлГр I: 36);

Великанський. Огромный. (СлГр I: 131);

Галайкува́тий. Крикливый, болтливый (СлГр I: 267).

Оцінні прикметники, подані Борисом Грінченком можна розташувати на шкалі оцінювання. Напр.: **Баламу́тний.** 1) Мутный, нечистый (о жидкостяхъ), то же и **каламутний.** 2) Непокойный, тревожащий (СлГр I: 24). Будуємо інтелектуальну оцінну шкалу щодо поняття **баламутний / спокійний** на основі антонімічної опозиції.

Схематично шкалу наростання та спаду оцінної ознаки як результату засвоєння знань, тобто суб'єктивного поділу подаємо (за СлГр) так:

Біднісінький – бідний – багатий – багатийший – багатенький – багатенний (СлГр I: 16, 62).

Жирним шрифтом виділено умовно «спільну» для всіх мовців семантичну шкалу наростання та спаду, яка в цьому варіанті представлена якісними прикметниками та не має дзеркального відбиття (ознака багатства має більше лексем, ніж ознака бідності). Таку шкалу можна утворити від будь-якої лексеми, що може відбити ознаку оцінного ставлення.

Для вираження ступеня оцінної ознаки в українській мові існує ціла система засобів морфології, словотвору, синтаксису. Серед них найпродуктивніші суфікси. Так, зокрема, Г. П. Вільчинська встановила особливості вживання цих суфіксів для утворення оцінних, зокрема, емоційно-оцінних назв осіб у сучасній українській мові [2].

На нашому матеріалі – це суфікси -ист-, -еньк-, -лив-, -уват-, напр.: **бадьористий, бадьоренький, байдужливий, балакливенький, балакуватий** та ін. (СлГр I: 18 – 27). Таким чином можна продемонструвати нарощення за рахунок оцінних суфіксів значення повноти та неповноти ознаки.

Лінгвістичні спостереження показують, що виконувати оцінну функцію, тобто виражати **схвальне / несхвальне** відношення мовця до пред-

мета мовлення, можуть прикметники кожного розряду і ознаки завдяки кореляції категорії якості та категорії оцінки, яка реалізується в прикметниках за рахунок контексту та середовища, що й відбив у своєму «Словарі» Борис Грінченко.

Джерела

СлГр Словарь української мови в 4-х т. / Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. – К., 1907 – 1909.

Література

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: академ. граматика укр. мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.

2. Вільчинська Г. П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. П. Вільчинська. – Тернопіль, 1996. – 21 с.

3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – Изд. 2-е, доп. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.

4. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию: пер. с нем. / В. фон Гумбольдт: [общ. пер. В. Рамишвили; послесл. А. В. Гулыги, В. А. Звегинцева]. – М.: Наука, 2000. – 349 с.

5. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К.: Синто, 1993. – 192 с.

6. Сепир Э. Градуирование / Э. Сепир // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 43–78.

7. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 141 с.

Valentyna TURANS'KA

Evaluative adjectives in «Ukrainian language vocabulary» by Borys Hrinchenko

Category of evaluation – is one of the most relevant linguistic categories, as its semantics performs the system of values in surrounding world and value of a person in it, which are objectified by language units. Linguists as a rule research this universal category in functional-semantic, cognitive, sociolinguistic, linguistic and cultural, communicative and pragmatic, semantic and stylistic and other aspects.

The task of this research work became to describe the system of overall evaluative and partially evaluative meanings of adjectives in process of expression of positive/negative attitude to the characteristics of a person in «Ukrainian language vocabulary» by Borys Hrinchenko.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ Й ПРАКТИКА

Валентина Балог

Типові хиби ремаркування галузевої лексики в загальномовному тлумачному словнику

Аналіз галузевої лексики в Словнику української мови в 11-ти томах (1970–1980 рр.) (далі – СУМ), здійснений у рамках дисертаційного дослідження [1], дозволив виявити ряд типових недоліків її функціонально-стильової характеристики, зокрема ремаркування. Таким чином, ми розробили відповідну схему, яку апробували, частково аналізуючи інші сучасні загальномовні тлумачні словники у частині ремаркування галузевої лексики, зокрема, Великий тлумачний словник сучасної української мови 2009 року, створений в Інституті української мови НАН України (далі – ВТССУМ), Великий тлумачний словник сучасної української мови за ред. В. Т. Бусела 2007 року (далі – ВТССУМ(Б)), Словник української мови в 20-ти томах, а саме, перші три томи, що вийшли друком у 2010-2012 рр. (далі – СУМ-20).

Лексична одиниця, функціонуючи в термінологічній системі мови, безперечно має певні особливості вживання, що адекватно має бути позначено в загальномовному тлумачному словнику, де слово – відірвана від контекстуального оточення, автономна загальномовна одиниця мови. Укладачі показують її належність до спеціальної сфери вживання двома шляхами: 1) безпосередньо в тексті тлумачення, з якого чітко випливає та вужча галузь знань чи діяльності, в якій уживається слово; 2) шляхом додавання до тлумачення відповідної скороченої ремарки – загальної (*спец., наук.*) чи галузевої, або семантичної (повнотекстової) ремарки, тобто конкретної вказівки в тексті (*у гірничій справі, у кулінарії* тощо).

У всіх досліджуваних словниках ці способи поєднані. Широке застосування ремарок усіх типів, в основному, задовольняє потреби користувача, проте відсутність системного підходу та чіткого порядку ремаркування спричинює наявність хиб, що загалом зводяться до непослідовності в застосуванні відповідних засобів функціонально-стильової характеристики. Часто такі

недоліки спричинюють недостатність інформації, а часом і дезінформацію, а відтак, знижують якість словника.

У дослідженні використано метод порівняння: а) шляхом зіставлення словникових статей у межах досліджуваного словника; б) шляхом аналізу словникових статей через призму концепції досліджуваного словника; в) шляхом зіставлення словникових статей до одного слова в різних лексикографічних джерелах.

Термінологічність слів та їхню галузеву приналежність ми також перевіряли за авторитетними джерелами: Українська радянська енциклопедія: в 12-ти томах (за ред. М. Бажана, 1974–1985), Словник іншомовних слів (за ред. О.С. Мельничука, 1977), Російсько-український словник наукової термінології (у трьох книгах, 1994–1998), Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. — СПб.: Семеновская Типолитография (И.А. Ефрона), 1890–1907 (електронний варіант), Советский энциклопедический словарь (за ред. О.М. Прохорова, 1989).

У таблиці 1 наведено схему групування типових недоліків.

1. Відсутність ремарки.

У сучасній тлумачній лексикографії традиційно спеціальні слова можуть бути витлумачені без використання будь-якого типу ремарок. Однак виявлений шляхом зіставлення словникових статей до одного слова в різних лексикографічних джерелах ряд фактів змусив критично поставитися до такого правила – значна частина слів потребує додаткового функціонально-стильового обмеження й уточнення, оскільки в тексті тлумачення не зовсім чітко або й зовсім не розкрита не тільки сфера функціонування термінологічної одиниці, а й, власне, термінологічність слова. Тому таким чином оформлену словникову статтю вважаємо недоліком словника.

Визначено дві групи таких фактів:

1.1. *Біля слів у разі потреби.* Типовою для всіх сучасних тлумачних загальнономовних словників є відсутність відповідної ремарки біля слова, де в тлумаченні не розкрита, або розкрита неповно його термінологічність, наприклад: **АЛЬБЕДО** ... Число, що показує, яку частину падаючої на тіло променевої енергії відбиває його поверхня [4: I: 36; 3: 14]; **МІЄЛІН** ... Жироподібна речовина м'якушевої оболонки нерва [4: IV: 726; 3: 526]; **СОЛЬВАТАЦІЯ** ... Взаємодія між частинами розчинника і розчиненої речовини [4: I: 453] і под.

1.2. *Біля термінологічного значення у словниковій статті до полісемічного слова.* У разі багатозначності особливо важливим є виокремлення термінологічного значення лексичної одиниці, виділення його функціональних

ознак. Ця хиба виявлена у двох варіантах: а) коли має місце наслідок термінологізації загальноживаного слова; у такому разі ремарка є особливо необхідною, оскільки відразу виокремлює термінологічний статус слова; б) є декілька спеціальних значень, і слово-термін з різними значеннями функціонує у різних термінологічних полях; відсутність відповідних ремарок хибно націлює на думку про нейтральний статус лексичної одиниці.

Таблиця 1

Групування типових недоліків ремаркування галузевих слів

Основною причиною такого типу хиб ми вважаємо нечіткість концептуального підґрунтя словника, де (у переважній більшості словників) вказано, що слова з ознакою термінологічності слід супроводжувати відповідною ремаркою тільки в разі недостатньої вказівки про це в тлумаченні. Об'єктивний погляд на ситуацію показує, що інформація про слово, зрозуміла одному користувачеві словником, є мало або й зовсім незрозумілою для іншого. Також велику роль відіграє суб'єктивізм укладачів, різне бачення процесу укладання (наповнення інформацією) словникових матеріалів.

2. Непослідовність у використанні галузевих ремарок.

Порівняння тлумачень шляхом зіставлення словникових статей у межах досліджуваного словника дозволило виокремити велику групу фактів непослідовного ремаркування, які можна класифікувати за місцем:

2.1. *Біля однотипних одиниць.* Така непослідовність виявлена в процесі зіставлення тлумачень галузевих слів, що належать до однієї лексико-тематичної групи або перебувають у парадигматичних (синонімічних чи антонімічних) відношеннях, і простежена в рамках майже кожної терміносистеми або тематичної групи слів. Загалом усі типи непослідовності можна поділити на такі групи: а) наявність / відсутність ремарки; б) вживання повної / скороченої форми ремарки; в) наявність повної або (і) скороченої форми / відсутність ремарки; г) змішаний тип характеристики.

Слід зазначити, що «важливою умовою правильної стилістичної характеристики таких слів [*лексики обмеженого вживання* – Б.В.] є відносна однотипність ремаркування стилістично однорідних рядів лексики ...» [6; 201].

2.2. *Біля слів у рамках словотвірного гнізда.* Послідовне виокремлення ремаркою спеціального значення похідного слова має принципове значення: не всі деривати зберігають термінологічне значення слова-основи, наприклад: **ЗОНД** ... 1. Медичний інструмент ... 2. Повітряна куля з самозаписувальними приладами, ... для спостереження за метеорологічними явищами. 3. Металевий бурав для дослідження глибоких шарів ґрунту; щуп. 4. Металевий електрод для визначення електричного потенціалу в чому-н. ... [3: 382] – багатогалузевий термін, однак дієслово *зондувати* у 2 значенні детермінологізувалося і означає *намагатися наперед довідатися про що-н., попередньо з'ясувати якість питання* [3: 382]. Так само часто похідні слова загальноновживаного слова стають термінологізованими, наприклад: **ЛАНЦЮГ** ... 1. Ряд послідовно з'єднаних металевих кілець. ... 2. ... Кайдани. ... [2: 492], однак прикметник *ланцюговий* у словосполученні *ланцюгова реакція* набуває галузевих ознак (*хім., фіз.*: у якій окремі моменти, етапи поступово спричиняють наступні [2: 492]). Аналогічно: слово *весна* і всі похідні слова не ма-

ють галузевого призначення, проте *веснянка*, *веснівка* – це терміни етнології (**ВЕСНЯНКА** ... 1. Хорова народнообрядова пісня ... [5: III: 168]).

1.3. *Біля слів з релятивним тлумаченням*. Однозначною хибою слід вважати непослідовне використання галузевих ремарок біля слів з релятивним, тобто відсильним тлумаченням, оскільки саме така форма розкриття семантичного значення слова потребує додаткових засобів функціонально-стильової характеристики. Вище вказаний недолік спостерігаємо в межах багатьох терміносистем без будь-яких відмінностей у таких трьох варіантах:

1) ремарковане і основне слово, і релятив, тобто слово, до якого є відсилання, наприклад: **МЕМБРАНОВИЙ** ... *спец.* Те саме, що **мембранний** [4: IV: 671], **МЕМБРАННИЙ** ... *спец.* Прикм. до **мембрана** [4: IV: 671], **МЕМБРАНА** ... *спец.* 1. Гнучка перетинка, що розділяє дві порожнини з різним тиском або відокремлює замкнену порожнину від простору; застосовується у пристроях для вимірювання тиску, телефонах і т. ін. ... 2. Тонка гнучка перетинка, плівка, що відділяє одне від одного шари клітин, порожнини, м'язові тканини [4: IV: 671];

2) ремарковане тільки основне слово, наприклад: **ВЕРСИФІКАЦІЯ** ... *літ.* Те саме, що **віршування** [5: II: 147], **ВІРШУВАННЯ** ... 1. Дія за знач. **віршувати** 1. ... 2. Система побудови та організації вірша ... [5: II: 119]; **ВІРШУВАТИ** ... 1. Складати, писати вірші ... [5: II: 119].

3) усі слова неремарковані, наприклад: **ФЛІНТ** ... Те саме, що **флінтглас** [3: 1325]; **ФЛІНТГЛАС** ... Оптичне скло із значною кількістю окису, завдяки чому має великий показник заломлення [3: 1325] і подібне.

2.4. *Біля термінологічних словосполучень*. За умови термінологічного характеру і слова, і словосполучення виявлено три варіанти: а) ремарковані й слово і терміносполучення; б) ремарковане тільки слово; в) ремарковане тільки терміносполучення.

Окремо слід підкреслити необхідність ремаркування термінологічних словосполучень, один із компонентів яких належить до загальнономовної лексики, наприклад: **СПОНУКАЛЬНИЙ** ... Який є спонукою до чого-небудь або який спонукає до чогось. ***Спонукальне речення** – речення, яке виражає різні форми волевиявлення, від прохання чи застереження до категоричного наказу [3: 1178]; **МОЛОЧНИЙ** ... 3. Який міститься в молоці або добувається з нього ... **Δ Молочна кислота** – хімічна сполука, що утворюється внаслідок молочнокислого бродіння вуглеводів ... [4: IV: 792] тощо, оскільки в межах цього зауваження також спостерігається непослідовність, наприклад: **ЗВИВИНА** ... Дугоподібний заворот, вигин; звив ... **Δ Звивини мозку** – хвилясті складки у півкулях головного мозку [4: III: 471] та

ЗАВОРОТ ... 2. Місце зміни напрямку руху; закрут, вигин ... Δ **Заворот кишок**, *мед.* – непрохідність кишечника, викликана перекручуванням кишкових петель [4: III: 61].

3. Неточність ужитої ремарки.

Також порівняння шляхом зіставлення словникових статей до одного слова в різних лексикографічних джерелах разом з аналізом термінологічного значення слова дозволили виявити факти неточності застосованої ремарки, а саме: (3.1.) звуження, наприклад **ДАФНІ** ... *іхт., ент.*, а варто було б узагальнити *зоол.* або (3.2.) надмірне узагальнення семантики спеціального слова, а шляхом аналізу словникових статей через призму концепції словника – (3.3.) невідповідність між значенням ремарки та значенням позначуваної нею одиниці та (3.4.) використання ремарок, не зафіксованих у списку скорочень словника.

4. Позиційна невідповідність ремарки в рамках словникової статті.

У деяких випадках ремарка перебуває в хибній позиції (маємо на увазі позицію ремарки щодо порядкового номера рубрики в словниковій статті полісемічного слова), що суттєво змінює функціонально-стильову інтерпретацію цієї термінологічної одиниці або окремого її лексичного значення, оскільки перед порядковим номером ставлять ремарку тоді, коли вона позначає сферу функціонування всіх значень слова; після порядкового номера перед тлумаченням ремарку ставлять за умови приналежності тільки цього значення до відповідної сфери – за таким зразком ремаркують у разі необхідності всі рубрики словникової статті. Наприклад: **ДИРЕКТРИСА**¹ ... *мат.* 1. Пряма лінія, властивість якої полягає в тому, що відношення віддалі між будь-якою точкою кривої і її фокусом до віддалі між тією ж точкою і цією прямою є величина незмінна. 2. Середня лінія сектора артилерійської стрільби: основний напрям, в якому проводиться стрільба [4: II: 282; 3: 222] – ремаркою *мат.* (математика) слід уточнити тільки перше значення, друге – функціонує у військовій терміносистемі, тож його слід ремаркувати, використовуючи відповідну позначку *військ.* (військова справа); **ГШЕРТРОФІЯ** ... *книжн.* 1. Надмірне збільшення об'єму тканини, органа і т. ін. *Г. серця.* 2. Будь-який надмірний розвиток, надлишок яких-н. властивостей, якостей, здібностей [2: 190] – ужита ремарка (книжне слово) уточнює друге значення, біля першого – слід використати ремарку *мед.* (медицина) і под.

Усунення недоліків вбачаємо в корегуванні концепції загальномовного тлумачного словника в частині функціонально-стильової характеристики галузевої лексики. Вважаємо необхідним повне ремаркування галузевого реєстру словника, оскільки: а) для пересічного користувача словником вказівка

на спеціальне функціонування слова конкретизує подальшу інформацію; б) для дослідника ремарка є ключем до пошуку конкретної групи слів. Також слід дати визначення основних понять системи ремаркування галузевих слів: загальна, галузева ремарка; повна, скорочена форма ремарки. Важливо наскрізно редагувати вже укладений словник за кожною галуззю окремо – це дозволить запобігти непослідовності характеристики однотипних одиниць.

Література

1. Балог В. О. Галузева лексика в Словнику в 11-ти томах (1970–1980 рр.): семантичний та стилістичний аспекти // Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 2003. – 18 с.
2. Великий таумачний словник сучасної української мови / Кер. вид. проекту П. В. Мовчан, В. В. Німчук, В. Й. Клічак. – К.: «Дніпро», 2009. – 1332 с.
3. Великий таумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с
4. Російсько-український словник наукової термінології: у трьох книгах. – К., 1994–1998.
5. Словник української мови: В 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
6. Словник української мови: В 20-ти томах. – Т. I–III. – К.: Наук. думка, 2011–2012.
7. Слово і фразеологізм у словнику: Зб. наук. праць / Відп. ред. Л.С. Паламарчук. – К.: Наук. думка, 1980. – 250 с.
8. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. – К., 1977. – 776 с.
9. Советский энциклопедический словарь / За ред. О.М. Прохорова. – М., 1989.
10. Українська радянська енциклопедія: в 12-ти томах / За ред. М. Бажана. – К., 1974–1985.
11. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. — СПб.: Семейновская Типолитография (И.А. Ефрона), 1890–1907 // Ел ресурс: режим доступу: <http://www.vehi.net/brokgauz/>

Valentyna Balog

Typical drawbacks of characteristics of industry vocabulary in a general explanatory dictionary

This paper presents a scheme typical drawbacks of functional and stylistic characteristics of industry vocabulary in a general explanatory dictionary developed based on the analysis of the basic vocabulary of modern Ukrainian language. Keywords: industrial vocabulary, general language dictionary, note.

Метафоричний розвиток семантично підпорядкованого номінації *земля* поетоніма *лан*

Показовий для сучасної лінгвістичної науки пошук складників мовної моделі світу зумовив активне поширення когнітивного підходу до інтерпретації явищ національної поетичної мови, поживавлення інтересу до проблем з'ясування природи універсальних поетичних образів та особливостей їх функціонування у художніх текстах. Однак, на жаль, поза належною увагою дослідників поки що залишаються парадигматичні зв'язки цілого ряду категоріальних мовних одиниць, лексико-семантична структура яких засвідчує динаміку від конкретно-предметного до поняттєвого значення, що забезпечує їм статус знакових для української словесності образів – архетипів, символів, концептів, мовно-естетичних знаків національної культури тощо. Тяжіючи до узагальнення і філософського смислового наповнення, вони опосередковано виражають сутність певних явищ, є художніми кодами світоглядних та духовних засад життя народу, «в загальному сенсі є продовженням природної релігії: творець відкривається у творінні; серце людини любить у явищах світу фізичного всюдисущий дух» [3: 60].

Однією з таких лексем є номінація *земля*, яка в сучасній українській поетичній мові має статус яскраво й різноаспектно конотованої лінгвальної одиниці, належить до категорії національно значущих мовно-естетичних феноменів. Н. Д. Арутюнова кваліфікує такі мовні знаки як світоглядні поняття, вказуючи, що вони є «особистісними і соціальними, національно специфічними і загальнолюдськими. Вони живуть у контекстах різних типів свідомості – побутової, художньої і наукової» [1: 3].

Варто вказати, що пізнання внутрішньої форми номінації *земля* неможливе без встановлення її репрезентативних якостей, визначення ряду об'єктів дійсності, які вона позначає. З огляду на виразні етнокультурні та етносоціальні особливості світогляду українського народу, внутрішня форма саме цієї номінації виразніше, ніж інші мовно-естетичні знаки національної культури, акумулює, зберігає та експлікує минулий мовний досвід колективного сприйняття землі як реалії навколишнього світу та основи національного

УДК 811.161.2'371

ландшафту, способу господарювання, а відповідно – добробуту, відтворює широкий контекст пов'язаних із цими аспектами знань, що певним чином трансформується у специфічних стильових умовах, задовольняючи комунікативні, експресивні та лінгвоестетичні потреби сучасного соціуму.

У сучасній українській лінгвостилістиці вже напрацьований певний досвід аналізу концептуального образу *земля*. Цією проблемою займалися О. О. Потебня, М. М. Бахтін, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко, В. В. Кононенко, Л. І. Мацько, В. В. Жайворонок, Л. І. Шевченко, А. К. Мойсієнко та ін.

Одним із семантичних векторів лексеми *земля* є 'місце життя і діяльності людей', 'грунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин' [2: 364], за яким у мікропарадигми *земля – простір, земля – поле* вклинюється лексема *лан*, синонімічна з виділеними значеннями як 'простір, у межах якого відбувається певна дія', 'великий безлісий простір оброблюваної землі, межі' [2: 480]. Ця обставина і той факт, що уже здійснені окремі розвідки не можуть задовольнити потреби в описі повної лексико-семантичної, тропеїчної та етнолінгвальної парадигми такого виразного мовно-естетичного знака національної культури (термін обґрунтований та уведений у науковий обіг у працях С. Я. Єрмоленко) [6] слугують вагомим мотиваційним чинником для обґрунтування **актуальності** пропонованої статті.

Метою нашої розвідки є визначити особливості вживання номінації *лан* у мові української поезії ХХ століття, як одного з семантичних векторів лексеми *земля*.

Відповідно до мети поставлено такі **завдання**:

- 1) окреслити кількість семантичних, образно-асоціативних розгалужень у вживанні лексеми *лан* у мові української поезії;
- 2) вивчити парадигматичні й валентні властивості номінативного ряду зі стрижневим компонентом *лан*;
- 3) з'ясувати частотність та актуальність вживання лексеми *лан* в українській поетичній мові ХХ століття.

Здійснивши дослідження, констатуємо, що в дібраному для аналізу матеріалі відсоток частотності уживання лексеми *лан* невеликий і засвідчує певні обмеження щодо часу актуальності її вживання в мові поезії ХХ ст. – приблизно до середини 50-х років. Це засвідчують і відомості «Словника епітетів української мови» [4: 182–183].

Зауважимо, що саме сема 'простір' найбільш виразна в аналізованому мовному матеріалі, причому лексема *лан* вказує на широкий, важко осяжний простір, який ніби споглядають з певної височини.

В одних випадках ця територія має конкретне означення, наприклад: *Над українськими ланами/ Дух неокласики буя. / І раз у раз чаюють з нами/ Леконт де Ліль, Ередія (М. Зеров); А як піймав би птицю вогняну,/ то хай над цим ланом подільським лине/ і сяє загравою по ночах/ на всю широку, буйну Україну (Ю. Клен); Проміряли не раз, не двічі/ стрілецькі сотні край дідів/ були на Хортиці, у Січі,/ серед чернігівських ланів (Ю. Клен).*

В інших контекстах *лан* асоціативно означається як певне покриття з формою прямокутника чи квадрата – *хустка*, *килим*: *Лани – як хустка в басамани,/ а з підметів низьких долин/ заносить духом конопляним/ і вигорілим тхне полин (М. Драй-Хмара).*

Зорова картина великого й різноманітного, об’ємного земного простору створюється через образ пташиного польоту над ланами, асоціації земного простору з пташиним ширококриллям, наприклад: *А навколо лани вдалині, вдалині/ розлетілись, як птиці блакитні (В. Сосюра). Порівняймо: В однім колгоспі довго нас водили, Показуючи птаство й корови, Росистий сад, від плоду обважнілий, Із коропами ситими стави, Дитячі ясла, лан ширококрилий (М. Рильський).*

‘Простір’ у поетовій уяві – це й життя як праця духу, тому цілком органічне порівняння *лану* та *душі* в такому прикладі: *Душа – неначе випалений лан (М. Руденко).*

Варто вказати, що у мові аналізованої поезії актуальна тема війни пов’язана з означенням стану землі, ґрунту: *Там з-під її [держави] сивини/ – Вихрйти коней Батієвих./ Зорані списом лани (Б. Олійник); Ну і пішов я ланами/ там ешелони, сніги (В. Сосюра).*

Акцентуємо увагу на тому, що у тих випадках, коли лексема *лан* співвідносна за семантикою з номінаціями *земля*, *ґрунт*, відзначаємо розширення епітетної сполучуваності як засобу інтимізації відношень людини (ліричного героя) та рідної землі, батьківщини: *Засівів ранніх лане пресвятий (М. Рильський); За лісом крізь лагідний лан/ Дороги до міста лежать килимами (Ю. Клен) О, тут блакитно квітне тільки згадка/ про те, що є на світі рідний лан (Ю. Клен) (пор.: Рідний степ – широкий, вільний, тишнobarвний і квітчастий (М. Вороний), як засобу живописання словом щодо означення стану природи та певній території: *Вже минаємо Поділля і лани родючі та рясні./ Як знайомо пахне зілля (Ю. Клен); Він плінув важко, впертий і безмірний, Мов хвилі, гнав важкоколоський лан (Є. Маланюк).**

Ця притаманна українській поетичній традиції мінорність вислову втілена в метафорі *лоно ланів* (пор. *лоно землі*), через яку представлено аналізо-

вану вище міфопоетичну семантику землі-матері: *О згадай, як на лоні ланів/ Під косою лягала пшениця* (Ю. Клен).

Виконане дослідження дає підстави стверджувати, що традиційний для української поетики образ широкого земного простору втілений: в епітетних сполуках (*широкий лан, розложистий лан*), а також у семантично співвідносних генітивних метафоричних конструкціях (наприклад, *широчінь ланів*). Порівняймо: *Полтавщини широкий лан/ І цвіт рясних червоних маків* (Ю. Клен); *Хвилюється широкий лан зелений,/ Волошки, ніби зіроньки, блищать,/ На тонких стеблях крапельки студені/ Минулого дощу веселчасто горять* (М. Рильський); *Тут пориває туга в край надземний,/ Тут хаців темну глибочінь/ перетяли яруги темні, але ведуть у широчінь/ ланів розложистих* (Ю. Клен). *Мигтить минулого екран,/ спливає з мли років Кучаків*. Прілюстрована епітетика лану співвідносна з епітетною валентністю номінації *степ* (порівняймо: *Рідний степ – широкий, вільний* (М. Вороний); *Безмежний степ вперше цупко брав мене,/ оторопілого малюка, в свої сиві долоні* (І. Драч); *У цих краях торгуючи давно,/ грек прорубав у Скіфію вікно,/ У ті степи неміряні, небачені* (Л. Костенко).

Зауважимо, що уснопоетична традиційність мовообразу лану поєднується з Шевченковим епітетом *лани широкополі* як інтертекстуальною структурою, вона впливає на лексичне наповнення оновленого трансформованого образу, його емоційно-експресивне забарвлення, порівняймо: *Там, де верби, клени і тополі,/ в даліні, в кривавій долині,/ де Дніпро й лани широкополі,/ на моїй коханій стороні* (В. Сосюра); *Реве Дніпро, й лани широкополі / Медами пахнуть, колосом шумлять* (А. Малишко).

Семантику ‘великий земний простір’ передає й епітет *безконечний лан*: *По один бік дороги милував очі безконечний лан озимини* (Є. Маланюк).

Епізодично трапляються колоративні епітетні сполуки такого типу: *Пашів простір спліснїлий/ Порослим бур’яном,/ Де порожньо і голо/ Сірїв безбарвний лан* (Ю. Клен).

Отже, здійснене дослідження дає підстави констатувати, що поетична номінація *лан* має позитивну маркованість. Особливості її вживання в мові поезії багато в чому збігаються з функціональним навантаженням лексем *земля, поле, степ*, при цьому слово *лан* є менш частотним, тому ми й не можемо виділити велику кількість семантичних, образно-асоціативних розгалужень у її вживанні. Найбільшу продуктивність виявляє у мово стилях авторів першої половини ХХ ст., у мово стилях шістдесятників вживається значно рідше, а в мові поезії дев’яностників не зафіксована взагалі.

Входження номінацій *лан*, а також менш активно вживаних конкретизаторів образу *земля* (як-от пісок, нива, город, рілля тощо) в універсум поетичного словника ХХ ст. забезпечує їх використання в ролі смислових центрів численних експресивно ступеньованих рядів епітетів, різних структурних та семантичних типів метафор, порівнянь, перифразів тощо. Вони також підтверджують неперервність і динамічність української лінгвопоетичної традиції на хронологічному зрізі ХХ ст.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Истина : фон и коннотации / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка : культура. концепты. – М., 1991. – С. 21–31.
2. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики : формы времени и хронотопа в романе : очерки по ист. поэтике / М. М. Бахтин. – М. : Худож. л-ра, 1975. – 504 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1426 с.
4. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография : избр. тр. / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1977. – 310 с.
5. Ермоленко С. Я. Про деякі структурно-функціональні характеристики темпоральних мікрополів / С. Я. Ермоленко // Мовознавство. – 2003. – № 4. – С. 38–47.
6. Ермоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки культури в історії літературної мови / С. Я. Ермоленко // Мовознавство. – 2007. – № 3/4. – С. 3–12. – Бібліогр.: 25 назв.
7. Квятковский А. П. Словарь поэтических терминов / А. П. Квятковский. – М.: ОГИЗ, 1966. – 238 с.
8. Ковальов В. П. Виразальні засоби українського художнього мовлення / В. П. Ковальов. – [Херсон : Херсон. міськ. друк.], 1991. – 125 с.
9. Кожевникова Н. А. Метафора в поэтическом тексте / Н. А. Кожевникова // Метафора в языке и тексте. – М., 1988. – С. 145–165.
10. Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль : зб. ст. / В. І. Кононенко. – К.; Івано-Франків., 2002. – 460 с.
11. Костомаров Н. И. Об историческом значении русской народной поэзии / Н. И. Костомаров // Слов'янська міфологія. – К, 1994. – С. 201–256.
12. Кочерган М. П. Слово і контекст : лексич. сполучуваність і значення слова / М. П. Кочерган. – Л. : Вища шк., 1980. – 183 с.
13. Потебня А. А. Из записок по истории словесности. Поэзия и проза. Тропы и фигуры. Мышление поэтическое и мифическое / А. А. Потебня. – Х., 1905. – 649 с.
14. Русанівський В. М. Історія української літературної мови / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.

15. Семененко Л. А. Конототивне значення лексичних одиниць як об'єкт вивчення лінгвостилістики і конототивне значення словоформ як об'єкт вивчення морфостилістики / Л. А. Семененко // Записки з загальної лінгвістики. – О., 2002. – Вип. 4. – С. 23–28.

16. Сидельников В. Поэтика русской народной лирики / В. Сидельников. – М. : Учпедгиз, 1959. – 128 с.

17. Словник епітетів української мови / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.

Nataliya KALINIUK

Metaphorical development semantic subordinate of the nomination *earth* poetic word *the field*.

The features of the use in the language of poetry of poetic nomination *the field* are outlined in the article. Paradigmatic and valency properties of nominative row with the rod component *the field* are studied. Frequency and actuality the use of lexeme *the field*, amount of the semantic, figuratively associative branchings in its using in the language of the Ukrainian poetry of XX of century is found out.

Олена Кумеда

Загальнонародна та рідкісна діалектна лексика ХІХ ст. у мові першодруків творів П. О. Куліша

В українському мовознавстві давно назріла потреба створення спеціальних праць про мову окремих письменників на тлі локального говіркового оточення авторів, водночас – і в оперті на докладний аналіз першодруків, а в перспективі – і на рукописи. Такі дослідження дозволять створити мовні кадастри вихідних текстів з різних ареалів, на підставі яких можна буде з'ясувати міждіалектні, а фактично – міждіалектні, зв'язки, стане можливим докладне дослідження механізмів формування основ літературного стандарту.

Визначення особливої ролі П. О. Куліша в становленні літературної норми, її свідомому випрацюванні переводить часткове питання про місце діалектизмів у текстах творів цього автора в загальнонотеоретичну площину

щину. І ця обставина актуалізує необхідність нового вивчення ідіолекту П. О. Куліша на тлі рідного йому східнополіського говору північного наріччя.

Спостереження над мовою першодруків П. О. Куліша¹ показало, що найменше спільних рис між його ідіолектом та східнополіськими говірками виявилося на лексичному рівні (два десятки діалектизмів, які й за життя автора не були східнополіськими локалізмами, а переважна більшість лексики репрезентує абстрактну лексику, а не побутовізми, що утруднює різночасові зіставні спостереження) [4: 211–212].

До більш чи менш поширених територіально діалектних слів, їхніх значень та варіантів за життя П. О. Куліша можна зарахувати ті, які засвідчує Словник за ред. Б. Д. Грінченка, а також інші лексикографічні праці – з покликаннями на мову як самого письменника, так і його сучасників та наступників. Наведемо окремі приклади таких лексем разом із контекстами², у яких їх ужив П. О. Куліш.

1857 р. – *бальяндрáси* (2)³, *бальяндрáсникъ* (Ч.р. 128, 137, 286), напр.: *що за бальяндрáсникъ отсей прудиує; точивъ усякі бальяндрáси; знавъ вінъ лічить усякі болісти* (Ч.р. 20); *гүторити, гүторить* (4), *гүторяють, погүторяють* (Ч.р. 5, 33, 47, 87, 196, 326), напр.: *и зачне сива голова гүторити; повітають й погүторяють де про що; одъ глибки, въ глибку, у глибиці* (2), *по глибиці* (Ч.р. 153, 346, 384, 393, 394), напр.: *А возьміть... та киніть въ глибку сѣго бунтовника* (Ч.р. 346); *одягались... у горохваний цвітъ* (Ч.р. 64); *високу зъ дзигарками дзвоницю; башта зъ дзигарами* (Ч.р. 81, 320); *чи щить надъ ворітьми, чи ділованне* (Ч.р. 62); *закопотіли коні* (Ч.р. 91); *важко здихнүвши; далі здихнүвъ; каже, здихнүвши* (2) (Ч.р. 24, 75, 125, 132); *каже, зумівшись, громада* (Ч.р. 298); *Ось кѣ лишъ, я трошки різону по грудині; Кѣ лишъ сюди ноги* (Ч.р. 395, 400); *поспільство, що купитця коло Ніженя; кұптьєсь у полки* (Ч.р. 305, 355); *я самъ тамъ лүчивсь*⁴, *то й чувъ своїми ушима* (Ч.р. 28); *ознаймю передъ усіма, хто тутъ єсть* (Ч.р. 109); *іде собі и не*

¹ Об'єктом нашого прочитання стали першодруки: роман «Чорна рада» (1857), історичний «Хмельницина» (1861) та автобіографічний «Жизнь Куліша» (1868) нариси, оповідання «Орися» (1882), а також одне неприжиттєве видання 1909 р. – поема «Маруся Богуславка»; лексичні риси мови П. О. Куліша аналізуємо у зв'язку зі свідченням діалектних джерел з території східнополіських говірок, в ареалі яких народився та зростав автор.

² Правопис цитованих джерел збережено; свідчення про наголось містять тільки два першодруки ранніх текстів П. О. Куліша (50-60-ті рр. XIX ст.) – «Чорної ради» та «Хмельницини».

³ Цифри в дужках показують кількість словоформ.

⁴ За спостереженнями П. Ю. Гриценка, мова Панаса Мирного відбиває лексему *лучилось* в значенні 'довелося, трапилося' [1: 30].

бачить, и не чує нічого: такъ **опентала**⁵ ёго Череваниха (Ч.р. 58); **ошибло** ёго страхомъ (Ч.р. 333); товариства **півчвараста**⁶ визволити (Ч.р. 83); **погодивъ** (2) (Ч.р. 38, 53), напр.: Богъ тогді **погодивъ** козацтву; **понявъ** яснуну панну (Ч.р. 56); не **послідуца** міжъ дівчатами (Ч.р. 57); ще **поспіють** съ козами на торгъ (Ч.р. 52); не **постерігъ**, **постерегавъ** (Ч.р. 87, 130), напр.: **постерегавъ** я не разъ, куди прямує сей юрода; **потривай** (3) (Ч.р. 26, 55, 122), напр.: **потривай** бо трошки; **потрутили** (2) (Ч.р. 363, 371), напр.: князь и собі звонтпивъ, щобъ ёго ще гіршъ, ніжъ на раді, не **потрутили**; **правовався** бъ ти зо мною за це порохомъ та кулею (Ч.р. 77); не **трусись**, **псяюхо**⁷: губи побъешъ! (Ч.р. 43).

1857 та 1861 рр. – не **вонпивъ**, не **вонтпила**, **звонтпивъ** (2) (Ч.р. 136, 169, 322, 371), **звонтпили** (2) (Хм. 36, 63), напр.: Не **вонпивъ** старий Шрамъ, що ёго Петро укладе Тура; міцане **звонтпили**, покидали сокири, оцадку собі просили; **попадутъ** (Ч.р. 127), **попавши** (2) (Ч.р. 419; Хм. 44), **попали** (Хм. 58), напр.: **попадутъ** у свої лапи русу косу; всякому бъ вільно було ёго де **попавши** зъ світу згубити.

1857 та 1909 рр. – який-то ёго шурьякъ **учинивсь** дука!; І владиками сердець їх Тайними **вчинились** (Ч.р. 320; М.Б. 120); **інде** (2) (Ч.р. 62, 63), **інде** (М.Б. 8); напр.: а **інде** гарний колись садъ стоить; **інде** попасу великого шукали; жіноче царство стоить **кріпше** надъ усі царства (Ч.р. 50); **стояти крпко**, сиріч пліндрувати Ксьондза-уніта (М.Б. 129); **лучче** (2), **луччу** (Ч.р. 41; М.Б. 103, 110); якъ ви доскочили такого **огира** (Ч.р. 115); **заржавши огер** над землею звився (М.Б. 45); **погибне** Україна; душа **погибає** (Ч.р. 15, 44); **погибати** (2) (М.Б. 32, 85), **погибають** (М.Б. 122), **погибла** (М.Б. 43); **провадишиъ**, **провадивъ** (Ч.р. 88, 310), **провадить** (М.Б. 132), напр.: Не знать що ти **провадишиъ**, свате!; Що се нам Лях **провадить** нечестивий?; розпознає нешвидку ристъ двоохъ **ступаківъ**; Гривасті **ступаки** ішли під ними (Ч.р. 150; М.Б. 41); за цімъ ледацомъ и обідъ **утеряли**; **память-розум утеряла**; моя мати так дитину, як і ти **втеряла**; **втеряв** свій пишний цвѣт; **втеряв** корогов золотую; **теряю** славу лицарську; **теряють** розум; шкода **теряти** дорогу годину (Ч.р. 372; М.Б. 23, 55, 58, 106, 127, 165); заводять міжъ народомъ **труску**; страшна **труска** зробилась (Ч.р. 190; М.Б. 94); **тяжко** (Ч.р. 4, 31, 52, 61, 134, 233; М.Б. 150, 166, 187), напр.: Череванъ бувъ **тяжко**

⁵ У Сл.Гр. III, 56 **опентати** – «опутать, отуманить»; у словникові П. О. Куліша до Ч.р. – «опутать, отуманить голову» (Ч.р. 425).

⁶ У Сл.Гр. III, 158 **півчвараста** – «триста пятьдесят»; числівник **полчварта** ста засвідчують українські пам'ятки 1625 р. [3: 232].

⁷ У Сл.Гр. III, 496 **псяюха** – «бранное слово: собачья кровь»; у словникові П. О. Куліша до Ч.р. – «псиное ухо» (Ч.р. 426).

ко грошовитий пань; здобич *тяжко* грішну; *тяжко* покарала; *тяжко*ногий звірь і на такого *тяжко*ногого звіря ще зь-роду ніхто не полéвавъ (Ч.р. 213).

1861 р. – якъ-то вони въ Татар *рабунки* пооднімають и якъ мають іми *дубанитись* (Хм. 65); село чи хутірѣ, все те *рабували*⁸ (Хм. 8); козаківъ... ростускавъ на *рабунокъ* (Хм. 36).

1861 та 1909 рр. – вже й Литві почала Україна *голдувати*; хоть *По-тія* вигнали киями, А *королеві* все-таки *голдують* (Хм. 116; М.Б. 130); *пантрували* та *рабували* побережжя; Про козацький хліб насушений всюди *пантрувало* (Хм. 8; М.Б. 149); въ *хурдигу* речниківъ громадських сажали; не одинъ Русинъ и панського роду... у *хурдидзі* сидівъ; не хочу з *фурдиги*⁹ й кайданів один *слобонитись* (Хм. 40, 117; М.Б. 106).

1909 р. – *Співай же, Музо, про ту лжу велику, Що вагонить над Сходом і Заходом* (М.Б. 128); *Вергай*** *Азіяту-кату* Нас у пельку злюю (М.Б. 167); *Стала володати* і руками, і ногами (М.Б. 46); *став нас воювати*; *І воює* і руйнує *Всюди духа правди; Нехай іде народи воювати* (М.Б. 62, 120, 189); *ми Грека звоювали* (М.Б. 59); *від нужі облазили... гири*; *чубами землю вслали Гири-макотири* (М.Б. 102, 169); *Гиригою* нас ти з нагаєм там вівці (М.Б. 180); *Ані парчами, блататами, Не була знакомита**** (М.Б. 6); *Розлучи ся, не лицяй ся* з донею моєю (М.Б. 119); *Та се ти з Турчином, з Ордою накладаєш?*; *З єзуїтами-ксьондзами Накладає-дружитьь*; *Та з єзуїтами й Ляхами накладає* (М.Б. 20, 121, 131); *Як на війні він з Русью обертав ся* (М.Б. 137); *Один тільки пан у Богуславі обібрав ся* (М.Б. 8); *Сіль на язик тобі! печина в зуби!* (М.Б. 132); *А парубок малий, підпарубочий*; *Та нагодивсь на се підпарубочий* (М.Б. 98, 160); *Ти собі знаходиш пільгу* В щедрій милостині; *а Жиду пільги й спуску не давати* (М.Б. 124, 129); *І своє послідне берло... Їй подав у руки* (М.Б. 101); *Поставами без міри кармазину й сукон наклала* (М.Б. 108); *Покіль Осман з потугами надійде; Як потуги** запорозькі *Поведеш до бою* (М.Б. 135, 154); *За приводом Серпяг та Вишневецьких,*

⁸ У тому самому значенні слова *рабувала, рабувати* фіксують записи Б. Д. Грінченка з території східнополіських говірок [Грінченко: 138].

⁹ Мова Панаса Мирного відбиває лексему *хурдига* в значенні 'погане приміщення' [1: 30]; слово *фурдига* в значенні 'язниця' поширено в сучасних покутському та гуцульському говорах [5: 92, 93, 106, 122].

* За Ю. В. Шевельовим, лексеми *потуга, видмо, запомин* – галицькі архаїзми, якими П. О. Куліш послуговувався в якості абстрактної лексики, причому дві останніх – можливі полонізми [7: 30].

** За Ю. В. Шевельовим, *багнітувати, вергати, кадуки, раріг* – галицькі архаїзми, репрезентанти побутової лексики XVI-XVII ст. [7: 31].

*** За Ю. В. Шевельовим, *знакомитий* – галицький архаїзм, репрезентант емоційно-оцінної лексики [7: 31].

**** На припущення Ю. В. Шевельова, *боржій* – безпосереднє запозичення з галицьких говорів, що відповідає активному слововжиткові [7: 32].

блукали в полі вовчими слідами; мільйони, що козацтво здавна **За приводом Петра** напліндрувало (М.Б. 29, 162); **І в темнім богомільстві злість про-шнулась** (М.Б. 129); **Та раяти**¹⁰ в обозі тільки вмю (М.Б. 130); **Тридцять нас братів спрягло ся; на смерть великим горем... спрягли ся** (М.Б. 167, 171); **Сама до тху**¹¹ отрутою візьмусь (М.Б. 187); **У вічи мов ножем йому штирхає** (М.Б. 33).

Першодруки різних років відбивають лексеми **одежа** (Ч.р. 3, 64; Хм. 29, 101; Ж.К. 324; М.Б. 70, 113), напр.: **по одежі; носили личакову одежу; не любить одежі недбалої; одежу пишну; блищить на нім одежа; одвітовати**¹² (Ч.р. 22, 49, 69, 220, 250... 403; Хм. 71, 72, 74; Ж.К. 34; Ор. 13), **одвіт** (Ч.р. 49, 88... 320; Хм. 47, 91; Ор. 15), напр.: **не ждав Гвинтовка одь свого зятя такого одвіту; знайшов би Петро, як одвітовати; «Шкода говорити» одвітував Хмельницький; не одвітали ёму й разу зь гармати; одвітує той голосно; бачить панотець, що не дїждетця одь неї одвіту.**

Вищенаведені лексеми переважно східноукраїнського поширення. Імовірно, до південно-західних регіоналізмів за часів П. О. Куліша треба зарахувати ті слова, які в лексикографічних працях, крім мови його текстів, підтверджено здебільшого мовою західноукраїнського письменства чи записами діалектного мовлення з відповідного ареалу. Наведемо приклади.

1857 р. – **боржій**^{***} (Ч.р. 89, 168, 251, 268, 269, 351), напр.: **поїдьмо боржій у Печерський, ато не застанем на службу; боржій за всіх поспішали; пійшов боржій за двома Запорозцями; давай міні боржій коня; вона хотіла вимовитись**¹³; **но Шрамь припинив її** (Ч.р. 110); **до послїду**¹⁴ **дней; Сомка до послїда-години допроводити** (Ч.р. 88, 380).

1861 р. – **одинь на одного наступає, одинь одного багнітує**^{**} (Хм. 93); **до Люблина грасували, села палили; зь Венграми й Шведами по Польщі грасувати**¹⁵ (Хм. 116); **не завжди їмь про ту єдність кучили**¹⁶ (Хм. 19).

¹⁰ Мова Панаса Мирного відбиває лексему *раїти* в 2-х значеннях – ‘радити’, ‘робити’ [1: 30].

¹¹ У Сл.Гр. IV, 299 *тху* – «скільки духу, скільки сили» .

¹² *Одвітовати, одвіт* зафіксовано тільки в прижиттєвих першодруках.

¹³ У такому значенні *вимовлятися* «було загальноновживаним у західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст., а також у мовленні української інтелігенції. Воно засвідчене творами О. Кобилянської, працями відомого лексикографа З. Кузелі... а також листуванням Лесі Українки... Формування цього значення припадає, як можна гадати, на староукраїнський період, адже воно властиве й для дієслова польської мови *wymawiać się*, а віддієслівний іменник *wymowka, wymowka* – «відмовка, викрут» – фігурує вже в пам’ятках XVI – першої половини XVII ст. [6: 25].

¹⁴ У Сл.Гр. III, 363 *послід* – «конец» .

¹⁵ Відповідно до ЕС I, 586, діалектизм *грасувати* запозичений з польської (*grasować*); відомий в українській мові з XVII ст. у значенні ‘грабувати, плаундрувати’.

¹⁶ У Сл.Гр. II, 335 *кучити* – «надоедать кому, причинять неприятности» .

1909 р. – *І до долівки **звідем** серед ночі Прибив його в оранді у лоху* (М.Б. 160); *Мов пугач степовий, **парогів**¹⁷ брат крилатий* (М.Б. 71); *Як хижий **parig** зиркає очима* (М.Б. 129); *Зробила з нього не судью, а ката, Щоб їй ми зоставляли «**кадуки**» *** (М.Б. 157); *не **требує** підмоги* (М.Б. 21); *Посліпити людям очи, Душі **показити**¹⁸* (М.Б. 120).

Рідкісними, можливо, були слова, підтверджені в Словникові за ред. Б. Д. Грінченка тільки ілюстративними контекстами з мови П. О. Куліша (і редактованої ним «Основи»), його етнографічних записів (Записки о Южной Руси, 1856-1857 рр.) та творів дружини Ганни Барвінок, а також подані без покликань.

1857 р. – *щось и **блявкнувъ** съ простоти; що-небудь **блявкне**, да такъ же то козаківъ гиркимъ словомъ зневажае* (Ч.р. 28, 313); *нашому брату дають оглоблю по **гамалику*** (Ч.р. 354); *треба понасипать **горлахи**¹⁹ пашнею* (Ч.р. 131); *изозвати **зуповную**²⁰ раду* (Ч.р. 26); *горілка, меди, пива такъ за їми въ **куфахъ**²¹ и їздять* (Ч.р. 85); *людей середъ зїми по **ломкахъ**²² лѣдовихъ у плугъ запрягати* (Ч.р. 10); *помчавсь одъ їхъ **не-обзиръ*** (Ч.р. 299); *всяке горе на душі **одлигне*** (Ч.р. 33); ***окорми** и **напитки** одъ людей вимагати* (Ч.р. 10); *окаянний пройдисвітъ такъ усіхъ **омамивъ**²³, так по душі були темному людові тїі лукавіи ухватки* (Ч.р. 268); *вона, голубонька, справді **рознемоглась*** (Ч.р. 133); *козаки дуже вже **розопсїли**²⁴: «Ось ми-то люде, а то все грязь!* (Ч.р. 108); *люде значні да **шаблѣвані*** (Ч.р. 64); *Сомко на коняхъ, **шатно** и при оружжю* (Ч.р. 330).

1857 та 1909 рр. – ***жаковати*** (Ч.р. 345), ***жакувати**, не **жакуймо**, **пожакувати**, **жакували**-плїндрували* (М.Б. 16, 102, 156), напр.: *и почали вози своїхъ старшинъ **жаковати**; **пожакувати** крамні комори; Збогатила хїжжу силу **Жакуваньем**-лупом* (М.Б. 28); *ходять у семряжкахъ да въ **кажанкахъ**²⁵;*

¹⁷ У Сл.Гр. IV, 6 *parig* – «балабан»; у поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б.: «*parig* = рід сокола» (С. 503).

¹⁸ СУМ VII, 9 подає *показити* з покликанням на Сл.Гр.

¹⁹ У словникові П. О. Куліша до Ч.р. *горлахи* витлумачується так само, як і в Сл.Гр. I, 313: «*яма* для хранения хлеба в зерне» (Ч.р. 423); ЕС I, 568 фіксує *горлова яма* «*яма* у вигляді глечика для зберігання зерна».

²⁰ У Сл.Гр. II, 189 *зуповний* – «полный»; у словникові П. О. Куліша до Ч.р. – «полный, совершенный» (С. 424).

²¹ У Сл.Гр. II, 207 *куфа* – «бочка».

²² У Сл.Гр. II, 376 *ломка* – «место, где бьют лёд».

²³ У Сл.Гр. III, 52 *омамити* – очаровать, обворожить.

²⁴ У Сл.Гр. IV, 46 *розіпсїти* – «испортиться нравственно».

²⁵ У Сл.Гр. II, 207 *кажанок* – «меховая или кожаная куртка»; у словникові П. О. Куліша до Ч.р. – «короткий лёгкий кожух» (С. 424); у поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б. (С. 506): «*закладуют кажанки* = заставляють кожущи».

у дѣтянихъ сорочкахъ да въ дирявихъ кожушкахъ-кажанка́хъ (Ч.р. 85, 87); Закладують останні **кажанки** (М.Б. 156); (о)слобонити(сь)²⁶ (Ч.р. 91, 142, 190, 197, 220; М.Б. 20, 106, 109, 166), напр.: **слобонівъ** одъ іхъ; ти жъ не разъ **слобонявъ** мою голову одъ смерти; від кайдан... **ослобонив ся**; се Господь із рук поганських тебе **ослобонив**; буймистрове та **райці** магистратський (Ч.р. 297); Він каишелян і **райця** королівський; Посел і старший **райця** королівський (М.Б. 130, 157).

1861 р. – одвернулись заразъ назадъ до городівъ и **на-поворітмя**²⁷ до Корсуня... двинули; Татарва **на-поворітмя** до Криму суне та ін. (Хм. 56, 66, 81, 83, 95, 105); зоставсь Виговський середь степу **самошість**²⁸ (Хм. 95).

1868 та 1909 рр. – грошима вони вже ёго **обмислять** (Ж.К. 298); На попа за се козацтво нарікало... Роковщиною його не **обмисляло**; Аби ти **обмислив** итаньми Нүжденну голуу (М.Б. 7, 170).

1909 р. – **виповняти** все; діло **виповняє**; **виповняв** усі пости съвятїї (М.Б. 63, 68, 145); **відхаяла** сю бідолошину (М.Б. 36); **гайдабури**²⁹ (наз. відм. множ. / род. одн.), **гайдабурів** (М.Б. 43-44, 85, 111, 151, 154), напр.: ринув ся, щоб стерти З лиця землі невірних **гайдабурів**; **гуррикан**³⁰ летучий; **гуррикан** ширококрилий; Да снидуть на тебе всі бурі й **гуррикани**!; Мов вихор-**гуррикан** в манастирі підняв ся; Та се був **гуррикан** веселости съвятої; На царство... З Ляхами налетіли **гурриканом** (М.Б. 39, 42, 141, 148); Киплять меди по кубках **джереластих**³¹ (М.Б. 134); Усе **запомином**^{32*} і нетямом окрилось (М.Б. 142); над воротьми **Значка**³³-комишина (М.Б. 15); В головах **ковтяхи** (М.Б. 104); замки пудові у дверей забряжчали, І засови у **кунах** залізни важкі завищали (М.Б. 107); З ним **лойтрака**³⁴ він гарно вистилає; кладуть стару на сіно (М.Б. 34); **луп** (М.Б. 22, 28, 147, 151, 158), напр.: пішла живого **лупу** В

²⁶ Один із варіантів цієї лексеми відбито в пісенному фольклорі «Чорної ради»: «Чи вже жъ дармо тая безчасна Україна Богові молила, Щобъ міцна Ёго воля съ-підъ кормиги Лядської **слобонила**...» (Ч.р. 190).

²⁷ Першодрук 1861 р. у цьому значенні фіксує також лексему *на поворіть*: «Якъ же почувли Татаре гарматну грюкотню, заразъ чогось вжахнулись и, мовъ те вороння степомъ **на поворіть** шугнули» (Хм. 95).

²⁸ У Сл.Гр. IV, 101 *самошість* – «сам-шесть» .

²⁹ У поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б. (С. 501): *гайдабура* = розбійник.

³⁰ У Сл.Гр. I, 341 *гуррикан* – «ураган» .

³¹ У Сл.Гр. I, 375 як тотожні подано *джерелатий* та *жерелатий* у значенні «с большим отверстием, с большим жерлом» ; у поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б.: «джереластий = з широким отвором, з великою пащею» (С. 505).

³² У Сл.Гр. II, 83 *запомин* – «забвение» .

³³ У Сл.Гр. II, 172 *значка* – «метка» .

³⁴ У Сл.Гр. II, 375 *лойтрак* – «повозка, телега» ; у поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б.: «*лойтрак* = драбинястий віз» (С. 501); згідно з АУМ (Т. III, ч. 2, карта № 94), назву *лойт'рак* у значенні 'віз для перевезення снопів, сіна, соломи' зафіксовано в молдавських говорах.

Дикім полі доглядати; на **луп** у чужоземця Руки загрибуці; на **лунах** добре поживив ся; Твою **наслідню**³⁵ мрію зневажати (М.Б. 128); Пропивають у шинкарки **Нащадки**³⁶ жіночі (М.Б. 13); Полумертву, **невладушчу**³⁷, **Нетямну**³⁸ людину (М.Б. 46); Усе запомином і **нетямом**³⁹ окрилось (М.Б. 142); Та й став нас воювать сей **пинда** навіжений; Против церкви шапок через **пинду** дурну не здіймали; **пинда** багачів (М.Б. 62, 105, 191); вквітчав ся труп не маком, **порубом**⁴⁰ рицарським (М.Б. 57); Кругом султана честь і славу **потребляли**⁴¹ (М.Б. 57); смертного над вічну **прекладати**⁴² (М.Б. 165); молитвами Пречисту та Святих **угонобляти**; Наїдалось-напивалось... І танцями **вгоноблялось** (М.Б. 136, 163); козак людей **юртує** (М.Б. 180).

Деякі з вищеназваних лексем у реєстр СУМ внесено із покликаннями на мовну практику П. О. Куліша, зокрема, *відхаяти, ковтях, обмислити, поруб, постерігати, прочнутися*⁴³, *тімаха, юртувати*, а такі, як *необзир, погоджати, послідуший, потривати, потрутити, провадити, рознемогтися, слобоняти, ослобонятися, тяжко, утеряти, учинитися* та *шатно* проілюстровані мовою «Чорної ради», *постав* ‘сувій, штука (тканини)’ – мовою «Марусі Богуславки». Листи П. О. Куліша 40-50-х рр. засвідчують лексеми *боржій, ке, лучатися, обмисляти*⁴⁴.

Імовірно, маловідомими у східноукраїнській мовно-літературній практиці за часів П. О. Куліша були лексеми, що не ввійшли до реєстру Сл.Гр. Зокрема, це такі: 1857 р. – *не глядять дороги, а такь куди зоря і мчатця; не кидай було плохо нічого* (Ч.р. 53); *чи виросте зь ёго добрий козакь, чи закорявіє*⁴⁵, *якъ Жидовча* (Ч.р. 67); 1868 р. – *печатня*⁴⁶ *по-малу-малу дійшла до упаду*;

³⁵ У Сл.Гр. II, 520 *наслідній* – «наследственный» .

³⁶ У поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б. (С. 500): «*нащадки* = ощадки, ощадності» .

³⁷ У Сл.Гр. II, 540 *невладуший* – «бессильный, беспомощный» .

³⁸ У Сл.Гр. II, 561 *нетямний* – «безчувственный, находящийся в бессознательном состоянии» .

³⁹ У Сл.Гр. II, 561 *нетям* – «непонимание» ; за даними ЕС V, 701, *нетям* має два значення, у яких його фіксує Малорусько-німецький словар Е. Желехівського, С. Недільського: «нерозуміння; неприємність, забуття» .

⁴⁰ У Сл.Гр. III, 355 *поруб* – «раны?» .

⁴¹ У Сл.Гр. III, 381 *потребляти* – «истреблять, истребить» ; у поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б. (С. 502): «*потребляти* = нищити, вигубляти» .

⁴² У Сл.Гр. III, 404 *прекладати над що* – «предпочитать чему» .

⁴³ У виданні 1909 р. відбито *прошинулась* (М.Б. 129).

⁴⁴ Щоб якомога *боржій* простовав; посилай *боржій* у Борзну; поими *цонайборзій* хлопця; *ке* лиш я перш начертаю собі усю картину; а скоро *лучиться*, зараз переведе; *обмисліть* нас добрим возом [ЖЛ, I: 142, 216, 223, 240; II: 203, 300].

⁴⁵ Сл.Гр. II, 53 фіксує *закорявіти* – «закоряветь» .

⁴⁶ За спостереженнями М. А. Жовтобрюха, *печатня* віднаходиться в західноукраїнській періодичі 1848-1860 рр. у зв'язку із «зародженням і розвитком преси та організацією видавничої справи» [2: 207]; лексему *печатня* фіксує Малорусько-німецький словар Е. Желехівського, С. Недільського (за даними ЕС III, 363).

зосталось на **печатні** (Ж.К. 312); 1909 р. – *Я кинувсь братнє видмо* обіймати; Коло мене щось мов ходить... Чи тїнь, чи людина? /.../ Бо не чути, як ступає По землі се видмо; Так ти не Левко, не видмо?... (М.Б. 44, 47, 50); Не так гірко мені з молодими літами прощатись, Як в Петра Сагайдакиного пентюхом⁴⁷ з вами назватись (М.Б. 106); Жив при бідности старенький піп тімаха⁴⁸; його, тімаху, Відставлено від осяйної служби (М.Б. 7, 94).*

Отже, у доборі лексичних елементів П. О. Куліш спирався на широке коло говірок Сходу України (південно-східних та східнополіських), настільки вони були представлені в тогочасному художньому та публіцистичному дискурсах; водночас письменник залучав і південно-західні регіоналізми, які знав із публікацій та безпосередніх контактів з носіями цих діалектів. Відтак П. О. Куліш свідомо виходив за межі питомого східнополіського оточення, цілеспрямовано орієнтуючись на весь українськомовний обшир. Підтвердженням останньому є провідний принцип його концепції розбудови нової української літературної мови – народність та етнографічний підхід, неодноразово підкреслюваний у редакторських порадах, зокрема й письменникам-чернігівцям, в оцінці мови художніх творів Т. Г. Шевченка, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, І. С. Нечуя-Левицького. Імовірно, як вияв народнорозмовної орієнтації П. О. Куліша треба розцінювати наявність у його першодруках численних фонетико-морфологічних варіантів лексем (*грабувати, рабувати; на поворот, наповоротмя; одвіт і одповідь, одвітовати і одвічати, одказувати і відказувати; остатись, зостатись; після, опісля і посли, навпослі; потривати, постривати; проти, против; семряга, семряжка і сімряга, сіромяга; супроти, супротив; тоді, тогді; узріти, зуздріти*), синонімів (*болізнъ і хвороба, хвороба; боржій, скорій; годи, літа, роки; думка, мисьль; звізда, зоря; лучче, літше, краще; свари, чвари* тощо).

Джерела

- АУМ** Атлас української мови : у 3 т. – К. : Наук. думка, 1984-2001. Т. I : Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. – 1984. – 498 с. Т. III : Слобожанщина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. – 2001. – 267 с.

⁴⁷ У поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б. (С. 504): *пентюх* = тюхтїй, телепало, нездара; у Словникові М. Фасмера рос. *пентюх* – увалень [Фасмер, I: 106]; відповідно до ЕС IV, 335, *пентюх* – «рептух, мішок для годівлі коней у запряжці»; Малорусько-німецький словар Є. Желехівського, С. Недільського відбиває *пентюховатий* в значенні 'нудний; маявий; незграбний' [ЕС, IV: 335].

⁴⁸ Сл.Гр. IV, 265 подає лексему *тімаха* в ін. значення: «смыслящий, понимающий, мастер, мастерица в каком-либо деле; удалец»; у поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б.: «*тімаха* = бурлака, нетяга» (С. 499); СУМ X, 142 витлумачує *тімаха* як 'нетяга, бідолаха' та ілюструє його мовою І. П. Котляревською й П. О. Куліша.

- Гринченко** Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губернияхъ / Б. Д. Гринченко. – Вып. 1. – Черниговъ, 1895. – С. 80-296.
- ЕС** Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред. та ін.)]. – К. : Наук. думка, 1982-2012. – Т. 1-6. (Словники України).
- Ж.К.** Жизнь Куліша // Правда. – 1868. – № 2. – С. 19-21 ; № 3. – С. 32-34 ; № 4. – С. 45-46 ; № 24. – С. 283-286 ; № 25. – С. 296-300 ; № 26. – С. 311-312 ; № 27. – С. 322-324 ; № 28. – С. 335-336.
- КЛ** Куліш П. Повне зібрання творів. Листи : у 2 т. / Пантелеймон Куліш ; [упор., комент. Олесь Федорук]. – К. : Критика, 2005-2009. Т. I: 1841-1850. – 2005. – 648 с. Т. II: 1850-1856. – 2009. – 672 с.
- М.Б.** Куліш П. Маруся Богуславка / Твори Пантелеймона Куліша : у 6 т. / П. Куліш ; [вступ. ст. Юл. Романчука]. – Львів : Просвіта, 1908-1911. – (Руска письменність). Т. 2. – 1909. – С. 5-192.
- Ор.** Куліш П. Орыся / П. Куліш. – К., 1882.
- Сл.Гр.** Словарь української мови : у 4 т. / [упор. з дод. влас. матеріалу Б. Д. Грінченко]. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1958. – (Надруковано з видання 1907-1909 рр. фотомеханічним способом).
- СУМ** Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970-1980.
- Фасмер** Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1964-1973.
- Хм.** Куліш П. Хмельницина / П. Куліш. – СПб., 1861.
- Ч.р.** Куліш П. Чорна рада / П. Куліш. – СПб., 1857.

Література

1. Гриценко П. Ю. Ідіолект і текст / П. Ю. Гриценко // Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка : збірник наукових праць. – К. : Наук. думка, 2007. – С. 16-43.
2. Жовтобрюх М. А. Мова української преси (до середини дев'яностих років XIX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1963. – 415 с.
3. Історія української мови. Морфологія / [С. П. Бевзенко, А. П. Гриценко, Т. Б. Лукінова та ін.]. – К. : Наук. думка, 1978. – 540 с.
4. Кумеда О. П. Ідіолект П. О. Куліша на тлі східнополіського діалекту : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. П. Кумеда. – К., 2011. – 485с.
5. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / М. Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 328 с.

6. Федунувич-Швед О. Лексика перекладів Миколи Лукаша в одинадцятитомному «Словнику української мови» / О. Федунувич-Швед // Урок української. – 2007. – № 2-3. – С. 24-27.

7. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – Львів - Нью-Йорк : Наук. т-во ім. Шевченка, Українознавча бібліотека НТШ, 1996. – 192 с.

Olena KUMEDA

Public and rare dialect lexicon of XIX century in language of the Kulish's first printing

In article on a material lifetime primary sources and in a support on P. Kulish's local dialect environment lexical features in his language are considered; their genesis in a context of eastern Polissia dialect is found out; also orientation of the author the broad audience eastern Ukrainians dialects is proved. Further inquiry on language of Kulish's first printings will make it possible to create an integral work about idiolect of the writer and to identify its role in development of new Ukrainian literary language.

Лідія Тименко

**Абстрактні іменники
у реєстрі Зведеного словника**

Складність розвитку абстрактних іменників є багатою базою для дослідження лексикографічної фіксації цих одиниць, зокрема, в межах створення зведеного реєстру української лексики.

Уперше поділ імен на конкретні та абстрактні запропонував англійський філософ і логік Дж. С. Мілль у середині XIX століття. Він зробив найповніший аналіз абстрактних іменників на основі характеру знакового словесного значення та своєрідності мовних засобів його вираження в системі лексики. У подальшому проблема абстрактних іменників була відображена в працях відомих мовознавців О.О. Потебні [7; 8], Г.А. Уфімцевої [11], В.В. Веселитського [3], О.А. Колеснікова [4], Л.М. Полюги [5, 6], Н.П. Романової [9], Н.Л. Томи [10], Л.О Чернейко [12] та ін.

Особливої уваги заслуговує вчення видатного філолога О. О. Потебні про абстрактне та конкретне в мові. Хоча окремого дослідження з цієї проблеми лінгвістом не створено, проте надзвичайно глибокі думки про зв'язок між

появою здатності до абстрагування та розвитком мислення, про сутність абстрагування, шляхи розвитку конкретного та абстрактного в мові, вторинний характер абстрактності в історії розвитку людської думки та мови тощо висвітлені в багатьох його працях [7; 8 та ін.].

Інтерес до абстрактних іменників помітно зріс у мовознавстві в середині ХХ століття. Проблема аналізувалася в історичному (діахронічному) аспекті Е.М. Ножкіною, В.Н. Хохлачовою, В.В. Веселитським, Н.П. Романовою.

Абстрактне ім'я на відміну від конкретного є комплексним утворенням зі складною структурною організацією, отже, дослідники мають розв'язувати проблему сутності цього явища та його класифікації. Спробу поділу таких лексичних одиниць зробили Г.А. Уфимцева, Л.О. Чернейко, які замість традиційної дихотомії між конкретним та абстрактним вводять більш детальну класифікацію іменників та градуальний характер організації лексики: від конкретних значень до більш абстрактних.

Іменники абстрактної семантики – це передані категоріальними формами субстантива назви дій, процесів, ознак, тобто опозиція «конкретні – абстрактні назви» відтворює у морфологічних формах реальну і граматичну предметність, центр і периферію іменника [2, с. 19]

Як показують дослідження, абстрактні іменники протиставляються конкретним на основі того, що в типових випадках слововживання мають різні означувані. Спостереження Г.А. Уфимцевої доводять, що іменники з денотативним і денотативно-сигніфікативним значенням формують розряд конкретної лексики. Абстрактні імена у своєму знаковому значенні не вказують на предмет, їхньою функцією є називання понять. Тому слова з сигніфікативною і сигніфікативно-денотативною основою знакового значення відносяться до абстрактної лексики. Проте констатувати чітку межу між конкретними та абстрактними іменниками важко.

Для дослідження лексикографічної фіксації абстрактних іменників, були використані матеріали словників української мови (див. список скорочень джерел). У дослідженні був проведений аналіз словникових дефініцій абстрактних іменників (вибірково буква Р) зазначених словників з метою дослідження історії розвитку абстрактної лексики української мови від кінця ХІХ століття до початку ХХІ століття.

Процес становлення лексичних та словотворчих особливостей української національної писемно-літературної мови в ХІХ столітті найтіснішим чином пов'язаний із процесом лексичного збагачення, що є характерною рисою розвитку словника української мови. Українська мова в цей час розширює сферу свого застосування, їй було необхідно виразити низку нових

понять, що відносилися до різних галузей державного, наукового, культурного життя. Розширення словника відображало зміни, які відбувалися в суспільстві у зв'язку з ростом освіти, науки, промисловості і розширенням торговельних зв'язків. Перш за все це суспільно-політична лексика: *реалізм, ревізіонізм, реквізіція, рекрутство, лимарщина*, наприклад:

реалізм <i>ім. ч.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС СІС СІСС Гол. УРЕ ₂ ~ УРЕС~
ревізіонізм <i>ім. ч.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гол. СІС СІСС УРЕ УРЕС
регентство <i>ім. с.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гол (регентство) СІС СІСС УРЕ
реквізіція <i>ім. ж.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гол. СІС СІСС УРЕС
рекреація <i>ім. ж.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гол. (рекреації) СІС СІСС УРЕ УРЕС
рекрутство <i>ім. с.</i>	СУМ (<i>іст.</i>) ВТС (<i>тс</i>) Ж Гр
рїмарщина <i>ім. ж.</i>	ВТС ВЗОС Ж Гр

Абстрактна лексика у досліджуваних словниках відзначається семантичним і структурним розмаїттям, виразним книжно-літературним характером. В її межах виділяємо:

– утворення на **-ість, -ость, -исть** зі значенням абстрагованої якості, дії, часу і т. ін., напр.:

розворотність <i>ім. ж.</i>	Ж
розважність <i>ім. ж.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 Гол.
рум'яність <i>ім. ж.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 Гр Гол

Словотвірний тип з суфіксом **-ість** (переважно) в сучасній українській мові надзвичайно поширений для позначення абстрактних понять.

– віддієслівні утворення на **-ання, -ення, -іння**, напр.:

ревіння <i>ім. с.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гр Гол.
регїтня <i>ім. ж.</i>	СУМ (<i>розм.</i>) ВТС (<i>тс</i>) ВЗОС Гр Гол. (<i>разом з</i> регїтня)
реготня <i>ім. ж.</i>	СУМ ВТС (<i>розм.</i>) Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС БН (<i>разом з</i> реготь) Гр (<i>разом з</i> регїтня)
реготання <i>ім. с.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гр Гол.
редагування <i>ім. с.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС УРЕ редагування (<i>разом з</i> редакування) Гол
розгніждження [<i>ім. с.</i>]	Гол.
розгортання <i>ім. с.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гол.

розпліта́ння <i>ім. с.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ро сплі та́ння Гр
розповіда́ння <i>ім. с.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 Гол.
розтяга́ння <i>ім. с.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ро зтя га не Ж ро стя га́ння Гр
розу́міння <i>ім. с.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС БН Гр УРЕ УРЕС ро зу мі не Ж ро зу мі нь е Гол.
розумува́ння <i>ім. с.</i>	СУМ (<i>розм.</i>) ВТС (<i>тс</i>) Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гр Гол.
<i>ретушува́ння</i>	СУМ ² ВТС ² Орф-75 Орф-94 Орф-09 Гол. СІС СІСС ²
реферува́ння ¹ <i>ім. с.</i>	(дія за знач. реферува́ти ¹) СУМ ВТС <i>Орф-75</i> <i>Орф-94 Орф-09 ВЗОС СІС СІСС</i>
реферува́ння ² <i>ім. с.</i>	(дія за знач. реферува́ти ²) СУМ ВТС СІСС
руйнува́ння <i>ім. с.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гр Гол
руштво́вання <i>ім. с.</i>	СУМ (<i>діал.</i>) ВТС (<i>тс</i>) руштво́ ва не Ж
рю́мса н ня <i>ім. с.</i>	СУМ (<i>розм.</i>) ВТС (<i>тс</i>) Орф-75 Орф-94 Орф-09 рю мса н ь е БН ВЗОС Гр
ряботі́ння <i>ім. с., збірн.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гр ря боті н ь е БН ря боті н е Ж ря боті н я Гол
ряботі́ння <i>ім. с.</i>	СУМ (<i>розм.</i>) ВТС (<i>тс</i>) Орф-94 Орф-09

Словотвірний тип на **-ння** становить основний масив українських віддієслівних іменників.

– іменні утворення на **-ство (-цтво) і -от(а)** або переважно зі значенням абстрагованої дії або опредмеченої ознаки, напр.:

режисе́рство <i>ім. с.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гол.
ре́кторство <i>ім. с.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гр Гол.
реміс н и́цтво <i>ім. с.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 Ж. Гол.
риба́льство <i>ім. с.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Ж Гр Гол УРЕ УРЕС
розбій н и́цтво <i>ім. с.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09

розбійство *ім. с.* ВТС (*заст.*) Гр Гол. Ж
 рукоділство *ім. с.* ВТС (*діал.*) Гр
 рукодільність Ж та ін.

Словотвірний тип з суфіксом –ств- в сучасній українській літературній мові надзвичайно поширений для позначення абстрактних понять.

Групу абстрактної лексики доповнюють префіксальні утворення на **-а, -я**:

розвороття *ім. с.* ВТС Орф-09 ВЗОС Гр Гол.
 розп'яття *ім. с.* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гр
 розп'ятє (-тис) Ж
 розп'яття Гол.
 розп'яка *ім. ж.* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 Ж Гол.
 росп'яка Гр
 розрада
 розрада¹ *ім. ж.* СУМ² ВТС² Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Ж²Гр
 (те, що приносить заспокоєння, полегшення в горі) ВТС (*тс*) Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Ж
 розрада² *ім. ж.* (сварка, ворожнеча, відсутність єдності) ВТС
 (*тс*) ВЗОС Гр
 а також абстрактні утворення без закінчень:
 рбзум *ім. ч.* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гр Гол.
 Ж УРЕ (*разом з розсудок*) УРЕС
 рбзбрат
 рбзбрат¹ *ім. ч.* СУМ² ВТС² Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гр
 Гол. Ж
 (ворожнеча, розлад між ким-небудь) СУМ ВТС
 Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гр Гол. Ж
 рбзбрат² *ім. ч.* (смажений відбитий шматок м'яса) СУМ ВТС
 розгардіяш *ім. ч.* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Ж Гр
 Гол.
 розгардіяшь БН та ін.

На останній групі абстрактних номінацій наочно простежується тенденція до створення префіксальних абстрактних найменувань, яка чітко окреслилася в українській літературній мові кінця XIX–поч.XX століття.

Слід зазначити, що більшість вищезазначених абстрактних слів закріпилась у словнику української літературної мови, про що свідчать дані сучасних лексикографічних праць.

Лексикографічні джерела також свідчать, що в названий період абстрактний лексикон української літературної мови почав активно поповнюватися абстрактними найменуваннями, утвореними на українському ґрунті. Такі слова для української літературної мови того часу були порівняно новим яви-

шем. Подібні утворення наочно ілюструють процес розвитку словникового складу української літературної мови, поповнення його новими лексичними одиницями, показують, як проходило піднесення її інтелектуального рівня й посилення виражальних можливостей загалом:

роділля <i>ім. ж.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гр Гол. роділя Ж родіння <i>ім. с.</i> Гр
рѳхкання <i>ім. с.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гр Гол рѳхканє Ж

Кінець ХІХ–початок ХХ ст. характеризується інтенсивним припливом до словникового складу української літературної мови іншомовної, особливо термінологічної, лексики, яка була одним з важливих компонентів, що підносив інтелектуальний рівень мови:

реалізація <i>ім. ж.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС СІС СІСС Гол. УРЕ ₂ ~ УРЕС~
регламентация <i>ім. ж.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС СІС СІСС регліментация Гол.
редукція <i>ім. ж.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гол. СІС СІСС УРЕ ₃ УРЕС ₃
реєстрація <i>ім. ж.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гол. СІС СІСС УРЕ
резолуція <i>ім. ж.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС Гол. СІС СІСС УРЕ УРЕС

Нові суспільні явища та інститути потребували відповідних нових позначень у мові. Первинна номінація завжди має денотативний характер, оскільки нові слова «...заповнюють «пусту клітину» в системі існуючих номінативних одиниць» [1, с. 47]. Взагалі ж мовні та позамовні чинники часто впливають на виникнення нових лексичних одиниць комплексно, і розглядати їх слід як такі, що тісно пов'язані між собою.

Причини подібних процесів неможливо вивести лише з подій суспільного та політичного життя ХІХ ст. При порівнянні джерел збагачення словникового складу в ХІХ–ХХІ ст., насамперед, слід назвати такі риси:

Суттєве збільшення прямих запозичень, особливо в середині ХХ століття. І це підтверджують словники:

реабсорбція <i>ім. ж.</i>	ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС СІС УРЕ УРЕС
---------------------------	---

реактологія <i>ім. ж.</i>	ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС СІС УРЕ УРЕС
реверсування <i>ім. с. СУМ (техн.)</i>	ВТС (<i>мс</i>) Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС СІС СІСС УРЕ УРЕС
регенерація <i>ім. ж. СУМ (техн.)</i>	ВТС (<i>мс</i>) Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС СІС СІСС УРЕ ₃ УРЕС ₃
рентгенометрія <i>ім. ж.</i>	ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09
Зростає свідоме прагнення носіїв мови до утворення нових лексичних одиниць. У зв'язку з постійним розвитком різних галузей науки виникає потреба їхнього термінологічного оформлення. Наукові терміни, одиниці метамовних систем, які виражають власне теоретичні поняття різних сфер інтелектуальної діяльності людини:	
резервація <i>ім. ж.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС СІС (разом з резерват) СІСС УРЕ УРЕС
резонансність <i>ім. ж.</i>	ВТС ВЗОС
рентгенометрія <i>ім. ж.</i>	ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09
ресурсозабезпеченість <i>ім. ж.</i>	ВТС Орф-94 Орф-09
ресурсозбереження <i>ім. с.</i>	ВТС Орф-94 Орф-09
рубрикація <i>ім. ж.</i>	СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-09 ВЗОС СІС СІСС

І запозичення, і словотвір абстрактних іменників дедалі більше набували рис системності, впорядкованості, оскільки ці два основні джерела кількісного збагачення словника були поставлені на службу ідеологічної полеміки.

Лексичну абстракцію слід розглядати не тільки як постійну властивість значень, окремих слів та їх класів, а й як послідовний процес в історії мови. Відсоток абстрактних слів у словниковому складі може вважатись суттєвим показником для визначення рівня розвитку відповідної мови взагалі. Рівень абстракції в діахронії можна визначити також за чотириступеневою шкалою – як для окремих лексичних одиниць, словотвірних формантів та тематичних груп, так і для лексико-семантичної системи мови в цілому, порівнюючи розвиток ступеня лексичної абстракції в різних мовно-історичних періодах. Високий загальний рівень лексичної абстракції свідчить про високий рівень розвитку наукової та філософської думки, а також художньої літератури та публіцистики, оскільки саме терміносистеми цих галузей розумової діяльності людини можуть вважатись основним джерелом поповнення словника абстрактної лексики.

З кінця XIX століття й особливо в час національного відродження у 20-х рр. XX століття відбувається посилене нагромадження української термінологічної лексики. Процес збагачення цих лексем тривав протягом усього періоду існування мови з більшою чи меншою інтенсивністю.

Шляхи поповнення українського абстрактного лексикону у словнику сучасної української мови:

успадкування автохтонних абстрактних слів;

виникнення нових абстрактних слів за допомогою наявних словотвірних засобів за активними в мові словотворчими моделями;

поява абстрактних слів внаслідок запозичення з інших мов.

Якісні зміни у формі існування мови, очевидно, завжди супроводжуються кількісним та якісним стрибком у розвитку абстрактної лексики, появою нових тематичних груп абстрактної лексики, розвитком моделей їх словотвору та зміною та розвитком значень лексичних одиниць більш ранніх періодів. Всі ці процеси хронологічно співвідносяться з епохальними історичними змінами в житті суспільства і мають безпосереднє відношення до зростання загального рівня лексичної абстракції в мові.

Джерела

- БН** Білецький-Носенко П.П. Словник української мови. – К., 1966.
- ВЗОС** Великий зведений орфографічний словник / Укл. В.Т. Бусел, М.Д. Василега-Дерибас, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко. – К., 2003.
- ВТС** Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2007.
- Гол** Голоскевич Г. Правописний словник. – К., 1930 (або: Нью-Йорк ... Львів, 1994).
- Гр** Словарь української мови: В 4-х т. / За ред. Б.Грінченка. – К., 1907 – 1909.
- Ж** Желеховський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар: В 2-х т. – Львів, 1886.
- Орф-75** Орфографічний словник української мови / Уклад. С.І. Головащук, Т.В. Зайцева. І.С. Назарова, М.М. Пещак, В.М. Русанівський. – К., 1975.
- Орф-94** Орфографічний словник української мови / Уклад. С.І. Головащук, М.М. Пещак, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. – К., 1994.
- Орф-2009** Український орфографічний словник / Уклад. В.В. Чумак, І. В. Шевченко, Л.Л. Шевченко, Г.М. Ярун. – Вид. 7-е. – К., 2009.
- СІС** Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К., 1986.

СССР	Сучасний словник іншомовних слів / Уклад. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К., 2006.
СУМ	Словник української мови: В 11-и т. – К., 1970–1980.
УРЕ	Українська радянська енциклопедія: В 12-и т. – К., 1977–1985.
УРЕС	Український радянський енциклопедичний словник: У 3-х т. / За ред. М. Бажана. – К., 1966–1968.
УРС	Українсько-російський словник: В 6-и т. - К., 1953–1963.

Література

1. Арбатский Д. И. Толкование значений слов // Теория языка и словари. – Кишинев, 1988. – С. 38-43
2. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
3. Веселитский В. В. Отвлеченная лексика в русском литературном языке XVIII – начала XIX в. – М.: Наука, 1972. – 319 с.
4. Колесников А. А. Семантическое обеспечение грамматических форм имен существительных русского языка. – К.: Выща школа, 1988. – 139 с.
5. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. – К.: Наук. думка, 1991. – 238 с. – Бібліогр.: С. 198-213.
6. Полюга Л. М. Абстрактна лексика // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000.
7. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. – Т. 3 – М.: Просвещение, 1899. – 551 с.
8. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. – Т. 4 – М., Л.: Изд-во АН СССР, 1941. – 320 с.
9. Романова Н. П. Русское именное словообразование (формирование системы наименований отвлеченного действия в старорусском языке). – К.: Наук. думка, 1994. – 157 с.
10. Тома Н. М. До проблеми визначення абстрактної лексики / Н. М. Тома // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – Вип. 34. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – С. 288–292.
11. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков. – М.: Наука, 1974. – 280 с. – Библиогр. в пристр. сносках.
12. Чернейко Л. О. Лингво-философский анализ абстрактного имени. – М., Изд-во МГУ, 1997. – 460 с.

Lidiya TYMENKO

Abstract nouns are in the register of the Combined dictionary

In the article the abstract nouns Ukrainian language in diachronic perspective and question their current operation. The analysis of fixation abstract nouns Ukrainian language-XHI XIX century. Allowing us to understand the nature of the evolution of modern Ukrainian abstract vocabulary.

Оксана Тищенко

**Довідка про походження
в словникових матеріалах
«Нові й актуалізовані слова та значення»**

В Інституті української мови було опубліковано словникові матеріали «Нові й актуалізовані слова та значення» (2002–2010) за авторства В. Балог, Н. Лозова, Л. Тименко, О. Тищенко (далі – Матеріали), де зафіксовано нову й актуалізовану лексику й фразеологію, а також раніше відому лексику, ще не зафіксовану в лексикографічних джерелах, але поширену в сучасній мові. Дібрані до матеріалів наступного випуску лексеми звірено з реєстрами українських словників, які вийшли до 2011 р. включно. Насамперед це «Словник української мови» в 11 т., «Український орфографічний словник», 2009, «Великий тлумачний словник сучасної української мови», 2009, а також інші словники нової лексики (див. список). Основу мовного матеріалу, з яких дібрано ці лексеми й стали словосполучки, становлять джерела науково-популярного, художнього, публіцистичного, офіційно-ділового, розмовно-побутового стилів, серед яких насамперед письмові тексти інтернет-спілкування (форуми, чати, блоги). Значно меншою мірою опрацьовано наукові тексти. Словники як джерела реєстрової лексики не залучено. Моделювання потенційних одиниць, а також семантичних, словотворчих, тематичних гнізд не було предметом опрацювання.

Призначення етимологічної довідки – продемонструвати внутрішню форму слова, яка сприяє розкриттю його значення. Пропонуємо розроблення етимології слів іншомовного походження та їхніх похідних у словникових матеріалах.

УДК 811.161.2.373.374

Етимологію подано тільки до слів у латинському написанні та до недавно запозичених іншомовних слів (або елементів складних чи складених одиниць) у кириличному написанні. Для похідних від слів *директор, реєстр, бізнес, леді, бюджет, зомбі, класний, відео, аудіо, гофра* тощо етимологію не наводимо.

1. Етимологія слів, поданих латиницею.

Біля реєстрового слова у круглих дужках названо мову, з якої запозичене слово, та переклад: **FLASH** (англ. спалах).

До слів латиницею, які мають поширені кириличні варіанти, даємо відсилення до останніх шляхом наведення графічних варіантів, а біля кириличних одиниць – посилання до латиничних з позначкою *див.*: **АЙПА%Д** *див.* **iPad**, **АЙПО%Д** *див.* **iPod**, **АЙФО%Н** *див.* **iPhone**.

IPAD (англ. і (багатозначне) – *я або скор.* від Internet – Інтернет, intellect – інтелект тощо, pad – планшет) [ай-пéд, ай-пáд], *граф.* iPad, ipad, айпад, *невідм.* і а, ч. Інтернет-планшет виробництва компанії Apple. *Цей набір для підключення до камери дозволяє імпортувати фотографії та відео з цифрової камери двома способами: імпорт фотографій та відео в iPad, використовуючи USB-кабель камери* (Дешевше, 29.01.2011); *Новий айпад показали просто щойно. Почав презентацію Стів Джобс, але закінчив хтось інший. Загалом нічого нового, нові пончики, щоб купували* (toss.pp.ua, 2.03.2011).

IPHONE (англ. і (багатозначне) – *я або скор.* від Internet – Інтернет, intellect – інтелект тощо, phone – телефон) [ай-фон], *граф.* iPhone, iphone, Айфон, айфон, *невідм.* і а, ч. Мультимедійний смартфон виробництва компанії Apple, який поєднує функції плеєра, комунікатора та інтернет-планшета. *Інтерфейс iPad успадкований з існуючих продуктів Apple і легкий у керуванні так само, як інтерфейс iPhone* (Дешевше, 29.01.2011); **iPhone-Центр** (*Все для Айфон у Львові*).. «**Айфон-Центр**» – *Все для Вашого айфона* (vseuslugi.info/detai, 18.04.2011).

IPOD (англ. і (багатозначне) – *я або скор.* від Internet – Інтернет, intellect – інтелект тощо, pod – стручок, підвіска) [ай-пóд], *граф.* iPod, ipod, айпод, *невідм.* і а, ч. Портативний медіаплеєр виробництва компанії Apple. *Мій комп не бачить айпод, підключений через USB* (itc.ua, 18.04.2011); *У ipod touch так багато технологій, що ви забудете, що це просто ipod* (http://applevsim.uarom.net, 18.04.2011).

Біля абревіатур подаємо словосполучення, від якого утворено скорочення, та його переклад: **WI-FI** (*скор.* від англ. wireless fidelity – безпроводна точність) [вай-фáй, розм. ві-фі], *граф.* Wi-Fi, WiFí, *невідм.* і ю, ч., *інф.* Технологія безпроводного високошвидкісного передавання даних (перев. для

підключення до інтернету) у радіусі 50–500 м, напр., у кафе, ресторанах, готелях, вокзалах тощо. *Батарей вистачить на 3–4 доби постійної готовності прийняти вхідний дзвінок або відправити який-небудь файл по Wi-Fi* (Дешевше, 29.01.2011).

Для похідних, складних і складених слів даємо відсилання до твірного слова: **FLASH-КОНСТРУКЦІЯ** (див. **flash**).

Складні слова розшифровуємо повністю: **YOUTUBE** (англ. you – ти, tube – труба, тунель) [ю-губ], *граф.* YouTube, Youtube, youtube, ютуб *невідм.* і у, ч., *інт.* Сервіс в інтернеті, призначений для перегляду, коментування, скачування й розміщення відеоматеріалів будь-якого характеру. *Програмне забезпечення .. дає змогу програвати ролики з YouTube* (Дешевше, 29.01.2011); *Щодо редагування статті Великі Межирічі, то Youtube є найкращим і найповнішим зібранням відеоматеріалів в Інтернеті (2 млрд переглядів на день)* (Вікіпедія, 18.05.2010).

2. Етимологія слів, поданих кирилицею.

Етимологію до слів у кириличному написанні подаємо у круглих дужках, а саме з якої мови запозичене, написання в оригіналі, переклад: **БАН** (англ. ban – заборона, оголошення поза законом, вигнання), у, ч., *інт.* Покарання порушника правил поведінки на форумі або в чаті через блокування його акаунту, внаслідок чого користувач не може продовжувати спілкування; вигнання. *Забороняється.. імітувати в ході дискусії тупість і нерозуміння, приписуючи опонентові у відповідь на його цілком виразне твердження щось, чого опонент не стверджував, закопуючи тим самим тему дискусії в словесному смітті. За подібні дії невідворотно послідує покарання баном* (УР, 11.01.2010); **СУСТЕЙН** (англ. sustain – затримка), у, ч., *муз.* Тс. **гейн**, тим часом як **ГЕЙН** (англ. gain – збільшення, посилення), у, ч., *муз.* Тривалість звуку, шлейф після його видобування; сустейн.

Для складних і складених слів етимологію (або відсилання до іншого реєстрового слова) даємо тільки щодо недавно запозиченого, малопоширеного елемента, питомий або давно запозичений елемент приєднуємо сполучником і: **БАНЕРОПОКАЗ** (англ. banner – прапор, транспарант і показ), у, ч., *інт.* Демонстрування банера користувачу сайту. *Західно-Українська банерна мережа (ЗУБМ). Охоплює понад 90 відсотків регіонального ринку інтернет-реклами, більше 1000 регіональних сайтів різноманітної направленості, що становить 500 000 банеропоказів щоденно* (Агенція ІР, 29.01.2011), **БАН-ЛІСТ** (англ. banlist, *див.* **бан** і **list** – список), *граф.* бан-лист, банлист, а, ч., *інт.* Список покараних (забанених) користувачів певного інтернет-ресурсу у спеціальній програмі або в розділі на форумі. *Від сьогодні на нашому сер-*

вері встановлено **банлист** і статистику *Psychostats*. Відтепер ви можете бачити список всіх забаних на сервері і передивлятися статистику у нас на сайті (Казант., 5.04.2011).

Біля похідних, складних і складених слів даємо відсилання до твірного слова: **БАНИТИ** (див. **бан**), **БІЗНЕС-КОМУНІКАТОР** (див. **комунікатор**), **КОМУНІКАТОР** (англ. communicator – передавальний механізм).

Словотвірні ланцюжки виглядають так:

ДЕЗОВИЙ (див. **дез-метал**), а, е, муз., сленг. Прикм. до **дез**.

ДЕЗ (див. **дез-метал**), у, ч., муз., сленг. Тс. **дез-метал**.

ДЕЗ-МЕТАЛ і **ДЕТ-МЕТАЛ** (англ. death metal, death – смерть), граф. дез-метал, дез метал, дет-метал, дет метал (реком.: дез-метал, дет-метал), у, ч., муз. Екстремальний напрям металу, музиці якого властиві агресивність, швидкість, інтенсивність важких гітарних і барабаних партій, своєрідний вокал – гроул, а текстам – темна, кривава, смертельна тематика (від назви групи Death (Mantas) або від назви демо Death Metal групи Possessed).

Якщо слово є калькою складного, складеного слова або словосполучення, даємо його повністю іншою мовою, потім, за необхідності, переклад цілком або окремих елементів: **ХОЛІВАР** (англ. holy war – священна війна), у, ч., сленг., інт. Безкомпромісна запекла суперечка (перев. у інтернеті), коли її учасники у будь-який спосіб намагаються перевершити суперника, а не дійти спільної думки. *Головна мета холівару – якнайпривабливіше виглядати в очах глядачів* (Драматика, 15.02.2010), **БАН-ЛИСТ** (англ. banlist, див. **бан** і list – список), граф. бан-лист, банлист, а, ч., інт. Список покараних (забаних) користувачів певного інтернет-ресурсу у спеціальній програмі або в розділі на форумі; **ФАНФІК** (англ. fanfic, від fanfiction, fan – прихильник, фанат, fiction – художня література), **ПРОМО-ТРЕК** (див. **промо** і трек), **ПРОМО-ФОТОГРАФІЯ** (див. **промо** і фотографія).

Якщо значення елементів в українській мові такі самі, що й у мові-джерелі, переклад не наводимо: **ІНТЕРНЕТ-ПЛАНШЕТ** (англ. internet tablet).

Етимологія, якщо вона виходить за лінгвістичні межі, може бути подана у круглих дужках після тлумачення:

ДАЙКІРІ, невідм., ч. і с. Коктейль на основі рому й цукру (перев. з лимонним соком) (від назви містечка Daiquiri на Кубі).

БЛЕК-МЕТАЛ (англ. black metal), граф. блек-метал, блек метал (реком.: блек-метал), у, ч., муз. Екстремальний напрям металу, музиці якого властиві зацикленість та одноманітність, а текстам – антирелігійна, сатанинська тематика (від назви альбому Black Metal групи Venom або назви гурту й однойменного альбому Black Sabbath); **ТВІТТЕР** (реком.: твітер) (англ. twitter)

– щебетати, щебетання), у, ч. Назва однієї із соціальних мереж в Інтернеті (від оригінальної назви Twitter); **ВІАГРА** (англ. viagra, від. vigor – енергія, Niagara – Ніагара), и, ж. Препарат для лікування розладів ерекції (від оригінальної назви Віагра, Viagra американської фірми «Pfizer»). *Гранатовий сік названий природною **віагрою**. Журнал Forbes опублікував список найбільш корисних для здоров'я людини продуктів* (Новини, 5.07.2010).

Таким чином, довідка про походження іншомовних та похідних одиниць, що стрімко ввійшли в сучасну українську мову, ілюструє, окрім власне значення, динаміку словотвірних процесів, особливості графічного й правописного засвоєння запозичених елементів у мові.

Лексикографічні праці

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2007. – 1736 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Кер. вид. проекту П. М. Мовчан, В. В. Німчук, В. Н. Клічак, наук. ред. В. В. Жайворонок. – К.: Вид. Дніпро, 2009. – 1329 с.
3. Динамічні процеси у сучасному українському лексиконі / Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. – К.: Вид. Дім Дмитра Бурого, 2008. – 335 с.
4. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (1983–2003). – Х., 2004.
5. Ставицька Л. О. Словник жаргонної лексики української мови. – К.: Критика, 2003. – 335 с.
6. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К.: Видавн. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
7. Сучасний словник іншомовних слів / Укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 1017 с.
8. Туровська Л. В., Василькова Л. М. Нові слова та значення. – К.: Довіра. – 2008. – 271 с.
9. Український орфографічний словник / За ред. В. Г. Склярєнка. – К.: Довіра, 2009. – 1011 с.

Oksana TYSHCHENKO

Information about an origin in dictionary materials

In the article development of etymology of words of foreign origin and their derivatives is given in dictionary materials. Etymology is given only to the words in the Latin writing and to the recently foreign loan-words (or elements of difficult or made units) in the cyrillic alphabet writing.

З історії формування української спортивної лексики в мовленні міжвоєнного Львова

Українська термінологія в галузі фізичної культури отримала свій розвиток в 20–30 рр. ХХ ст. в західних регіонах. Своєрідним був період 20–30-х років ХХ століття, коли в Україні спостерігалось активне піднесення в ділянці спортивного термінотворення. Основними напрямками такої праці було прагнення подолати розрив між науковою термінологією і термінологією практики спорту, збільшити частку національних термінів, виробити єдині підходи до словотворення. На принципах етнографізму й синтетизму здійснювалася термінологічна робота на західних землях України. З'являються такі виразні терміни та словосполучення як, наприклад: *плигун, пішоходець, корегувальна гімнастика, лижвяні станції, перебіг, веслування двопарне зі стерначем, гонові судна, скраклі, зарахувальні змагання, безбол* тощо [6: 112]. Поява такої великої кількості термінів свідчила про активні процеси українізації галузі та адаптацію в українськомовне середовище запозичених слів і понять зі сфери спорту. Цей етап характеризується появою в Галичині багатьох публікацій у пресі, в яких розглядалися проблеми української спортивної термінології; з'являлася низка невеликих посібників. Так, наприклад, Іван Боберський, активно працюючи в галузі фізичного виховання, видав чимало методичної літератури, зокрема підручники: «М'ячеві гри», «Їзда на лещетах», «Легка атлетика», «Підручник до англійських ігор», «Забави і гри рухові», низку брошур з пропаганди фізичної культури. 1906 року видано перший підручник із футболу українською мовою «Копаний м'яч» авторства І. Боберського. Футбольна термінологія у підручнику відобразила ті терміни, які вживалися у той час: *дробити* «обводити суперника», *карний корп* «штрафний удар», *коп бічним краєм ноги* «удар по м'ячу внутрішньою стороною стопи», *коп кінцем ноги* «удар носком», *копаний м'яч* «футбол», *копун* «футболіст», *наріжняк* «кутовий удар», *цільник* «нападник» тощо. Дослідник схилявся до творення української спортової термінології на основі власномовних лексичних ресурсів, що надавало їй національного обличчя. Зазначимо, що такі новотвори відповідали словотвірним моделям і типам української мови й мали прозору семантику, однак сьогодні з різних причин

УДК 811.161.2'373

як терміни, так і значення їх здебільшого залишаються незрозумілими, невідомими для більшості мовців. Указуючи на певні досягнення в галузі спортивного термінотворення, мовознавець Я. Рудницький у 30-х роках писав: «Наша спортивна термінологія, як і сам український спорт, молода, не має за собою глибшої традиції і тому не усталена як слід. Все ж таки перші кроки на тому полі зроблено: працею теоретиків і прихильників спорту вироблено й завдяки пресі і спортивним виданням закріплено в нас достаточний лексикальний засіб, зв'язаний з поодинокими ділянками спорту. Найбільша трудність, коли йде про синтезу нашої слівні, лежить у тому, що досі ще немає в нас зібраного матеріалу для дослідів, що досі ще в нас брак спортивного словника. Тому й одним із найближчих завдань українського організованого спортивного життя буде заповнити цю прогалину» [7: 32].

Цей етап розвитку спортивної термінології характеризувався першими спробами створення словника спортивних термінів. Праці Я. Рудницького, І. Антоновича, І. Боберського та інших прислужилися до створення певної бази українських спортивних термінів (майже всі ці терміни науковці черпають із народних джерел, чи конструюють свої, послуговуючись такими джерелами). Дослідники старанно добирали відповідники до назв нових для того часу видів спорту і спортивних реалій, намагаючись сповна використати властивості української мови. Але це не була штучно створена терміносистема, вона активно функціонувала в усному мовленні, а також у художній літературі. У цій статті на матеріалі текстів львівських письменників Івана Керницького та Зенона Тарнавського, які належали до літературного угруповання «Дванадцятка», що діяло у Львові в 20-30-х роках ХХ століття, ми проаналізуємо тогочасну футбольну термінологію. Джерельною базою слугують оповідання зі збірки «Перелетні птахи» і повість «Герой передмістя» І. Керницького та оповідання «Вітер над Янівською» З. Тарнавського. Проаналізувавши спортивну лексику в зазначених текстах, ми поділили її на кілька лексико-семантичних груп.

1. Лексеми на позначення спортсменів, футболістів відповідно до позицій на полі: *змагун* «спортсмен», *кунун* «футболіст», *криловий* «той, хто грає в боковій частині поля», *лучник* «гравець атакувального плану», *оборонець* «захисник», *стрілець* «бомбардир; гравець, який забиває багато голів». Наприклад, *Цьому представникові вищої спортової влади позичають пастухи свистало, що його згубив один політрук, як доблесно втікав через село, а змагуни йдуть до гардероби роздягатися* [4: 30]. *...їхній правий криловий гостро стріляє до середини, лівий криловий презиційно подає до центри, центра презиційно подає лівому лучникові, лівий лучник презиційно стріляє,*

м'яч презиційно летить, воротар Омелько Хрищик презиційно боронить, а голь презиційно сидить, як риба в сітці!.. [4: 35]. Суддя, пан Рогалик, очевидно, відсвистав фавль та вільний стріл для гостей; надбігає лівий **лучник** димайміхівців і гостро б'є на ворота [4: 35]. А може б так, про всякий випадок, взяти з собою в кишеню щось із тяжкої промисловости? – спитав, заклопотано почухавши потилицю, правий **оборонець**, Гриць Довбня [4: 25]. Валить мене, дядьку Охрїме, колом через плечі, бо мій швагерко – перший **стрілець** району, ногу має певну! [4: 34].

2. Лексеми, що стосуються самого матчу, ігрових моментів або подій, які відбуваються на полі: *відплатні змагання* «матч-відповідь», *головкувати* означає «відбивати м'яч головою», *відсвистувати* «давати фінальний свисток», *кивання* «дриблінг», *стріл* «удар», *стрілити* «забити гол», *стрілити в ворота* «забити гол», *обстрілювати* «завдавати ударів по воротах». Наприклад, *Добігає 45 хвилин. Суддя п. Рогалик, дивиться на годинник і відсвистує кінець змагань. Перемога* [4: 34]. Семантика лексем *головкувати* і *відсвистувати* є досить прозорою. Адже корінь слова «*головкувати*» *голов-* (голова), «*відсвистувати*» – корінь *свист-* (свисток, свистало). До речі, лексеми *свисток* і *свистало* теж наявні в текстах. Наприклад, *Цьому представникові вищої спортової влади позичають пастухи свистало, що його згубив один політрук, як доблесно втікав через село, а змагуни йдуть до гардероби роздягатися* [4: 30]. *Тимчасом змагуни вибігли на грище, стадо гусей і качок затріпало крильми і з криком пішло на «авт», змагуни гукнули тричі «Слава!», суддя, пан Рогалик, засюрчав у свисток і дерби почалися* [4: 31]. *Тож перед вирішними відплатними змаганнями капітан команди с. Димайміхи, Кирило Варениця, гаряче відкликався до совісти і чети димайміхівських спортсменів, кажучи: «Друзі! Ви мусите рятувати добру славу і світлі спортові традиції села Димайміхів!»* [4: 25]. *Тяжко було його переїхати і стрілити в ворота, але через те, що забагато на карному полі гравців із іншої команди падало, і то дуже часто з розбитими носами, суддя диктував карні удари* [9: 184–185]. *Гостям немовби хто перцю насипав, просто двояться і трояться на грищі, а Климові ворота обстрілюють вже без милосердя* [4: 33]. *Суддя, пан Рогалик, очевидно, відсвистав фавль та вільний стріл від гостей...* [4: 35]. Зауважимо, що одне зі значень слова *стріл* – це «постріл» [10: 706]. Нині футбольні коментатори, а також спортивні журнали слово *постріл* уживають на позначення «удару в напрямку воріт».

3. Лексеми, що стосуються стадіону, футбольного поля: *грище* «футбольне поле», *карне поле* «штрафний майданчик», *крило* «бокова частина поля; фланг». Наприклад, *От, як розмахнеться дядько Охрїм, симпатик*

клюбу, як копне м'яч своїм «шипіцом», а м'яч отой, п'ятий номер, як вистрелить у повітря, як засвище та зашумить, як закреслить у повітрі дугу – і ген-ген! – на самий чубок старезної, трьохсотлітньої, височенної липи вилетів і нам зачепився. Зачепився і взагалі думки не має, щоб приземлитися на **грище**, де його, річ ясна, конечно потрібно [4: 32–33]. Бичок тітки Павлихи, симентальської породи, відбиває м'яч прекрасною головою, перекидає догори ногами лівого лучника, центру і ліве **крило** гостей, вибиває рогами м'яч на поле та подає до середини нападу місцевих [4: 35]. Тяжко було його переїхати і стрілити в ворота, але через те, що забагато на **карному полі** гравців із іншої команди падало, і то дуже часто з розбитими носами, суддя диктував карні удари [9: 184–185]. Також у текстах ужито словосполучення карний удар, що означає «штрафний удар». Тяжко було його переїхати і стрілити в ворота, але через те, що забагато на карному полі гравців із іншої команди падало, і то дуже часто з розбитими носами, суддя диктував **карні удари** [9: 184–185].

4. Лексеми на позначення екіпірування футболістів: *копачки* «взуття для гри у футбол», *футболівки* «взуття для гри у футбол; бутси». Наприклад, *Я витягнув із торби його запорошені футболівки, пересякну гострим потом спортову сорочину, итанці, порожню пляшку з соди, – але на споді лежав ще якийсь пакет, обмотаний в жидівську газету та перев'язаний шпагатом* [3: 55] тощо.

Окрім питомих футбольних термінів, у текстах подано також жаргонізми, створені на національному ґрунті. До цієї групи ми зараховуємо такі лексеми: *баняк* «гол», *бомба* «вид удару», *віконце* «вид удару», *на гашення свічок* «сповільнення руху м'яча під час падіння», *кальош* «суддя», *кікс* «невдалий удар, промах», *реміс* «нічия», *ремісувати* «зіграти в нічию», *свічка* «політ м'яча високо вгору», *свічки дати* «вдарити м'ячем так, щоб полетів високо вгору», *спалити свічку* «притримати ногою м'яч так, щоб полетів високо вгору», *шніт* (*шнит*) «вид удару», *щур* «вид удару» тощо. Наприклад, *А до запасного воротаря Кліма Цигарнички спортивні кола села Закамарків не мають довір'я. «Він, кажуть, незабаром жениться, акурат до Димайміхів, двоюрідну сестру Кирила Варениці бере за жінку. Вже навіть оповіді вийшли. Ану д, кажуть, захочеться йому, падлюці, зробити великодушний жест і яких три-чотири зайвих «баняків» на наш рахунок пропустити?»* [4: 31]. *Все ж таки спіймав раз некельну «бомбу» Штаєрмана з віддалі кількох метрів! Отоді саме мій неоціненний пан інструктор проскочив до історії українського футболу* [3: 53]. *Молодець, кажуть, дядько Охрім, симпатик клюбу! Неабияку собі «свічку» стрілив!* [4: 33]. З долішніми **«шнітами»**,

або «цурами», не йшло йому так гладко – був трохи задовгий [3: 53]. З до- лішніми «шнітами», або «цурами», не йшло йому так гладко – був трохи задовгий [3: 53] тощо.

У своїх текстах автори використовують синоніми на позначення однієї і тієї ж реалії (наприклад, *стріл* – *удар*). Синонімія також представлена у таких парах: жаргонізм – літературний відповідник (*баняк* – *голь*); лексема, створена на ґрунті української мови, і лексема, створена на ґрунті англійської (*копачки* – *футболівки*).

Зауважимо, що футбольна термінологія, яка створювалася на ґрунті української мови, мала розгалужені словотвірні гнізда. Наприклад, *коп* – *копати* – *копаний м'яч* – *копун* – *копачки*; *стріл* – *стрілити* – *стрілити в ворота* – *стрілець* – *обстрілювати*; *свисток* – *свистало* – *відсвистувати*; *крило* – *криловий*; *бомба* – *бомбард'єр* – *бомбардувати* (*бомба* – жаргонізм). Найпоширенішими способами словотвору є суфіксальний (*коп* – *копун* тощо), префіксально-суфіксальний (*стрілити* – *обстрілювати*, *свистати* – *відсвистувати* тощо). Було визначено загальні прийоми використання словотворчих засобів і словотвірних моделей. Так, наприклад, за однією моделлю створено такі лексеми: *змагун* – *дробун* – *бігун* – *копун*; *зложник* – *злучник* – *помічник*. Особливу увагу хотіли б звернути на лексеми *фавль*, *зфавлювати*. Очевидно, що вони походять від англ. *foul play*, що означає «нечесна гра». В українській мові, відповідно до норм харківського правопису 1929 року, дифтонги *ai* у загальних найменуваннях передано через *ав*. Припускаємо, що саме тому автори вживали *фавль*, а не *фол*, як це прийнято у сучасній футбольній термінології. Згідно з українськими законами словотворення (префіксально-суфіксальний спосіб), подано нову лексему – *зфавлювати* «застосовувати грубий прийом, порушуючи правила».

Цікаво проаналізувати певні зміни в досліджуваній лексичній групі, зафіксовані у збірці оповідань «Перелетні птахи» І. Керницького (видана в Нью-Йорку 1952 року). Частину творів письменник писав уже в США, саме тому поряд із питомими українськими словами співіснують і англійські відповідники: *змагун* – *спортсмен*, *суддя* – *арбітр*, *оборонець* – *бек*, *футбол* – *копаний м'яч*. Наприклад, *Цьому представникові вищої спортової влади позначають пастухи свистало, що його згубив один політрук, як доблесно втік через село, а змагуни йдуть до гардероби роздягатися* [4: 30]. *Тож перед вирішними відплатними змаганнями капітан команди с. Димайміхи, Кирило Варениця, гаряче відкликався до совісти і чести димайміхівських спортсменів, кажучи: «Друзі! Ви мусите рятувати добру славу і світлі спортові традиції села Димайміхів!»* [4: 25]. – *А може б так, про всякий випадок, взяти*

з собою в кишеню щось із тяжкої промисловости? – спитав, заклопотано почувавши потилицю, правий **оборонець**, Гриць Довбня [4: 25]. Як би навіть погодитися з тим, що у барвах команди с. Закамарки виступав на **«беку»** бичок тітки Павлихи, то, власне, в цих фінальних змаганнях він ще не міг брати участі, бо не був формально затверджений Окружним Спортовим Союзом [4: 36]. Я, каже, спеціально інтересуюся **копаним м'ячем**. Колись, у гімназії, сам грав на центрі, та потім паціфікація перебила мені спину і тепер я в тій ділянці значно відстав [4: 30]. У текстах також подано похідні лексеми від слова футбол – **футболівки**, **футбольне мистецтво**. Воно відомо річ і цього заперечувати не доведеться, що перший фінальний матч за **футбольне мистецтво** Реп'яхівського району між командами с. Динайміхи і с. Закамарки закінчився в нічию 0:0 [4: 25]. Я витягнув із торби його запопашені **футболівки**, пересякнув гострим потом спортову сорочину, штанці, порожню пляшку з соди, – але на spodі лежав ще якийсь пакет, обмотаний в жидівську газету та перев'язаний шпакатом [3: 55]. Невелику ремарку внесемо щодо лексеми **футбол**. Ця назва створена з двох слів *foot* (нога) і *ball* (м'яч), тобто «ножний м'яч». Під час створення цього терміна враховували спосіб гри (можна грати тільки ногами) і засіб (за допомогою м'яча). Іноді пряме запозичення заміняли калькою, наприклад, в українській мові – **копаний м'яч**, у польській мові – *piłka nożna* «ножний м'яч», в італійській – *calcio* «досл. удар ногою»

З іншого боку, тексти містять англіцизми і без українських відповідників: **воковер** «легка перемога», **дриблінг** «часті удари гравця по м'ячу», **корнер** «кутовий удар». Наприклад, *Запізнились ви, друзі, акуратно на дві години, значить – змагання ми виграли «воковером» і мистецтво, очевидно, в наших руках* [4: 28]. *Подай-но мені, сину, оцей бальон, нібито на **корнер**, а я вже з ним справлюся* [4: 32] тощо. Це пов'язано з тим, що терміни, які входять в ужиток разом із загальними поняттями, є запозиченнями з тієї мови, з якого, власне, прийшло саме це поняття. Це стосується і футбольних термінів. Саме тому серед спеціальних найменувань у текстах І. Керницького і З. Тарнавського трапляються англіцизми. Крім того, І. Керницький деякі оповідання зі збірки «Перелетні птахи» писав уже в Сполучених Штатах, тому слід враховувати й екстралінгвістичні фактори.

Досліджувані футбольні терміни неоднорідні за походженням: деякі із них – це загальноживані слова із різних сфер людської діяльності, лексичні значення яких трансформувалися і почали виражати спеціальні поняття футболу. Так, великий пласт складають лексеми, запозичені із воєнної сфери: **бомбардієр**, **протріл**, **стріл** тощо.

Слід зауважити, що футбольна термінологія включає в себе низку загальноспортивних термінів, які вживаються в різних видах спорту: *змагун, матч, удар* тощо.

За цим принципом футбольні терміни можна розділити на три групи:

1. Загальноновживані слова, які набули спеціального значення, що мало відрізняється від загальнолітературного: *ворота, м'яч, оборонець, суддя, удар* тощо.

2. Загальноспортивні терміни, присутні як мінімум, у двох інших видах спорту: *відсвистувати, воротар, змагун, кивання* тощо.

3. Власне футбольні терміни: *грище, карне поле, копун; бек, корнер* тощо.

Якщо розглядати футбольну лексику в частиномовному аспекті, то найбільшу кількість слів становлять іменники (67%), дієслова (близько 16%), прикметники (2%) і сполучення слів (близько 5%).

Щоб простежити історію лексикографічного опису аналізованої лексики ми дослідили реєстр таких словників: Російсько-український словник А. Кримського та С. Єфремова, Малорусько-німецький словник Є. Желехівського та С. Недільського і Словник української мови в 11 томах. Словник Є. Желехівського та С. Недільського ширше, ніж інші, представляв західноукраїнську лексику попереднього періоду, широко охоплював лексику літературних творів і місцевих західноукраїнських діалектів. Словник А. Кримського та С. Єфремова засвідчує, чи ввійшла регіональна футбольна лексика до загальнонародного стандарту. До аналізу ми залучили також і Словник української мови в 11 томах. Аналіз реєстру цього словника дає змогу зробити висновок, чи ввійшла футбольна лексика, яка побутувала в мовленні міжвоєнного Львова, до загальнонародної мови другої половини ХХ століття. Згідно з нашим дослідженням, у Російсько-українському словнику А. Кримського та С. Єфремова серед аналізованих 38 лексем 16 зафіксовані із відмінним значенням (*баняк, бомба, бомбардир, бомбардувати, віконце, грище, кивання, копун, крило, криловий, лучник, свічка, стріл, стрілець, стрілити, обстрілювати*), 2 – зі схожою семантикою (*карний, оборонець*), 20 лексем не представлено у зазначеній лексикографічній праці (*відсвистувати, воковер, головкувати, дерби, дриблінг, змагун, зфавлювати, кальош, ківати, кікс, копаний м'яч, копачки, реміс, ремісувати, фавль, футболівки, шнит* тощо). У Малорусько-німецькому словнику Є. Желехівського та С. Недільського 12 лексем подано із відмінним значенням (*баняк, бомба, бомбардувати, віконце, кивання, крило, лучник, обстрілювати, свічка, стрілець, стрілити, цур*), 2 – зі схожою семантикою (*грище, карний*), 26 лексем не представлені в зазначеному словнику (*бомбардієр, відсвистувати, воковер, головкувати,*

дерби, дриблінг, зфавлювати, кальош, ківати, кікс, копаний м'яч, копачки, копун, криловий, оборонець, реміс, ремісувати, стріл, фавль, футболівки, шнит тощо).

У СУМі 20 лексем не представлені, 4 зафіксовані зі схожою семантикою (*свічкою* «вгору», *грище* «місце для різного виду розваг, організованих на дозвіллі або з певною метою», *оборонець* «захисник», *крило* «бокова частина будівлі, споруди, якоїсь площини тощо; фланг»), 11 – з відмінним значенням (*баняк* «чавунний горщик, казан», *бомба* «розривний снаряд, начинений вибуховою речовиною», *віконце* «зменшено-пестливе до «вікно», *постріл* «виліт кулі або снаряда», *обстрілювати* «вести обстріл якої-небудь цілі», *стрілець* – одне із найбільш наближених значень «спортсмен, який займається стрільбою як видом спорту», *лучник* «воїн, озброєний луком» тощо), 1 лексема подана з тим самим значенням (*дриблінг* «часті удари гравця по м'ячу (шайбі) рукою, ногою чи предметом у русі або на місці»).

Отже, на матеріалі текстів львівських письменників І. Керницького та З. Тарнавського ми дослідили футбольну лексику в мовленні міжвоєнного Львова. Аналізований матеріал свідчить, що у тогочасних процесах формування спортивної термінології переважав етнографічний принцип, орієнтація на питомі лексичні ресурси й засоби словотвору.

Література

1. Боберський І. Забави і ігри рухові: У 4 ч. / І. Боберський. – Ч.3: Копаний м'яч. – Львів: Наклад товариства «Сокіл», 1906. – 37 с.
2. Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словник: У 2 т. / Є. Желехівський, С. Недільський. – Т. 1. – Львів, 1886. – 590 с.; Т. 2. – 1971. – 632 с.
3. Керницький І. Герой передмістя / І. Керницький. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2006. – 257 с.
4. Керницький І. Перелетні птахи: довші та коротші, менше і більше веселі історії, в краю, на скитальщині і на гостинній землі Вашингтона, написані (1942–1952) / І. Керницький. Нью-Йорк: Вид-во Юрія Тищенка, 1952. – 141 с.
5. Кримський А., Єфремов С. Російсько-український словник (1924–33). / Агатагел Кримський, Сергій Єфремов. Електронна версія. – Режим доступу: http://r2u.org.ua/html/krym_details.html.
6. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Качан, І. П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 214 с.
7. Рудницький Я. Українська спортивна термінологія / Я. Рудницький // Календар-альманах на 1934 рік: Спорт в масі! – Львів: Вогні, 1933. – С. 30–33.

8. Словник української мови: В 11-ти томах / [І. К. Білодід (гол. ред.) та ін.]. – К.: Наук. думка. – 1970–1980.

9. Тарнавський З. Вітер над Янівською / З. Тарнавський // Дванадцятка. Наймолодша львівська літературна богема 30-х років ХХ ст.: Антологія урбаністичної прози / В. Габор. – Львів: ЛА «Піраміда». – С. 163–192.

10. Хобзей Н. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 852 с.

Lyudmyla PIDKUJMUHA

The history of ukrainian sports vocabulary in the speech of interwar Lviv

The article is devoted to the sport vocabulary in interwar Lviv. Particular attention is paid to football terminology and jargon. The basic groups of football vocabulary that are presented in the texts by I. Kernytskyj and Z. Tarnavskyj are analyzed. Keywords: vocabulary, sports vocabulary, football terminology, football jargon

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Анна Габай, Ніна Горголюк

Матеріали до «Словника граматичного керування прикметників»

Пропоновані словникові матеріали продовжують публікації, започатковані в двадцятому випускові «Лексикографічного бюлетеня» (К., 2011. – С. 199–207). Зasadничим принципом побудови статей до «Словника граматичного керування прикметників» є валентно зумовлене керування.

У словниковій статті наводимо реєстрове слово у вихідній формі, тлумачення його лексичного значення, семантичну кваліфікацію правобічного валентно зумовленого компонента, питальне слово, форму морфологічного вираження, найуживаніші лексеми (іменники та займенники), з якими поєднується реєстровий прикметник, та ілюстративний матеріал. Використовуємо такі умовні скорочення: *Н. в.* (називний відмінок), *Р. в.* (родовий відмінок), *Д. в.* (давальний відмінок), *Зн. в.* (знахідний відмінок), *Ор. в.* (орудний відмінок), *М. в.* (місцевий відмінок).

Як окремі одиниці до реєстру входять компаративи й суперлативи, оскільки наповнення валентної рамки кожного відрізняється від валентних спроможностей вихідних прикметників.

Далі подаємо зразки укладених словникових статей граматичного керування прикметників.

БАГАТИЙ, а, е, і.

Який має багато, в достатку чого-небудь.

Власне-об'єкт:

На що? (*на + Зн. в.*): на продукти, на страви, на м'ясо, на рибу, на врожай, на плоди, на вівці, на пшеницю, на все. **Багатий на лати** *Та на дрібні сльози – бодай не витирати!* (Т. Шевченко); **Багатий на смачні страви**, *розкішний на дорогі трунки обід кінчався* (Панас Мирний); *Є такий острів, Сірією*

звуть його, ...на виноград, на пшеницю, на випаси і вівіці **багатий** (Б. Тен, пер. з Гомера); *Україна багата і на гідроенергетичні ресурси* (Наука і життя); *Дерево там на плоди білосніжні багате*, росла шовковиця це, що була при холодній криниці (М. Зеров, пер. з Овідія).

Чим? (Ор.в.): лісами, горами, річками, корисними копалинами, дичиною, вітамінами, усім. **Розумом, правдою, серцем багатий**, руський народ – всіх знедолених друг (Т. Масенко); *Осінь всім багата* (П. Грабовський); *Верховина зелененька, багата лісами, і горами, і річками*, мов народ піснями (Коломийки); *Мідійська земля горовими лісами багата* (М. Зеров); *Гаї дичиною багаті* (М. Зеров, пер. з Вергілія); *Різноманітними корисними копалинами багаті надра України* (Наука).

БАГАТШИЙ, а, е, і. Вищий ступінь порівняння.

Об'єкт порівняння:

За кого? (за + Р. в.): за батька, за царя, за голову, за всіх. *Сила-силенна води, чистої, свіжої, солодкої, пливе і пливе кудись до моря. Багатий нею Дніпро, багатіший за всякого царя* (О. Гончар); *– І чого це та з якої радості? Може, я багатіший за тих, що сватались до неї?* (М. Стельмах); *На перший погляд пустеля виглядає неживою. Проте її тваринний світ багатіший за рослинність* (Географія).

Від кого? (від + Р. в.): від нього, від неї, від усіх, від селян. *Він був багатіший від усіх селян, всього доволі мав, було чим шанувати* (Л. Глібов); *Вийшов він, повний і багатіший від пана і попа* (Легенди та перекази); *Головний герой твору Терентій Гаврилович Пузир незрівнянно багатіший від Герасима Калитки* (ukrlib.com.ua); *За своїми природними характеристиками Південь багатіший від Півночі* (Географія); *Лідія багатіша від Трої* (Леся Українка).

НАЙБАГАТШИЙ, а, е, і. Найвищий ступінь порівняння.

Об'єкт порівняння:

З кого? Серед кого? З-поміж кого? (з + Р. в., серед + Р. в., з-поміж + Р. в.): з усіх, серед усіх, з-поміж інших. *Глоба був з них найбагатіший, мав аж два млини* (Легенди та перека-

зи); *Герман Гольдкремер, найповажніший, то єсть найбагатіший з усіх присутніх обивателів* (І. Франко); *Селім був найбагатіший серед ханських нащадків* (Б. Левін); *Найбагатішою з-поміж чиновницьких родин є сім'я першого віцепрем'єр-міністра* (newsru.ua).

За кого? Поміж ким? (рідко) (*за + Р. в., поміж + Ор.в.*): за всіх, поміж усіма. *Єремія був найбагатіший за всіх магнатів, гордий та високодумний* (І. Нечуй-Левицький); *Українці найбагатіші поміж усіма слов'янами різнобарвними народними піснями* (ukrlib.com.ua).

БАЙДУЖИЙ, а, е, і.

1. Який не звертає уваги на кого-, що-небудь, не виявляє зацікавлення.

Об'єкт обмеження:

До чого? (*до + Р. в.*): до життя, до успіхів, до дощу, до справ, до всього. *Я цілком байдужий до успіхів мого серця, аби воно тільки не стало мені на перешкоді тоді, як зберуся в дорогу* (М. Коцюбинський); *Андрій лежав собі, байдужий до всього* (І. Багряний); *Природа байдужа до життя* (О. Довженко).

На що? (рідко) (*на + Зн. в.*): *Лікар завжди оказувався [був] байдужим на всі забіги панночок і їх батьків* (Н. Кобринська); *Дужа хвиля набігає, корінь явору ламає, але він на те байдужий, не схитнеться, навіть, дужий...* (А. Малишко).

// Який не виявляє співчуття; нечутливий, нечуйний.

Об'єкт обмеження:

До чого? (*до + Р. в.*): до сліз, до каяття. *Він зняв її руки з своїх плечей, байдужий до сліз і запізненого каяття* (А. Шиян); *Люде [люди] байдужі до сирітських сліз* (М. Кропивницький).

// Який не відчуває кохання до кого-небудь.

Об'єкт обмеження:

До кого? (*до + Р. в.*): до чоловіка, до жінки, до нього, до неї. *Ти зовсім байдужий до неї* (М. Коцюбинський); *Самійло Вихор зробився якийсь байдужий і навіть холодний до Марії* (В. Кучер).

2. Який не викликає до себе інтересу, не цікавий, не важливий для кого-небудь.

Об'єкт обмеження:

Кому? (Д. в.): тобі, їй, нам, усім. *Ні, я бачу, ти до мене з упередженням підходиш, і смілий, благородний вчинок мій – тобі байдужий і чужий* (П. Тичина); *Як живий стоїть [батько] в очах – в далекому дитинстві сиротою під паском, сиротою ковальчуком – усім чужий, всім байдужий, ніким не пожалуваний* (А. Головка).

БЕЗЖАЛІСНИЙ, а, е, і.

Який не має жалості, жалю; жорстокий.

Об'єкт обмеження:

До кого? (до + Р. в.): до мене, до тебе, до людей, до інших. *Ні, ви таки безжалісна до мене!* (Леся Українка); *Яка жорстока й безжалісна до людини війна* (О. Сизоненко); *Василь Іванович був безжалісним до тих, хто вчасно не виконував його наказів* (ukrlib.com.ua).

БЕРУЧКИЙ, а, е, і.

1. Дуже працьовитий, старанний.

// Охочий, запопадливий.

Об'єкт обмеження:

До чого? (до + Р. в.): до роботи, до праці, до науки, до неправди, до всього, до всякого діла. *Вона радіє з того, що старший син Остап такий беручкий до праці* (ukrlib.com.ua); *Арсенко, здається, той, кого він шукав. Кмітливий, старанний, беручкий до науки* (П. Байдебура); *Народ до всього беручкий і жадний* (І. Цюпа); *Хлопець був меткий, жвавий, беручкий до всякого діла* (С. Васильченко); *Ти до всього беручка і з себе вродлива* (З.Тулуб); *Всі дружні такі, і до роботи беручкі, і до книги охочі* (І. Цюпа).

ПОВНИЙ, а, е, і; ПОВЕН.

У якому немає вільного місця, заповнений до краю.

// У якому є, міститься, вміщується порівняно багато кого-, чого-небудь.

Власне-об'єкт:

Кого? (Р. в.): дітей, людей, гостей. *Дім повний дітей* (abetka.ukrlife.org); *Корчма, як і завше о цій порі, була повна людей* (І. Багрянний); *Кімната в глибині була повна людей, які лю-*

били його і без угаву казали, що немає теолога, мудрішого над нього (ukrlib.com.ua); На ночівлю зупинились у похмурого румуна, в хаті, **повній дітей, курчат і бліх** (О. Гончар).

Чого? (Р. в.): фруктів, овочів, золота. Уже минали базар мринський, як побачив він Мартина Волохача, що чвалав поруч із возом, двома кіньми запряженим, а віз **повний вузлів** з добром, і буфет червоного дерева на возі (В. Дрозд); Вона, мов левада, **повна квітів, повна запахів, повна радості і спонтанності** (Б. Бойчук); Українці помітили небачені досі речі: фінські селяни, виявляється, могли дозволити собі сучасні швейні та пральні машини, радіоприймачі та програвачі платівок, їхні підвали були **повні** консервованих **овочів та фруктів** (pravda.com.ua); **Гладущик був повен золота** (Ю. Винничук).

Ким? (О. в.): дітьми, людьми. **Повна, повна** для нього Кураївка **людом** видимим і невидимим – від давніх у сіряках пастухів до теперішнього крутов'язого комбайнера та його так розквітлої доньки (О. Гончар).

Чим? (О. в.): водою, яблуками. Вівці ледве ходили, важкі, **повні водою**, як губка; одержа на вівчарях стала холодна й цупка (М. Коцюбинський); Зустріч із жінкою, що несе відра, **повні водою**, віщує успіх і щастя (megasite.in.ua); Близько обідньої пори центральною частиною Мукачева ходила дівчина з кошиком, **повним яблуками**, та роздавала їх перехожим (mukachevo.net).

ПОДІБНИЙ, а, е, і.

Який має спільні риси з ким-, чим-небудь, схожий на когось, щось.

Об'єкт порівняння:

До кого? (до + Р. в.): до батька, до матері, до мене, до нас. **Зараз він дуже подібний до Остапчика** (Ю. Андрухович); **І як я міг подумати хоч на хвилиночку, що Магда подібна до Ольги?! – докоряв я себе** (М. Топчаній); **Лице його подібне до Тутмеса і до Рамзеса, і до всіх тиранів** (Леся Українка); **Хто прийшов пізніше на Руську землю, то і селився серед ільмерців, бо суть братчики наші і подібні до нас, і в небезпеці обороняли нас од зла** (Велесова книга); **Вони подібні до львівських службовців-чиновників початку ХХ століття**

(Віче, 2011); *У повітрі десь почало дзижчати, і налетіли сизі комахи, подібні до гедзів* (І. Багрянний); *Та не подібен я до хана Ані до князя, ні царя* (Д. Павличко).

До чого? (до + Р. в.): до домівки, до Парижа, до Землі. *За схемою Львів подібний до Парижа* (zaxid.net); *Про рівновагу всього суцього віщував на вернісажі й гуджен – струнно-ципковий музичний інструмент, подібний до гусел* (Віче, 2012); *Якщо тінь на стіні подібна до скирти – буде врожай на хліб* (О. Воропай); *Школа, подібна до домівки: українознавчий тип освіти як проблема* (Г. Усатенко); *Планети, подібні до Землі, астрономи шукали по всьому Чумацькому шляху* (fakty.ictv.ua).

На кого? (на + З.в.): на батька, на матір, на ангела, на тварину. *Він подібний на мого святого Антонія* (Т. Прохасько); *Але він справді подібний на чортика* (С. Андрухович); *«Шість прикмет має людина», – цитує він «Трактат Авота» із Талмуда, – трьома подібна вона на тварину, а трьома на янгола* (В. Підмогильний).

На що? (на + З.в.): на Київ, на город, на мішок. *Корчму переробили на відкритий у кількох місцях бар, більше подібний на город* (Т. Прохасько); *Варшава дуже подібна на Київ* (naszwybir.pl); *Ця споруда більше подібна на римський Колізей, аніж на стадіон* (stadion.lviv.ua); *Чи це щось подібне на мішок картоплі, чи на порвані чоботи?* (У. Самчук).

Кому? (Д. в.): сестрі, мені, володарці, злодійці. *Дунав я: пес, хоч і більший, у всьому подібний щеняттам* (М. Зеров); *Та, яка подібна до вбивці; та, яка подібна злодійці; та, яка подібна володарці; та, яка подібна до матері, – та, яка подібна сестрі; та, яка подібна одному; та, яка подібна до служниці* (sekretuzemli.org.ua).

Чому? (Д. в.): Сонцю, шалі. *Чи можна за його допомогою зареєструвати кульове скупчення із мільйона зір, подібних Сонцю, що знаходяться в сусідній галактиці на відстані 10Мпк* (fyzyka-poltava.at.ua); *І сяйво ліхтарів руде твоїй подібне шалі* (В. Сосюра).

Об'єкт обмеження:

Чим? (до + Р. в.): губами, носом, постаттю. *Він подібний до батька не тільки своїм горбатим носом та пухкими губа-*

ми, але й удачею (В. Винниченко); *Станув Еней перед людом і, весь опромінений сяйвом, Бує **раменом** до бога **подібний*** (М. Зеров); – *А один з них, між иншим [іншим], **по-статтю** дуже **подібний** до Мирона, – з посміхом сказав Семен Васильович, не перестаючи ходить* (В. Винниченко).

Суб'єкт-об'єкт:

Хто? Що? (Н. в. одн.; Н. в. мн.; між + О. в.): брат і сестра, діти, ми, вони. *Біда, що **ми подібні**, як брати* (Д. Павличко); *Та ні, просто йому видавалися знайомими кожні двері тут, бо **вони** були абсолютно **подібні** й в одні з них він ходив колись цілий рік* (І. Багряний); *Ваш новий телепроект «ПРОчитання» і ваш давній проект «bookCITI» для каналу «CITI» – доволі **подібні між собою** за форматом* (Український тиждень, 08.11.2010).

ПОКІРНИЙ, а, е, і.

Який завжди підкоряється, не суперечить, поступається в усьому; слухняний.

// Який виконує волю кого-небудь, слухається когось.

Об'єкт стану:

Кому? (Д. в.): мені, тобі, людям, жерцям. *Я буду **тобі покірна**, поважатиму тебе; доведу до того, що ти, бачачи мою добрість, полюбиш мене* (Г. Квітка-Основ'яненко); ***Мені покірно** там створіння, І зорі слухають мене І сиплють радісне проміння* (М. Зеров, пер. з М. Лермонтова); *Хай **іншим** дні прозорі і **покірні*** (Є. Плужник); *Ці люди **мені покірні** без слів, як Марко (litclub.org.ua); Вода затопляла поля і луки, руйнувала селища, а рапанури, **покірні жерцям**, витесували кам'яних ідолів* (М. Дашків).

// Який не може чинити опір чому-небудь, нездатний перебороти щось; підвладний.

Об'єкт стану:

Чому? (Д. в.): дням, владі, волі, життю, силі. *Нехай я сам **покірний** дням моїм!* (Є. Плужник); *«Усяка душа хай буде **покірна** вищій **владі**, – говориться в посланні апостола Павла до римлян...»* (Основи права); ***Покірна** силі **всесвітнього** тяжіння, вона тепер десь лине мовчазною домовиною по одній тільки їй відомій орбіті* (О. Ємченко). *Вона на диво*

покірною життю (Дзеркало тижня, 2012); *Як звірі боязкі, покірні батогам, Рвуть лева, що лежить півмертвий на арені* (В. Мисик, пер. з Ж. дю Белле).

ПРИВІТНИЙ, а, е, і.

Який виявляє щирість, доброзичливість до когось.

Об'єкт обмеження:

До кого? (до + Р. в.): до гостей, до людей, до мене, до всіх. *І здоровий він, і красивий, і до старих ввічливий, і до молодих привітний* (С. Чорнобривець); *Він був привітний до всіх* (day.kiev.ua); *Далі я завітала до хати коваля, де на порозі, певно, чекала свого чоловіка красуня-українка, завжди привітна до гостей* (Експедиція XXI, №9 (87), 2009); *І ласкава була, як мати, до всіх привітна* (О. Іваненко); *Відомі львів'яни закликають бути привітними до гостей Євро-2012* (ipress.ua).

З ким? (з + О. в.): з людьми, з дорослими, зі мною, з тобою, з усіма. *Витомир – привітний з людьми (миром)*; *який вітає мир* (ukrcenter.com); *Гольдрінг, привітний з усіма, так упереджено ставиться до намагань Лемке зав'язати з ним приятельські взаємини?* (Ю. Дольд-Михайлик); *Будь привітний і ввічливий з усіма дорослими* (abetka.ukrlife.org).

Кому? (Д. в.): мені, людині, усім. *Кажу, він був не з ближніх сіл, А дець з Смоленщини, де стіл, І хата, й люди – всім привітні* (А. Малишко); *Ви ж, коли прийде пора, І людина людині привітною стане, Згадуйте нас* (П. Рихло, пер. з Б. Брехта).

ПРИСКІПЛИВИЙ, а, е, і.

Який прискіпується до кого-, чого-небудь.

Об'єкт обмеження:

До кого? (до + Р. в.): до людей, до обранців, до себе, до нього. *Український виборець наскільки прискіпливий до обранців, що лише той переможець – хто з усіх до останньої можливості найкращий* (istpravda.com.ua); *Я був занадто прискіпливий до нього* (gazeta-uzhgorod.com); *Будьте уважні і прискіпливі до себе* (yak-prosto.com).

До чого? (до + Р. в.): до матеріалу, до подарунків, до творів. *Сам Фідій був дуже прискіпливий до матеріалу, який йому до-*

ставляли. Особливо він був **прискіпливий до** слонової кістки, з якої він створив тіло бога (znaimo.com.ua); Володя в нього вдався – він був дуже **прискіпливий до** своїх творів, багато разів щось змінював, удосконалював, виконував їх нам із сестрою (ivasyuk.org.ua); Англіїці дуже **прискіпливі навіть до подарунків** (Український тиждень, № 5 (13) від 01.02. 2008).

ПРИТАМАННИЙ, а, е, і.

Властивий комусь, чомусь.

Суб'єкт стану:

Кому? (Д. в.): матері, дітям, чоловікам, жінкам. У нашій сім'ї хист сваритися був **притаманний** лише мамі, більше такого хисту ні в кого не мало бути (Л. Денисенко); **Чоловікам** більше **притаманний** розум, **жінкам** – мудрість (Українська правда, 08.10.2010); **Подружжя** це жило вкрай невибагливе, справді апостольська скромність була **Климові притаманна**: в небі дзвонів табунець, а на землі курочка ряба (О. Гончар); **Авторові притаманне** яскраве образне бачення (Віче, 2011); **Українцям притаманні** – наполегливість, любов до праці, охайність; вони надзвичайно шанобливо ставляться до своєї історії, до свого минулого (І. Овчинникова).

Чому? (Д. в.): килимам, вишивкам, мові. **Притаманний окраїнам** запах пекла, готель, суботнє безлюддя (Є. Пашковський); Він, цей славетний дім, був такий рідний і такий втішливий, такий спокійний і привітний, світлий і барвистий в тій м'якій і плавній традиції барв, що **притаманна** і миргородським килимам, і решетилівським вишивкам, і опішнянським тарелям (М. Бажан); Потрібні найновіші, найсучасніші прилади та пристрої; від описовості, що **притаманна біології** минулого, треба перейти до математизації (М. Дашкієв); **Мові теж притаманне** таке поняття, як мода (Високий замок, 18.02.2011).

Anna GABAI, Nina GORGOLUK

Materials of the Dictionary of grammatical government of adjectives

The article is devoted to theoretical bases and principles of compilation of the first modern Ukrainian linguistic Dictionary of adjectival grammatical government. The structure of vocabulary entries is thoroughly described. The specimens of the vocabulary entries of grammatical government of qualitative adjectives are offered.

Лариса Колібаба, Валентина Фурса

**Матеріали до «Словника
граматичного керування дієслів»**

У попередньому випуску «Лексикографічного бюлетеня» (Вип. 20. – К., 2011. – С. 208-221) опубліковано теоретичні засади та принципи укладання «Словника граматичного керування дієслів». У цьому випуску пропонуємо зразки нових укладених словникових статей граматичного керування дієслів. Нагадаємо, що «Словник граматичного керування дієслів» буде лексикографічно-граматичною працею, у якій уперше в сучасному українському мовознавстві на теоретичних засадах семантико-синтаксичної валентності буде проаналізовано валентно зумовлене граматичне керування дієслів та системно описано типове для сучасної української літературної мови морфологічне вираження значення залежних від них форм іменників із семантичними функціями об'єкта, адресата, інструменталія (знаряддя чи засобу дії) та локатива (місцеперебування, вихідний і кінцевий пункти руху, шлях руху). Завдання словника – виявити й лексикографічно зафіксувати дієслівне керування, морфологічне вираження якого є типовим для сучасної української літературної мови та становить труднощі граматичного плану, а також запропонувати нормативне формовживання. Структура словникової статті передбачає наявність таких складників: I. Реєстрове дієслово у формі інфінітива. II. Тлумачення лексичного значення реєстрового дієслова. III. Аналіз правобічних валентно зумовлених компонентів: 1. Семантична кваліфікація правобічного валентно зумовленого компонента. 2. Питальне слово. 3. Форма морфологічного вираження. 4. Найуживаніші іменники та займенники, з якими поєднується реєстрове дієслово. 5. Ілюстративний матеріал, дібраний

УДК 811.161.2'374.366

з усної народної творчості, художньої літератури, наукових текстів, публіцистики та мережі Інтернету, зрідка – це модельовані конструкції. Спочатку подаємо керування дієслів у стверджувальних конструкціях, потім – у заперечних.

У словниковій статті використовуємо такі умовні скорочення: *Н. в.* (називний відмінок), *Р. в.* (родовий відмінок), *Д. в.* (давальний відмінок), *Зн. в.* (знахідний відмінок), *Ор. в.* (орудний відмінок), *М. в.* (місцевий відмінок); *недок.* – недоконаний вид, *док.* – доконаний вид.

Порівняно з попередніми матеріалами форма словникової статті зазнала змін, які, сподіваємося, сприятимуть її поліпшенню.

ВЕЗТИ, *недок.*

Пересувати, переміщати будь-яким транспортом кого-, що-небудь із одного місця в інше.

Власне-об'єкт дії:

Кого?

Зн. в.: дітей, жінку, сина, друзів, людей, пасажирів, худобу, мене, тебе, її, нас, усіх. *Автобус, що віз дітей з Буковини до «Артеку», зламався у дорозі* (molbuk.ua); *Саме професор Літл ... наказав поліцаям зупиняти чужі машини, викидати геть вантаж і везти людей* (М. Дашкієв); *Через «Ягодин» дівчат везуть продавати у Польщу* (volynnews.com); *Везуть Марусю, людоньки, везуть!* – *Везуть Марусю за далекі гони* (Л. Костенко);

у заперечних реченнях – *Р. в.* і *Зн. в.*: дітей, жінки/жінку, сина, друзів, людей, пасажирів, худоби/худобу, мене, тебе, її, нас, усіх. *Перевізникам настійно «рекомендують» не везти людей до Києва* (old.helsinki.org.ua); *Не везти дружини/дружину до моря.*

Що?

Зн. в.: зерно, борошно, пшеницю, іграшки, речі, санки. *Везли мужики на базар зерно, борошно, дині, огірки* (Панас Мирний); *...пшеницю українську до Москви везти* (Б. Лепкий); *І байдуже, що везти паливо з іншого кінця світу, не маючи власного виходу до моря – щонайменше нерентабельно* (Україна молоді, 16.10.2010);

Зн. в. і *Р. в.* (для назв чітко окреслених предметів): подарунок/подарунка, гостинець/гостинця, віз/воза, візок/візка. *Везе Марко*

Катерині сукна дорогого (Т. Шевченко); **Везти подарунок/ подарунка** синові;

у заперечних реченнях – *Р. в. і Зн. в.*: іграшки/іграшок, пшениці/ пшеницю, подарунка/подарунок, гостинця/гостинець, воза/ віз, візка/візок, санок/санки. *Ще за тиждень він [купець] знову поїхав на ярмарок, продав дещо, а щоб грошей назад не везти, накупив різне причандалля для господарки* (Ю. Винничук); **Не везіть** митниці «**подарунків**» (day.kiev.ua); **Не везіть** солодкі подарунки в дитячі будинки (likarinfund.org).

Адресат дії:

Кому?

Д. в.: батькам, дітям, бабусі, мені, тобі, йому, їй, їм, усім. **Везе** Марко **Катерині** сукна дорогого, а **батькові** шитий пояс (Т. Шевченко); ...**ліс везуть голові** івчанського созу (М. Стельмах); *Марко .. повертається додому, везе подарунки Катерині, батькові, дітям та Ганні* (ukrlib.com.ua).

Для кого?

для + Р. в.: для дітей, для матері, для сина, для бабусі, для мене, для тебе, для нього, для неї, для них, для всіх. **Віз** [Петро] *матусі гарну хустку, Чоботи для тата. Віз в кишені добру «касу», Брошку для сестрички* (С. Олійник).

Локатив – вихідний пункт переміщення:

Звідки?

З/із чого?

з/із/зі + Р. в.: з/із двору, із/з поля, з/із лісу. *Якийсь чоловік віз снопи з поля* (І. Нечуй-Левицький); ...*інші кораблі тимчасом везли в Крим із закордону бойове спорядження* (О. Гончар); *Відкіль такі се гольтіпаки? Чи рибу з Дону везете?* (І. Котляревський).

Від/од чого?

від/од + Р. в.: від/од хати, від/од двору, від/од воріт. *Аж ось іде [Василь] своєю дорогою, бачить, чоловік віз мішки від вітряка* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Локатив – кінцевий пункт переміщення:

Куди?

До чого?

до + Р. в.: до хати, до школи, до села, до міста, до лісу, до Києва. ...*звелів старшині везти себе до Грицькової хати* (Б. Грінченко); *Велів везти до всіх олійниць* (І. Котляревський); *Марія*

мовчала, а серце кричало: «Візьміте з собою мене до причалу. Покличте в каюту, **везіть до Вкраїни**» (П. Воронько); **Вези овес до Парижа**, а не буде з вівса рижка (Укр. нар. присл.).

У/в що?

у/в + Зн. в.: у/в село, у/в місто, у/в лікарню, в Україну. – **Позбирай у віз рибу та вези у місто на продаж**, – промовив отаман до жінки (І. Нечуй-Левицький); **Батькова кобила худа у двір везе**, а синова борзя з двора мчить (Укр. нар. присл.); ... **чотири паровиці везли її** [Галин] **посаг у Піски** (Панас Мирний).

На що?

на + Зн. в.: на вокзал, на базар, на гору, на Полтаву. **Джержа мусив везти хліб на базар** (І. Нечуй-Левицький); **Та побажай мені одваги й сили більше Сповняти той великий заповіт, Що я везу з собою на Вкраїну** (Леся Українка); ... **а він [батько] везе на Сибір у вузлі своїх дітей** (М. Стельмах).

Під що?

під + Зн. в.: під Київ, під Чигирин. ... **А ми мали, здавши поранених і хворих, забрати все те і везти під Чигирин** (В. Малик).

За що?

за + Зн. в.: за Дунай, за море, за ліс. ... **позавтра мають везти Остапа за Дунай** (ukrlib.com.ua).

Куди?

прислівник: додому, сюди, туди. **Ти везеш ці скромні дари природи додому**, щоб присмачити ними не зовсім солодке життя своїх ближніх (О. Гончар); ... **майно останнє ... везуть** [люди] **додому** (В. Сосюра).

Локатив – шлях переміщення:

Чим?

Ор. в.: дорогою, лісом, полем, садом, селом. ... **Везли Галю темними лісами** (Укр. нар. пісня); **З аеропорту його [Дубчека] везуть вулицею вгору** (dt.ua).

По чому?

по + М. в.: по дорозі, по лісі/по лісу, по полі/по полю, по воді, по траві, по снігу. **Білий кінь швиденько віз санки по грудовому шляшку** (Марко Вовчок).

Через що?

через + Зн. в.: через село, через ліс, через вулицю, через міст, через Київ. **Учасники Євро-2012 зможуть везти через кор-**

дон свої товари (project.ukrinform.ua); *Білорус віз через Рівне контрабандні продукти* (7d.rv.ua); *Зі Сходу купці везли через місто тканину, килими, шаблі, луки і стріли, кінську зброю та інші товари* (tovtry.km.ua).

Засіб переміщення:

Чим?

Ор. в.: возом, автомобілем, літаком, саньми. *Перед кумира Везуть возами ладан, мірро* (Т. Шевченко); *...і навіть льотчик на кондфабриці, що возить літаком цукерки* (В. Нестайко); *Співробітники Луцького прикордонного загону затримали під час нелегального перетину кордону українця, який віз санчатами десять ящиків горілки до Білорусі* (ua.korrespondent.net).

Засіб переміщення – суб'єкт:

Ким?

Ор. в.: кіньми, волами. *Київські студенти не дозволили везти домовину* [Т.Г. Шевченка] *кіньми...* (Урядовий кур'єр, 21.05.2011).

На кому?

на + М. в.: на конях, на волах. *...там пана їхнього й дядька на волах везуть* (ukrlib.com.ua).

Засіб переміщення – локатив:

У/в чому?

у/в + М. в.: у візку. *Старшокласниці саме вийшли зі школи й поверталися додому, а маля мама везла у візочку* (Україна молода, 17.05.2013).

На чому?

на + М. в.: на возі, на санях, на машині. *На одному здоровому возі везли згорнуті дороги намети та килими* (І. Нечуй-Левицький); *На хурах везли меди, вина, горілку, варення* (І. Нечуй-Левицький); *Нині по місту досить часто можна побачити людей, які везуть своїх дітей на санчатах* (visnik-press.com.ua); *Дівчат тримали окремо, котра не могла йти, ту везли на підводі* (ukrlib.com.ua).

Об'єкт – локатив:

У/в чому?

у/в + М. в.: у вагоні, у/в цистерні, у/в кишені. *Дивлюсь, аж у вагонах нас уже везуть на північ і на схід* (О. Довженко); *Поляк віз в Україну брендове взуття у цистерні* (visnyk.lutsk.ua);

Коник в мене був булавенький, возок громохкий, а в шапці віз лист з превеликою печаттю до старого отця Якова (Марко Вовчок).

ВИБАЧА́ТИ, *недок.*; **ВІБАЧИТИ**, *док.*

Виявляти/виявити поблажливість, прощати/простити провину.

Власне-об'єкт дії:

Що?

Зн. в.: провину, гріхи, образи, примхи, помилки, зраду, зло. – *Перше я вмів тільки ненавидіти людей, – тепер навчився їх любити, навчився вибачати їх вину* (М. Коцюбинський); *Попросили Бога Вибачити гріх* (galerea.com.ua); *Непошану до матері можна вибачити?* (ukrlib.com.ua); *Останній день Масниці був днем пробачення, коли люди прощали зло та вибачали образи один одному* (ukrlib.com.ua); *Ще в біблійні часи християнська релігія пропонувала зійти зі шляху помсти, вибачити одне одному велике і мале зло і жити в злагоді* (ukrlib.com.ua); *Дуже прошу вибачити мені мій сумнів щодо вас, ваша величносте* (В. Винниченко); *Біля небесної брами Фауста зустрічає душа Маргарити, вона йому вибачає все і кохає так, як і раніше* (ukrlib.com.ua);

у заперечних реченнях – Р. в. і Зн. в.: провини/провину, гріхів/гріхи, образ/образи, примх/примхи, помилок/помилки, зради/зраду, зла/зло. *Щира мусульманка, яка знала страх божий, вихована у давніх звичаях та забобонах, вона не могла вибачити чоловікові гяурських примхів* (М. Коцюбинський); *Але німіла душа моя до нього, бо я не міг вибачити Богові смерті матері* (В. Дрозд); *Земля не вибачає байдужості* (oblosvita.kiev.ua); *...громада, перекавши на Мойсея весь тягар відповідальності, не вибачає йому своєї невлаштованості* (ukrlib.com.ua); *Зброя жартів не вибачає!* (cgz.sumy.ua); *І лише Марія не хотіла, не могла вибачити хмільні веселоці товаришів своїх* (В. Дрозд).

Об'єкт обмеження:

Кому?

Д. в.: дитині, дружині, другові, винуватцям, йому, тобі, мені. *Я не можу вибачити галичанам, що вони не записують своїх коломийок* (Леся Українка); *Йї [Раїсі] легше було вибачити*

*о. Василеві, ніж кому іншому (М. Коцюбинський); – Надокучила? **Вибачте дурній бабі, що забарила вас, наш начальнику і пораднику!** (Панас Мирний); – **Вибачаю тобі, бо ти з дурноти се зробив, а не із злої волі (І. Франко); Василь (до Марусі): – **Вибач мені. Я не думав тебе так уразити (Панас Мирний); Ви їй вибачте за це (І. Нечуй-Левицький).*****

ЖАДА́ТИ, *недок.*

1. Відчувати потребу в чому-небудь, прагнути до здійснення чогось, до оволодіння чимсь; бажати, хотіти.

Власне-об'єкт стану:

Кого?

Зн. в.: дитину, сина, нареченого, коханого, зятя, його, її. *Але народження сина, якого вони так жаждали, перетворилося на трагедію, до якої ніхто не був готовий (Місто на горі, 16.04.2013); ...батьки жаждали помічника у домі, громада – голову міцного господарства (Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник); **Її** [Мерилін Монро] жаждали мільйони чоловіків, а вона мріяла про жінок (fakty.ictv.ua);*

у заперечних реченнях – Р. в. і Зн. в.: дитини/дитину, сина, нареченого, коханого, зятя, його, її. – *Я собі кращого зятя не жадаю, панове ласкаві! (Марко Вовчок); [Руслана Писанка:] Я не жадала мільйонера, але написала, що мій чоловік повинен вміти здобувати гроші (tabloid.pravda.com.ua).*

Чого?

Р. в.: влади, миру, перемоги, розправи, помсти, волі, незалежності, кохання. *Вони жадають розправи. Всі ми жадаємо розправи над ним (О. Гончар); Переяславці й у минулому жаждали незалежності України (ukr.net); [Софія Потоцька:] Не було у мене справжнього щастя. Жадала святого, щирого кохання, та так і не знайшла його (simya.com.ua); По вродженій доброті своїй король далекий від того, щоб жадати крові підлеглих (Р. Іванчук);*

у заперечних реченнях – Р. в.: влади, миру, перемоги, розправи, помсти, волі, незалежності, кохання. *Невже так постаріла душею, що вже не жадає волі! (П. Загребельний); [Отаман:] Нехай простить мене всевишній ... та людське серце не може*

не жадати помсти за такі злочини (М. Старицький); *Сильний помсти не жадає* (Ю. Бедзик);

інфінітив: жити, мати, кохати, вірити, побачитися. *І жити жадаєш безсмертно?* (О. Довженко); *Якщо вірити британським медикам, які проводили спеціальні дослідження, зрідим чоловікам, що жадають мати первістка-сина, варто вибирати супутницю життя молодшого віку* (volyn.com.ua); *От як у хатці на луці думали та гадали про старшого брата і над усе у світі жадали із ним побачитися* (Марко Вовчок).

2. Виразити які-небудь побажання, зичити кому-небудь чогось.

Власне-об'єкт стану:

Чого?

Р. в.: долі, перемоги, добра, здоров'я, щастя, радості. *Як хочеться долі і другим жадати*, – *Тоді пам'ятайте про мене згадати* (М. Коцюбинський);

у заперечних реченнях – *Р. в.*: долі, перемоги, добра, здоров'я, щастя, радості. [Палажка:] *Така вже змалку зародилася, – добра нікому не жадає* (Панас Мирний); *Чого собі не зичиш, і другому не жадай* (Укр. нар. присл.).

Об'єкт обмеження:

Кому?

Д. в.: дітям, батькам, братові, другові, нам, вам, собі, їй, йому, усім, іншим. ...*вона жадала синові парламентської кар'єри* (uchni.com.ua); ...*а жадали вони [діти] – як вже жадали! – жадали собі світу та веселенької радості, та легенької втіхи* (Марко Вовчок).

Для кого?

для + Р. в.: для дітей, для батьків, для брата, для друга, для мене, для себе, для неї, для нього, для всіх, для них. *Ще ж зовсім недавно жадала волі тільки для себе, тільки собі, не задумуючись, чи є така воля на світі* (П. Загребельний).

3. Домагатися чого-небудь у когось; просити чого-небудь.

Власне-об'єкт стану:

Чого?

Р. в.: відповіді, пояснень, грошей. *Його [Драгоманова] співвітчизники ... жадали відповіді на питання ...* (А. Круглашов); *Поставив [боярин] на дорозі величезну рогачку і жадав від*

проїжджих для себе мита (І. Франко); *Чи мав [Сава] жадати для себе грошей?* (О. Кобилянська);

у заперечних реченнях – *Р. в.*: відповіді, пояснень, грошей. **Не можна жадати від дітей цього віку швидкого й обов'язкового виконання якоїсь дії – і це те, про що треба пам'ятати батькам** (kogysne.ostriv.in.ua).

Об'єкт-джерело стану:

Від кого?

від/од + Р. в.: від/од сина, від/од друга, від/од працівника, від/од нього, від/од інших. ...*ніхто не має права жадати від нього найменшої жертви цього скарбу* (ukrlib.com.ua.); **Жадати від іншого покори, підпорядкування та максимальної відвертості – підступно** (Ірен Роздобудько).

Від чого?

від/од + Р. в.: від/од долі, від/од неї. ...*а якщо чоловік той товариш нашої душі, тоді не можна від долі жадати більшого скарбу* (О. Кобилянська).

4. Відчувати до кого-небудь нестримне почуття любові.

Власне-об'єкт стану:

Кого?

Зн. в.: дівчину, жінку, кохану, мене, нас, тебе, вас, її, інших, усіх. [Митя:] ...*чекаю тебе, жадаю тебе, чекаю і бажаю з твоєю допомогою міцного, доброго і живого щастя* (О. Іваненко); *Ви маєте дивовижно вродливих жінок, ба більше, вони жадають вас і схиляються перед вами* (Ірен Роздобудько); – *Я перестав жадати її* (Б. Бойчук); *Спіфаній жадав її без упину, намагаючись забрати від неї крихту гідності собі* (Р. Іванчук);

у заперечних реченнях – *Р. в.* і *Зн. в.*: дівчини/дівчину, жінки/жінку, коханої/кохану, мене, нас, тебе, вас, її, інших, усіх. **Не жадати жінки/жінку.**

ЖАЛІТИ, недок.; ПОЖАЛІТИ, УЖАЛІТИ (ВЖАЛІТИ), док.

Викликати відчуття жару, свербежу, колючи чим-небудь отруйним.

Власне-об'єкт дії:

Кого?

Зн. в.: дитину, сина, чоловіка, людей, його, її, їх. **Коли чоловіка желять оси, він тікає до води** (Ю. Яновський); **Якби на**

кропиву не мороз, вона ще б людей пожалила (Укр. нар. присл.); *...комахи, одержавши сигнал тривоги, кидаються на захист свого житла і починають жалити усе живе* (Наука і суспільство, №5, 1989); *Кузьма... ненароком наступив на гадюку, і вона вжалила його в ногу – ох, як він галасував!* (О. Гончар);

у заперечних реченнях – *Р. в. і Зн. в.:* дитини/дитину, сина, чоловіка, людей, його, її. *...кропиву завжди виривають, як погане зілля, щоб і городини не глушило, й людей не жалило!* (Панас Мирний); *Всіх ... здивував, що бере бджіл голими руками і жодна його [Френка] не жалить* (О. Гончар).

Що?

Зн. в.: руки, ноги, тіло, щоки, обличчя, шию. *...клята кропива немилосердно жалила руки* (О. Донченко); *Жахало її тільки, коли медузи раз у раз торкались у воді її голого тіла, жалили ноги, тіло, від них щеміло, мов від кропиви* (О. Гончар); *...між куцями лазити було небезпечно: кропива жалила ноги, руки, навіть обличчя* (О. Копиленко); [Настя:] *Скільки я, бідна, греблась у бур'яні, скільки пожалила та поколола рук і ніг, поки таки знайшла його [перстень]* (Степан Васильченко);

у заперечних реченнях – *Р. в. і Зн. в.:* рук/руки, ніг/ноги, тіла/тіло, щік/щічки. *...кропива вже не жалила йому ноги* (vydelka.com); *Не жалити ніг/ноги кропивою.*

Об'єкт-локатив:

У/в що?

у/в + Зн. в.: у/в руки, у/в ноги, у/в лице, у/в пальці. *Кропива жалить її в литки, в руки, а вона [Палажка] чухає литки та лає кропиву* (І. Нечуй-Левицький); *Гість мало не до стелі підскочив, наче його вжалив у ногу скорпіон* (А. Хижняк); *Маленька бджілка в садку літає, Густі між квітів, жалити в пальці, В лице жалити та мед давати – Її робота* (Л. Первомайський).

По чому?

по + М. в.: по ногах, по руках. *Хто боїться перестрибнути, того «вартувий» жалить кропивою по ногах* (О. Воропай); *...будем ганятись в блискучій темряві за нашими юнми подругами, жарко жалитимем їх жаливою по жсижках* (О. Гончар).

Знаряддя дії:

Чим?

О. в.: жалом, кропивою. *Бджола жалить жалом, а чоловік словом* (Укр. нар. присл.); *Найбільше родичі любили карати Василька: били лозиною за невчасно сказане слово, жалили кропивою за промочену постіль* (Гелена Вербіцка).

ЖА́ТИ, недок.; ЗЖА́ТИ, док.

Зрізати біля кореня стебла хлібних та інших трав'янистих рослин.

Власне-об'єкт дії:

Що?

Зн. в.: пшеницю, жито, ячмінь, хліб, ниву, його, її. *Проводжала мати сина у солдати, молоду невістку в поле жито жати* (Нар. балада); *За горою жито жала, снопів не в'язала, молодому козакові правди не казала* (Укр. нар. пісня); *Вийдуть люди жито жати* (Т. Шевченко); *Хто буде ці жита жати?* (О. Гончар); *Скосили сіно, зжали жито, Вози риплять, добро везуть* (Л. Глібов); *Життя, на жаль, уже прожито, лежить на жовтих межах жах, жорстокі жатки зжали жито - жорства іржава на ножах* (Б. Чуйко);

у заперечних реченнях – *Р. в. і Зн. в.:* пшениці/пшеницю, жита/жито, ячменю/ячмінь, хліба/хліб, ниви/ниву, його, її. ...*три роки не жала хліба Деревлянська земля* (І. Білик); *Довго сама блукала [мама], Поки не зжали жито* (Володимир Мірошник); *Не жати пшениці/пшеницю.*

Знаряддя дії:

Чим?

Ор. в.: серпом, жаткою. *Я ж серпом кропиву жала для курей* (Ю. Винничук); *І комбайнів нема, мати твоя серпом жне* (В. Дрозд); *Не пробують серпами жати, забули, як це було раніше, коли колоски пшениці чи жита торкалися рук* (Молодь України, 06.08.2009).

ЖІ́ТИ, недок.

1. Перебувати, мешкати, проживати де-небудь.

Власне-локатив процесу:

Де?

У/в чому?

у/в + М. в.: у/в місті, у/в селі, у/в країні, у/в будинку, у/в хаті, у/в горах, у/в селищі, у/в Києві, в Україні. *Так він [Улас] і живе у рідному селі ...* (Г. Тютюнник); *Вони мали щастя жити в місті* (Ю. Андрухович); *Я хочу жити у повноцінній країні, розмовляти повноцінною мовою і гарантувати це моїй дитині на майбутнє* (Л. Костенко); *Серед села вдова жила у новій хатині* (Т. Шевченко); *...наважились піти до старого чародія, що живе високо в горах* (Н. Гайдамака); *3 1902 р. Борис Грінченко живе у Києві* (А. Погрібний); *Вирок державі: 91 % молоді не хоче жити в Україні* (Високий замок, 29.11.12); *Один дідусь, швець, живе у Лебедині, другий, хлібороб, у Груні* (Остап Вишня).

На чому?

на + М. в.: на світі, на землі, на планеті, на хуторі, на Поліссі, на Київщині. *Невесело на світі жить, Коли нема кого любить* (Т. Шевченко); *Я щасливий жити на цій планеті* (О. Гончар); *...ніхто не знав, не бачив, як Максим живе на хуторі* (Панас Мирний); *На Закарпатті жили акули, панди, носороги та велетенські ведмеді* (zakarpattya.net.ua).

Біля чого?

біля + Р. в.: біля моря, біля церкви, біля млина. *А ви тут живе біля дороги, – сказав Іван* (Л. Костенко); *Новий губернатор живе біля кладовища* (Газета по-українськи, 28.12.12); *Безпечно чи небезпечно жити біля уранових могильників* (tsn.ua).

Серед чого?

серед + Р. в.: серед квітів, серед книжок. *Жив [Борис] у величезнім батьківськiм помешканні, серед книжок, раритетів* (П. Загребельний); *Як добре буде жити серед квітів* (zpravda.info).

Над чим?

над/наді/надо + Ор. в.: над річкою, над ставком, над вікном. *З давнього-давня, у гаї над ставом, Удвох [дід та баба] собі на хуторі жили* (Т. Шевченко); *Миرون ... пізнав ... повільну мову Семена Побережного, який живе над самим Бугам* (М. Стельмах).

Під чим?

під/піді/підо + Ор. в.: під лісом, під гаєм. *Петрик живе з мамою під самісінкiм лісом* (В. Кучер); *Найняв [Гриць] кімнат-*

ку у старенької газдині – самотньої бабусі, котра **жила** високо на ґруні, **під** смерековим **гаєм** (О. Бердник); З того моменту він не вилазив з кутка, хоч і **жив** у протилежному кінці камери **під столом**, разом з камерними «пролетарями» (І. Багрянний); 79-річна калушанка місяць **жила під Ратушею** в Івано-Франківську (vika.if.ua).

// Проживати разом із ким-небудь.

Об'єкт – співучасник процесу:

З/із ким?

з/із /зі + *Ор. в.*: з/із батьками, з/із дітьми, з/із дочкою, з/із матір'ю, з/із друзями, із сестрами, зі мною, з/із нами, з/із кимсь. *Лучче* [ліпше] *їсти хліб з водою, чим жити з жінкою* лихою (Укр. нар. присл.); **З ким жити**, з ким, *світе лукавий, Скажи мені...* (Т. Шевченко); *...живе тут недалеко з матір'ю* (І. Нечуй-Левицький); *У хаті жила Кармелева дружина з дочкою* (Марко Вовчок); *Я б жив з тобою, як риба з водою* (Укр. нар. присл.).

У/в кого?

у/в + *Р. в.*: у/в матері, у/в батьків, у/в друга, у/в мене, у/в них, у/в нас. *Бідному у багатого жить* – або плакати, або тужити (Укр. нар. присл.); *Оксен не тільки лишився жити в Олени, а й усе робив для того, щоб полішити її життя* (Г. Тютюнник); *Коли Терентій насправді так зробив із Яковом, будеш у мене жити* (М. Стельмах).

Біля кого?

біля + *Р. в.*: біля матері, біля батьків, біля них. *А менший брат ... жив біля матері, і всі його шанували* (uk.wikisource.org); *...в Новгородській області в селі Вад, де вона [Ніна] жила біля батьків, була велика – з дев'яти осіб – сім'я* (day.kiev.ua); *...біля своєї крикухи жити не став [бригадир]* (О. Гончар).

Між/поміж ким?

між/межи/поміж + *Ор. в.*: між/межи/поміж людьми, між/межи/поміж нами. *А після цього він [Бог] на Землі з'явився і жив між людьми* (Повість минулих літ).

Між/поміж кого?

між/межи/поміж + *Р. в.*: між/межи/поміж людей, між/межи/поміж нас. *Жити між людей*.

Серед кого?

серед + *Р. в.*: серед людей, серед звірів, серед нас. ...**жив тут серед людей** (Л. Костенко); *Він [кат] не гідний жити серед людей* (ukr.net); *Прирік жити серед звірів та напівзвірів* (О. Гончар); *Важко жити серед нас* (Л. Костенко).

2. Перебувати з ким-небудь у певних стосунках; мати любовні зв'язки.

Об'єкт – співучасник процесу:

З/із ким?

з/із/зі + *Ор. в.*: з/із жінкою, з/із чоловіком, з/із тобою, зі мною. *Скажуть воріженьки, що я жив з тобою* (Укр. нар. пісня); *...панна Любка кинула батька і матір і живе тепер з якимсь студентом* (Г. Хоткевич).

Larysa KOLIBABA, Valentyna FURSA

Materials of the Dictionary of grammatical government of verbs

The article is devoted to theoretical bases and principles of compilation of the first modern Ukrainian linguistic Dictionary of grammatical government of verbs. The structure of vocabulary entries is thoroughly described. The specimens of the vocabulary entries of grammatical government of verbs are offered.

Наталія Лозова

Матеріали до Словника концептуальної / ідеографічної організації назв суб'єктів культурної діяльності (термінографічна когнітосфера культури та мистецтва)

У сучасному мовознавстві спостерігаємо виразну тенденцію до вивчення лексики як цілісної системи. Найкращим способом зорганізувати певну терміносистему може стати ідеографічний словник як лексикографічне втілення ієрархічної класифікації слів. За словами А. Середницької, ідеографічна

УДК: 811.161.2'373.374

класифікація – це поділ слів на групи за поняттями, які вони виражають. Застосування ідеографічної класифікації дає змогу зібрати у словниковій статті семантично споріднені слова, адже всі слова, що називають одне поняття, близькі за значенням. Таким чином, вважає А. Середняцька, на відміну від найпоширеніших алфавітних словників, у яких близькі за значенням слова опиняються в різних реєстрових позиціях, ідеографічний словник групує споріднені слова. Особливістю ідеографічного словника є те, що його реєстровими одиницями є ключові системотворчі поняття (концепти) [6: 156–159].

Свого часу проблемою розроблення ідеографічних словників займалися Ю. М. Караулов, В. В. Морковкін, О. С. Баранов, Л. Г. Бабенко, Н. Ю. Шведова. Проте відсутність у сучасній українській лексикографії ідеографічних словників зумовлена недостатнім розробленням методологічної бази ідеографічних класифікацій. А. Середняцька виділяє два основні методи ідеографізації лексики: дедуктивний та індуктивний. Дедуктивний метод – класифікація мовних явищ за критеріями, які попередньо сформулював дослідник, це накладання заздалегідь сформованої сітки понять, отриманої шляхом абстрактних мисленневих узагальнень, на мовний матеріал. Індуктивний метод передбачає відтворення поняттєвих узагальнень, властивих для мови [6: 156–159].

На думку Ю. М. Караулова, *ідеографія* – це «основа систематичних класифікацій лексики в досить узагальненій формі, зручній для представлення смислового наповнення слів. Таким чином, основою ідеографічного словника є власне поняття [3: 184]. За В. В. Морковкіним, ідеографічним є такий словник, у якому лексичний матеріал розміщено «на основі критерію смислової близькості слів» [5: 9]. Л. В. Щерба зазначає, що ідеографічний словник повинен містити матеріал для побудови історії мислення, відображеного в мові, тобто ідеографічний словник має дати можливість підійти до вивчення мови, керуючись ідеями, а не формами [7: 77–78].

А. Іленков вводить поняття «онтологія» на означення докладного поняттєвого (концептуального) опису певної галузі. Він говорить, що основним в онтології є концептуальність, яка передбачає набір концептів та відповідних відношень між ними. Онтологічний аналіз певної галузі, на думку мовознавця, передбачає концептуалізацію (встановлення концептів та відношень між ними) разом з укладанням відповідного словника для опису цієї галузі. А. Іленков вважає, що якщо для побудови словника використовують побутову мову, то в результаті концептуалізації ми отримуємо словник конкретних значень. На думку дослідника, особливістю ідеографічного словника є те,

що його реєстрові одиниці – це ключові системотворчі поняття (концепти) – фрагменти знань, які дають змогу моделювати та пізнавати світ. З погляду значущості концепти є основними одиницями термінології, а системи концептів формують обсяги знань [2: 25–26].

Такі концепти-поняття структуруються за кількома рівнями організації (концептуалізації). В. Л. Іващенко виділяє п'ять основних рівнів концептуалізації: 1) суперординаційний; 2) пресуперординаційний; 3) базовий; 4) пресубординаційний / спеціалізований; 5) субординаційний / вузькоспеціалізований. Перераховані рівні, як зазначає дослідниця, не є закритими й зміна когнітивної відстані спричиняє перехід з одного рівня концептуалізації на інший [1: 242–245].

За нашими спостереженнями, пошук системотворчих понять, або концептів, відбувається шляхом поступового переходу від конкретного мовного матеріалу до поняттєвих узагальнень. Зазначимо, що ми користувались індуктивним методом, тобто спочатку зібрали мовний матеріал, а потім його поняттєво узагальнювали.

Метою укладання матеріалів до Словника ідеографічної організації назв суб'єктів культурної діяльності є інвентаризація та систематизація назв суб'єктів культурної діяльності (НСКД) за галузевими термінологічними словниками, віднаходження ключових понять, що організовують когнітопростір української термінології в галузі культури та мистецтва, як констант, мовно-мисленнєвої матриці термінологічної свідомості працівників культури.

Відповідно до поставленої мети зібрано й систематизовано в ідеографічний спосіб подання 816 НСКД, засвідчених у галузевих словниках з конкретних сфер культурного й мистецького життя, зокрема кінематографія [КВДТ, ПКСК], сценічне мистецтво [ГСМОПТ, ДБУТСТЛ], музичне мистецтво [БФКМС, ДКМС, КМЭС, ММС, ПМЛКСД, ПКМС, СКСМТ, СМТ, ЮСМТ], образотворче мистецтво [КСТИИ, ПОМСД, СШРУСХТ], архітектура [БАТ-КРУС, ЖРУСТБА], дизайн [РУСШВ], фольклор [ВСФ], народні ремесла та промисли [ПІСНГТ], бібліотечна справа [БДТС, СРУСБТ] тощо.

Аналіз мовного матеріалу показав, що НСКД у когнітосфері культури та мистецтва організовуються навколо трьох системотворчих концептів, які відповідно формують три концептосфери: «особа» (власне агентивні назви), «об'єднання осіб», «організація», які в когнітосфері культури та мистецтва формують власні субсфери, зокрема: 1) концептосфера «особа» – субсфери «автор (*син.* митець)», «аматор (*син.* любитель, *син.* дилетант)», «діяч», «замовник», «користувач», «майстер (*син.* наставник, учитель, віртуоз)»,

«професіонал (працівник культури)», «сценічний образ / персонаж», «учасник народних святкувань»; 2) концептосфера «об'єднання осіб» – субсфера «творчий колектив»; 3) концептосфера «організація» – субсфера «культурна організація».

За нашими спостереженнями, в когнітопросторі культури та мистецтва було зафіксовано випадки відсутності гіпонімів до певних гіперонімів, напр.: *самодіяльний актор, *самодіяльний музикант, *самодіяльний читець, *самодіяльний художник, *анонімний художник, *художник-конструктор, *художник-оформлювач, *народист (8 одиниць, 0,98%); і навпаки – відсутності деяких термінів-гіперонімів до чималої кількості термінів-гіпонімів, напр.: *користувач, *культурна організація, *асоціація наукового кіно, *клуб, *міжнародна кіноорганізація, *навчальний заклад (у галузі культури), *музична школа, *фабрика (у галузі мистецтва), *майстер співу, *майстер створення мелодій, *народний композитор, *мандрівний поет, *народний поет, тощо (54 випадки, 6,6%), які в Словнику маркують знаком (*).

Зафіксовано також 34 синонімічні пари із позначкою **син.**, напр.: *аматор* (**син.** *любитель*, **син.** *дилетант*), *автор* (**син.** *митець*), *культурна організація* (**син.** *організація культури*), *балетмейстер* (**син.** *хореограф*), *байкар* (**син.** *казкар*), **анонімний художник* (**син.** *монограміст*), *аніматор* (**син.** *мультиплікатор*), *артист* (**син.** *виконавець*), *актор-дублер* (**син.** *дублер*), **актор-оповідач* (**син.** *оповідач*), *аматор* (**син.** **самодіяльний актор*), *мім* (**син.** *пантомім*), **артист балету* (**син.** *балетник*), *примадонна* (**син.** *прима*), *артист-фокусник* (**син.** *маніпулятор*) тощо, а також – 4 синонімічні пари із позначкою **заст.**, напр.: *актор* (**заст.** *комедіант* **заст.** *лицедій*), *декламатор* (**заст.** *рецитатор*), *мандрівна трупа* (**заст.** *компанія*), *піаніст* / *піаністка* (**заст.** *тапер*). Зафіксовано 26 (3,2%) одиниць із уточненням (у галузі культури), оскільки такі професії та організації можуть існувати й поза культурною сферою, напр.: *братство* (у галузі культури), *інститут* (у галузі мистецтва), **навчальний заклад* (у галузі культури), *училище* (у галузі культури), **фабрика* (у галузі мистецтва), **асистент* (у галузі культури), *директор* (у галузі мистецтва), *завідувач* (у галузі культури), *закрійник* (у галузі культури), *інспектор* (у галузі культури), *касир* / *касирка* (у галузі культури) тощо.

Словник НСКД є своєрідною мінімоделлю лексикографічної когнітосфери галузі культури й мистецтва, який в ідеографічний спосіб подання лексичного матеріалу розкриває термінологічно-агентивну щільність галузевих словників, а також реальну системну організацію досліджуваного лексико-семантичного матеріалу, що дає підстави констатувати факт наявності в лек-

сикографічній когнітосфері культури й мистецтва «місце концептуального розриву» (поняття див. В. Л. Іващенко [1: 251]) особливо там, де відсутні гіпоніми до певних гіперонімів, а отже, й відповідно чітка логіко-поняттєва організація НСКД.

На невеличкому фрагменті проілюструємо особливості ідеографічної організації НСКД за рівнями їх концептуалізації, про які йшлося вище.

Спеціальні позначки у словнику відсилають до різних рівнів концептуальної організації:

1-й рівень концептуальної / ідеографічної організації (суперординаційний);

➤ 2-й рівень концептуальної / ідеографічної організації (пресуперординаційний);

▪ 3-й рівень концептуальної / ідеографічної організації (базовий);

• 4-й рівень концептуальної / ідеографічної організації (пресубординаційний / спеціалізований);

✓ 5-й рівень концептуальної / ідеографічної організації (субординаційний / вузькоспеціалізований);

* гіпероніми, не представлені в термінологічних словниках.

Концептосфера «особа»

Субсфера «автор (син. митець / творець)»

- анекдотник
- аніматор *син.* мультиплікатор
- анонім
- архітектор
- балетмейстер *син.* хореограф
- гегмен
- гуморист / гумористка
- індивідуальний автор
- колективний автор
- композитор / композиторка
 - мелодист
 - *народний композитор
 - гусан
- оленші
- оператор
 - автор-оператор

- панегірист
- пародист
- письменник
 - декадент / декадентка
 - драматург
 - водевіліст
 - кінодраматург
 - комедіограф
 - лібретист

Субфера «аматор (*син.* любитель, *син.* дилетант)»

- меломан
- *самодіяльний актор
- *самодіяльний музикант
- *самодіяльний читець
- *самодіяльний художник
- театрал

Субфера «професіонал (працівник культури)»

- антиквар, антикварій
- антрепренер
- артист *син.* виконавець
 - актор / акторка / актриса *заст.* комедіант *заст.* лицедій / лицедійка
 - актор-дублер *син.* дублер
 - *актор-імпровізатор
 - ✓ багші
 - *актор-оповідач *син.* оповідач
 - ✓ ваганти
 - бенефіціант / бенефіціантка
 - берика
 - буфон
 - буфоніст
 - ваки
 - ведучий
 - вертепник
 - віртуоз
 - вокаліст
 - газировник
 - гастролер

- даланг
- дебютант / дебютантка
- дублер *син.* актор-дублер
- *естрадний актор
 - ✓ антиподист
 - ✓ ексцентрик
 - ✓ ілюзіоніст
 - ✓ моменталіст

Концептосфера «організація»

Субсфера «*культурна організація; *див.* організація (заклад, установа, підприємство) культури»

- агентство
 - театральне агентство
- академія
 - академія архітектурна
 - академія музична
 - академія мистецтв
 - академія художня
 - кіноакадемія
- антреприза
- *асоціація наукового кіно
 - міжнародна асоціація наукового кіно
- бібліотека
 - академічна бібліотека
 - бібліобус
 - бібліотека вищого навчального закладу
 - бібліотека-депозитарій
 - бібліотека-філіал
 - галузева бібліотека
 - державна бібліотека
 - дитяча бібліотека
 - колгоспна бібліотека
 - міська бібліотека
 - наукова бібліотека
 - національна бібліотека
 - обласна бібліотека

- пересувна бібліотека
- районна бібліотека
- регіональна бібліотека
- сільська бібліотека
- кіностудія
 - кіностудія художніх фільмів
 - кіностудія науково-популярних фільмів
 - кіностудія навчальних фільмів
 - кіностудія мультиплікаційних фільмів
- *клуб
 - кіноклуб
 - клубні будівлі
 - будинок культури
 - палац культури
- музей
 - галерея
 - картинна галерея
 - музей архітектури
 - музей-заповідник

Концептосфера «об'єднання осіб»

Субсфера «*творчий колектив»

- авторський колектив
- ансамбль
 - ансамбль пісні й танцю
 - ансамбль фольклорний *син.* гурт
 - банда
 - *вокальний ансамбль
 - вокальний квартет
 - вокальний квінтет
 - гурт *син.* ансамбль фольклорний
 - дует
 - драматичний дует
 - дуетіно
 - камерний дует
 - фортепіанний дует
 - церковний дует

- *інструментальний ансамбль
- джаз-банд *син.* джаз-оркестр
- духовий квартет
- мідний квартет
- смичковий квартет
- смичковий квінтет
- струнне тріо
- струнний квартет
- струнний квінтет
- фортепіанне тріо
- фортепіанний квартет
- фортепіанний квінтет

Загальна кількість лексем, які увійшли до Словника становить 816 одиниць, з яких на суперординаційному рівні – 14 одиниць (1,7%), на пресуперординаційному рівні – 196 одиниць (24%), на базовому рівні – 282 одиниці (34,6%), на пресубординаційному рівні – 198 одиниці (24,3%), на субординаційному рівні – 126 одиниці (15,4%).

Отже, зібравши й систематизувавши мистецьку термінологію за галузевими словниками, ми помітили, що особливістю термінографічної когнітосфери культури та мистецтва є те, що майже кожне термінопоняття має кілька визначень за різними галузевими словниками, які формулюються на основі різних родових ознак (іноді той самий термін у різних галузях культури та мистецтва має різне значення). Цей факт утруднює класифікацію НСКД, оскільки значна кількість термінів одночасно може належати до різних субсфер. Наприклад: термін *корифей* в ПОМСД трактується як видатний діяч у будь-якій галузі мистецтва [ПОМСД: 88], а в ГСМОПТ – як керівник або заспівувач хору, а також – видатний діяч театральної культури [ГСМОПТ: 33]; термін *акин* в БФКМС визначається як народний музикант-імпровізатор, співак і поет [БФКМС: 5], у КМЭС – як поет-співак та музикант [КМЭС: 7], а у ДБУТСТЛ – як співець-імпровізатор, площадний актор [ДБУТСТЛ: 11]. Тобто можна дійти висновку, що в такій ситуації один термін-гіпонім може одночасно належати до кількох гіперонімів. Причиною такого утруднення класифікації мистецької термінології є, по-перше, розмитість визначень, тобто визначення інколи будують на основі кількох родових понять, по-друге, не врахування у визначенні всіх ознак номінованого терміном суб'єкта культурної діяльності, що спричиняє відсутність тотожності визначень того самого терміна за різними галузевими словниками. Скажімо термін *ансамбль* у різ-

них галузях мистецтва має кардинально різні значення, зокрема, у музиці – це великий колектив виконавців, до складу якого входять хорові й танцювальні групи, а також оркестр [БФКМС: 9], в архітектурі – це гармонійна єдність у розташуванні та оформленні групи споруд, пам'ятників, зелених насаджень та ін., що становлять архітектурну композицію [СШРУСХТ: 16], а в образотворчому мистецтві – єдність, злагоджена цілісність художнього твору [КСТИИ: 13].

Такий стан фіксації мистецьких термінів у галузевих словниках спонукає до роздумів щодо нагальної потреби їх уніфікації та упорядкування.

Література

1. Іващенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
2. Іленков А. Термінологія та її роль у представленні знань. Вісник: Проблеми української термінології № 648. – Л.: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009 – С. 24–29.
3. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. М., 1981. – 184 с.
4. Костюшко О. Тематичні словники у сучасній слов'янській лексикографії / Оксана Костюшко // Проблеми слов'янознавства. – 2003. – № 53. – С. 271–280.
5. Морковкин В.В. Идеографические словари. – М.: Изд. Моск. ун-та, 1970. – 71 с.
6. Середняцька А. Метод відбору реєстрових одиниць ідеографічного словника дієслів переміщення української мови. Вісник: Проблеми української термінології. – Л.: Національний університет «Львівська політехніка», 2008 – С. 156–159.
7. Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. –М., 1957. – С. 77–78.

Джерела

- БАТКРУС** Безродный, Павел Павлович. Архитектурные термины: Краткий русско-украинский словарь / Под ред. В.В. Савченко. – К., 1993. – 272 с.
- БДТС** Библиотечное дело: Терминологический словарь. – 2-е перераб. и значит. доп. изд. – М.: Книга, 1986. – 224 с.
- БФКМС** Будучевский Ю., Фомин В. Краткий музыкальный словарь для учащихся. – Л., «Музыка», 1968. – 196 с.

- ВСФ** Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии / Редкол.: К. П. Кабашников и др. – Мн., 1993.
- ГСМОПТ** Гладишева, Алла Олександрівна. Сценічна мова. Основні поняття та їх тлумачення: Навч. посібн. – К.: КДІТМ, 2003. – 92 с.
- ДКМС** Должанский, А. Краткий музыкальный словарь. Изд. 3-е, пересмотр. и допол. – Л.: Музгиз, 1959. – 518 с.
- ДБУТСТА** Дятчук Валентина Володимирівна, Барабан Леонід Іванович. Український тлумачний словник театральної лексики. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2002. – 150 с.
- ЖРУСТБА** Жуковский, Стефан Семенович та ін. Російсько-український словник термінів будівництва й архітектури. Т. І. Близько 60000 термінів. – Львів: Ліга – Прес, 2005. – 960 с.
- КМЭС** Кельдыш, Г. В. (Гл. ред.) Музыкальный энциклопедический словарь / Гл. ред. Г. В. Кельдыш. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 672 с.
- КВАТ** Кинословарь в двух томах. – М., «Советская энциклопедия», 1966.
- КСТИИ** Краткий словарь терминов изобразительного искусства [Под общей ред. Г. Г. Обухова]. – М., «Советский художник», 1959. – 190 с.
- ММС** Михеева, Людмила Викентьевна. Музыкальный словарь в рассказах. – М.: Сонет. Композитор, 1986. – 176 с.
- ПМАКСД** Павлюченко, С. Музиканту-любителю. Короткий словник-довідник. – К., Мистецтво, 1965. – 187 с.
- ПКМС** Павлюченко, С. А. Краткий музыкальный словарь (справочник). Общ. ред. К. К. Розеншильда, лингв. ред. А. М. Евлахова. – М.–Л., Музгиз, 1950. – 192 с.
- ПКСК** Памфілов М. Д. Короткий словник кінолюбителя. – К., «Мистецтво», 1971.
- ПОМСД** Пасічник, Анатолій Миколайович. Образотворче мистецтво: Словник-довідник. – Тернопіль: Богдан, 2003. – 216 с.
- ПШНГТ** Пошивайло, Олександр Миколайович. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України /Гетьманщини/. – Опішне: Українське народознавство, 1993. – 280 с.
- РУСПВ** Російсько-український словник швейного виробництва. – К., «Вища школа», 1974. – 184 с.
- СКСМТ** Сеженский, К. Краткий словарь музыкальных терминов. Под. общ. ред. А.А. Альшванге. – М., Моск. гос. филармония, 1948. – 72 с.
- СМТ** Словник музичної термінології (проект) Харків-Київ, ДВУ, 1930. – 135 с.
- СПРУСХТ** Спанатій, Любов Степанівна, Шкаруба, Леонід Михайлович. Російсько-український словник художніх термінів. – К.: «Каравела», 2004. – 320 с.

- СРУСБТ** Сташко, Марія Василівна. Російсько-український словник бібліотечно-бібліографічних термінів: Бл. 6700 термінів. – 2-е вид. перероб. і доп. – Львів: СП «БаК», 1996. – 200 с.
- ЮСМТ** Юцевич Ю. Словник музичних термінів. – К., «Муз. Україна», 1971. – 142 с.

Nataliya LOZOVA

Materials are to Dictionary of conceptual / ideographical arrangement of the names of subjects of cultural activity

Conceptual / ideographical arrangement of the names of subjects of cultural activity according to five conceptualization level in the cognitosphere of culture and art are examined in the Terminological Dictionary materials. Key words: ideographical arrangement, subjects of cultural activity, conceptualization level.

РЕЦЕНЗІЇ

Ірина Гнатюк

Фразеологічна симфонія Волині

Кірілкова Н.В., Словник волинських фразеологізмів. – Острого – Рівне, 2013. – 192 с.

Українські говірки зазнають невідворотних змін, а численні поля лексичних і фразеологічних номінацій архаїзуються. Тому потреба фіксувати фразеологію у словниках і фундаментальних працях залишається актуальною.

Серед південно-західних говорів недостатньо вивченими є волинські говірки, які в галузі фразеології знайшли вдячного дослідника в особі Н.В. Кірілкової. Запропонована праця є новою, суттєво доповненою редакцією «Матеріалів до фразеологічного словника південноволинських говірок» (Рівне, 2011). У ній зібрано понад дві тисячі усталених сполук, що побутують у мовленні волинян, подано тлумачення, стилістичні, часові, функціональні характеристики, приклади вживання ФО. Основу реєстру складають метафоричні сполуки з постійним, відтворюваним за традицією складом компонентів, які побутують у волинських говірках та на суміжних територіях у мовленні різних верств населення.

Нам імпонує нормативно-зіставний аспект словника, коли форму та значення діалектних фразеологізмів зіставлено з нормативними фразеологічними одиницями, зафіксованими в академічному «Словнику фразеологізмів української мови» (К., 2008), що має на меті дати уявлення про реальне функціонування ФО та її варіантів на досліджуваній території. Словникові статті також містять інформацію про граматичні форми стійких висловів та варіанти, мають докладну паспортизацію. У порівнянні з попереднім виданням значно розширено географію лексикографованих мовних фактів. На жаль, у Словнику відсутні широкі контексти вживання фразеологізмів, що, очевидно, зумовлено особливістю запису, проте самі ФО подано з докладною фіксацією живомовних фонетичних процесів, граматичних особливостей говірок, діалектної лексики.

Зібрані одиниці мають різне походження, вони дають уявлення про населення краю, побут, звички та звичаї, вподобання волинян, тому також є

УДК 811.161.2'374

цінним народознавчим матеріалом. Це видання зацікавить не лише філологів, а й усіх, хто не байдужий до влучного і дотепного українського слова.

«Словник волинських фразеологізмів» Н. В. Кірілкової вдало доповнює відому збірку народних висловів та загадок «Сказав, як два зв'язав» Г.Л. Аркушина (Льоблін – Луцьк, 2003), матеріали якої репрезентують ареали Західного Полісся та Західної Волині. У рецензованій праці відображено, в основному, говірки Південної Волині. Вважаємо, що роботу над нагромадженням матеріалу, його систематизацією та описом варто продовжити. Зокрема, доречно, на нашу думку, доповнити такий словник фразеологізмами творів Уласа Самчука, попередньо порівнявши їх зі стійкими висловами говірок Здолбунівського району на Рівненщині, рідного авторові Дерманя.

Н.В. Грицак вдалося зібрати й систематизувати самотутній, цікавий фразеологічний матеріал, який, сподіваємося, стане цінним надбанням сучасної діалектної фразеології та фразеографії.

Iryna HNATYUK
Phraseology symphony of Volyn (review)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БАЛОГ Валентина Олександрівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
ГАБАЙ Анна Юріївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
ГНАТЮК Ірина Святославівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
ГОРГОЛЮК Ніна Георгіївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
КАЛИНЮК Наталія Василівна	кандидат філологічних наук, Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (Хмельницький)
КОВАЛЕНКО Борис Олексійович	кандидат філологічних наук, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський)
КОВАЛЕНКО Наталія Дмитрівна	кандидат філологічних наук, професор, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський)
КОЛБАБА Лариса Миколаївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
КУМЕДА Олена Павлівна	кандидат філологічних наук, Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка (Суми)
ЛОЗОВА Наталія Григорівна	аспірант, Інститут української мови НАН України (Київ)
ПІДКУЙМУХА Людмила Миколаївна	аспірант, Національний університет «Києво-Могилянська академія» (Київ)

ПОЗДРАНЬ Юлія В'ячеславівна	аспірант, Інститут української мови НАН України (Київ)
СНІЖКО Наталія Володимирівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
СТАРКО Василь Феодосійович	кандидат філологічних наук, Східно-європейський національний університет імені Лесі Українки (Луцьк)
ТИМЕНКО Лідія Олексіївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
ТИЩЕНКО Оксана Миколаївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
ТУРАНСЬКА Валентина Леонідівна	аспірант, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський)
ФУРСА Валентина Миколаївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

Шановні колеги!

Відділ лексикології та лексикографії Інституту української мови НАНУ запрошує Вас до участі у збірнику наукових праць «**Лексикографічний бюлетень**», де є такі рубрики:

- 1. Лексикографія, лексикологія, фразеологія: теорія та практика.**
- 2. Словникові матеріали. 3. Персоналії. 4. Рецензії, анотації. 5. Хроніки.**

Збірник висвітлює питання, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського та іноземного словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного та ін. аналізу мовного матеріалу як передумови його кодифікації й параметризації.

Вимоги до оформлення матеріалів:

- поля: праве – 1,5 см; ліве, верхнє та нижнє – по 2,5 см;
- гарнітура Times New Roman; розмір 14; інтервал звичайний;
- абзацний відступ 0,5 см, міжрядковий інтервал 1,5;
- ініціали в межах статті подавати **уніфіковано** через знак «нерозривний проміжок» (Ctrl+Shift+проміжок): М. П. Лісовий;
- назву друкувати по центру з великої літери;
- ім'я та прізвище автора та **УДК** розмішувати над назвою:

Ольга Петренко

УДК 161.2.81'374.46

Один з аспектів лексикографічної фіксації термінів

і також на окремому аркуші, зазначивши **науковий ступінь, місце роботи, електронну адресу й контактний телефон**;

– після статті обов'язкові ім'я, прізвище автора, назва статті, резюме **англійською мовою** (7–10 рядків);

– список використаної літератури подавати **нумеровано** в кінці статті **за алфавітом**, посилання в тексті оформляти у **квадратних дужках**, напр.: [21: 107; 22: 15; 23], [СУМ, XI: 56].

Література

1. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. – Х.: Вища шк., 1977. – 114 с.
2. Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии. – Л.: Наука, 1990. – 240 с.

– список джерел, скорочень подавати в алфавітному порядку, після списку літератури, причому **між скороченням і повною назвою джерела** – знак **табуляції**, напр.:

Джерела

- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови: в 7-ти т. – К. :
Наук. думка, 1982–2012.
- Св. Л.** Люборадскі. Семейна хроника А. Патриченка Свидницького
// Зоря. – 1886. – № 1–22.
- Св. Л. 1** Свидницький Анатоль. Люборацькі. – Відділ рукописних
фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка
НАН України. – Фонд 3. – № 3663. – ч.1 – 373 с.

– посилання на джерела ілюстративних матеріалів робити у квадратних дужках, напр.:

.../ Далі йду тим шляхом до мети / І несучи свій тягар [Забашт: 45].

– назву, абзаци, відомості про автора та інше **не форматовувати** спеціальними стилями;

– матеріали подавати як файл у форматі Word 97 (або пізніша версія) та в друкованому варіанті (у двох примірниках) або надсилати за електронною адресою: ok-t@mail.ru;

– **спеціальні шрифти** (у разі їх використання) надсилати разом із файлом статті або прикріплювати до тексту (Сервіс–Параметри–Збереження–Приєднати шрифти TrueType); для наголосу використовувати символ Юнікод F009; розрізняти дефіс і тире;

– для авторів без наукового ступеня – **дві рецензії від фахівців з науковим ступенем** (хоча б одна з них – від філолога), одна з яких має бути з іншої організації. Питання, які обов’язково треба висвітлити у рецензії на статтю: 1) опис об’єкта дослідження; 2) актуальність роботи; 3) наукова новизна; 4) значення одержаних результатів дослідження; 5) недоліки роботи; 6) рекомендації.

Бюлетень є **фаховим виданням** за спеціальністю 10.02.01 – українська мова (див. «Бюлетень Вищої атестаційної комісії України», 2005, вип. 9: 21).

Оксана Тищенко,

відділ лексикології, лексикографії, Інститут української мови НАНУ,

вул. М. Грушевського, 4,

м. Київ, 01001, Україна

тел.: 097-339-836-7; e-mail: ok-t@mail.ru.

Наукове видання

Лексикографічний бюлетень

Л 43 Лексикографічний бюлетень: Зб. наук. праць / Відпов. ред. к. філол. н.
І. С. Гнатюк. – К., 2013. – Вип. 22. – 136 с.

ISBN 966-02-3450-3 (серія)

ISBN 978-966-489-285-5 (вип. 22)

Оригінал-макет Є. М. Нестеренко

Підписано до друку 18.06.2014 р.

Формат 60 x 84 $\frac{1}{16}$, Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».

Обл.-вид. арк. 15,44. Ум.-друк. арк. 11,00.

Наклад 300 прим. Зам. № 1363.

Видавничий дім Дмитра Бураго

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

ДК № 2212 від 13.06.2005 р.

Тел./факс: (044) 227-38-48, 227-38-28; e-mail: conf@burago.com.ua

www.burago.com.ua

Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41